

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

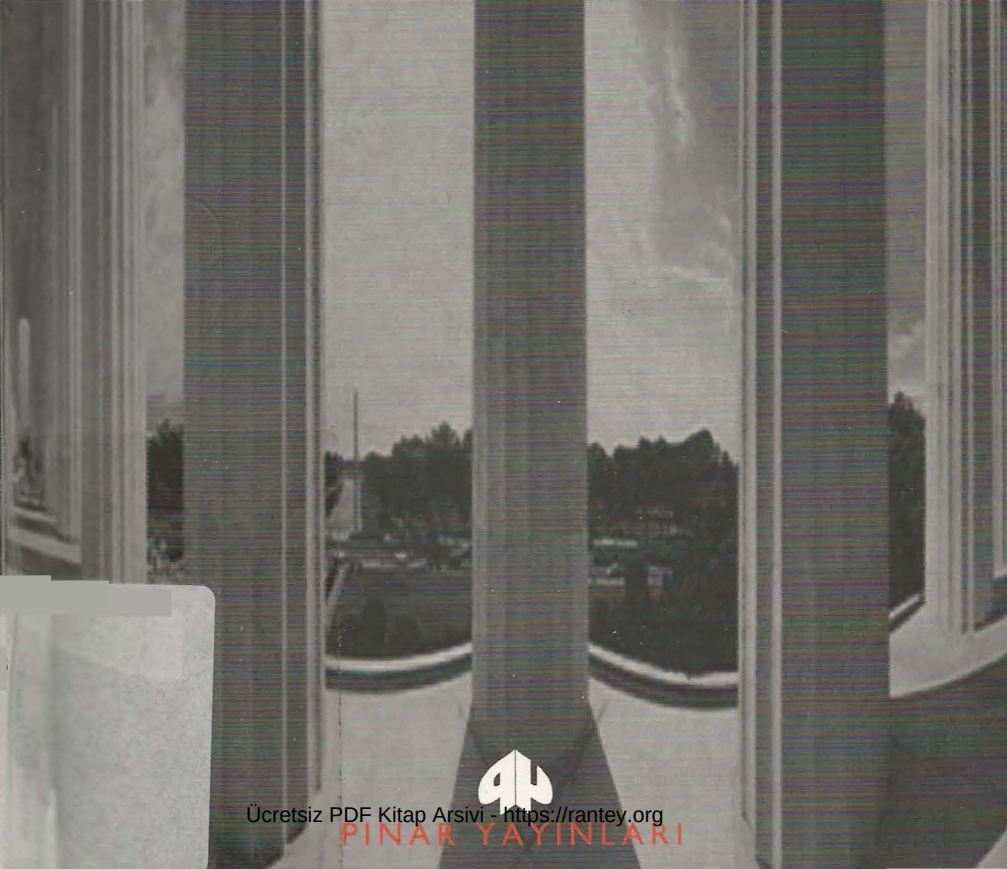
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

insan ve mekan

şenol göka

ŞENOL GÖKA

1962 yılında Denizli’de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Denizli’de, yüksek öğrenimini İstanbul’da (Marmara Üniv. Basın Yayın Yüksek Okulu) tamamladı. 1986 yılında TRT’de program yapımcısı olarak göreve başladı. Halen bu görevi sürdürmekte olan yazar, evli ve üç çocuk babasıdır.

Yazarın yayınlanan ve yayına hazır olan eserleri arasında *Söz Uçar Yazı Kalır* (araştırma), *Bir Varmış Bir Nurmuş*, (çocuklar için masal), *Herhalde İnsan’ı* (deneme) sayılabilir.

ŞENOL GÖKA

Bir Bütünün İki Farklı Görüntüsü

İnsan ve Mekan

PINAR YAYINLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

pınar yayınları

istanbul kitap kültür merkezi
büyük reşitpaşa cd. no: 22/16
vezneciler istanbul
tel: (0212) 520 98 90-527 06 77

İnsan ve Mekan

Şenol Göka

pınar yayınları: 139
araştırma, inceleme: 36

isbn 975-352-138-3

birinci basım: eylül 2001

kapak tasarım: sezer erdoğan
uygulama: pınar
dizgi-içdüzen: pınar
baskı: yıldızlar matbaacılık
cilt: istanbul ciltevi

www.pinaryayinlari.com

İçindekiler

Bir Bütünün Farklı Görüntüleri Mekan ve İnsan / 7

Mekan Duygusu / 17

Çeşitli Ölçekteki Yerleşim Yerlerinin İnsan İlişkilerine Etkisi / 20

Mekan Psikolojisi ve İnsan Eşya İlişkisi / 25

Mekan Düşü ya da Sanal Mekan / 29

Bir Hak Olarak Mekan / 33

Sanat, Edebiyat ve Mekan / 37

Doğal Denge-Kirlenme-Çevresel Etki-Sürdürülebilir Kalkınma / 43

Dil ve Mekan / 57

Mekan ve Müzik / 61

Su, Toprak ve İnsan / 65

Bitki, Mekan ve İnsan / 71

Çocuk ve Mekan / 75

Genç İnsan ve Mekan / 79

Özürlülük ve Mekan / 83

Görme Özürlü İnsan ve Mekan / 85

Yaşlı İnsan ve Mekan / 88

Mekan-Folklor-Mimarî İlişkisi / 93

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

<i>Mekanın İnanış ve Tutumlara Etkisi / 96</i>
<i>Türklerde Dağ ve Orman / 100</i>
<i>Folklorun Mimariye Etkisi / 105</i>
<i>İklim-Kültür-Mimarî İlişkisi / 109</i>
<i>Geleneksel Düşünce ve Yayla Tutkusu / 117</i>
<i>Göçer Kültür ve Anadolu Yerleşim Dokusu / 123</i>
<i>Göçer Kültürden Günümüze Yansıyan Önemli Mekan Anlayışı / 127</i>
<i>Mekanın Vatan Oluşu / 131</i>
<i>Doğum ve Ölüm / 133</i>
<i>Kent Olarak Mekan / 135</i>
<i>Şehir ve Kültür / 139</i>
<i>Şehir Kültür İlişkisinde</i>
<i>Özel Radyo ve Televizyonların Olumsuzluğu / 147</i>
<i>Mekan ve İşlevsellik / 153</i>
<i>Sanayileşme ve Çarpık Kentleşme / 163</i>
<i>Aynılaşma - Farklılaşma-Standardizasyon / 167</i>
<i>Teknolojik Gelişme ve Mekan / 173</i>
<i>Baskıcı Düşünce-Katılımcı Düşünce ve Mekan / 177</i>
<i>Tüketim Toplumu Modernizm-Postmodernizm ve Mekan / 183</i>
<i>Tüketim Toplumu ve Mekan / 183</i>
<i>Modernizm ve Mekan / 187</i>
<i>Post-modernizm ve Mekan / 189</i>
<i>Mekan ve Şiddet / 193</i>
<i>Kentleşmede Yeni Arayışlar ve Geleceğin Şehirleri / 199</i>

Bir Bütünün Farklı Görüntüleri

Mekan ve İnsan

Mekan ve insan. Biri olmadan diğeri anlamsız. Büyük Türk düşünürü Farabi'ye göre ikisi de aynı. Yalnızca görüntüleri farklı. Mekanı en geniş anlamıyla ele alıp, kâinata götüren Farabi “insan” diyor “küçük kâinat-tır, kâinatsa büyük insan.”

İlk bakışta felsefi bir önerme gibi görünen Farabi'nin bu tespiti son zamanlarda evreni makro kozmos insanı mikro kozmos kavramlarıyla tanımlayan bilimsel çevreler tarafından da kabul görüyor.

Aslına bakılırsa karşılaştığımız birçok düşünce akımı bu konuda ilginç bir görüş birliği sergiliyor. Derin kozmo-lojik ayrıntılar bir yana hemen hemen herkes kabaca, me-kanla insan arasında önemli bir bağlantı olduğunu düşü-nüyor, dahası hissediyor. Ünlü yazar Franz Kafka eviyle il-gili söyledikleriyle bu hissedişe şöyle katılıyor:

“Bu hassas yuvanın sahibi olarak, Şu noktanın iyice anlaşılması-
nı isterim ki, yuvanın hassaslığı beni de hassas yaptı. Onun bir
yeri incinecek olsa sanki benim de bir yanım incinmiş gibi acı
duyuyorum.”

İnsanı bu denli etkileyen mekan Franz Kafka’nın evi ol-
duğu gibi, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın sözünü ettiği Şehir-
ler, Nabizade Nazım’ın kaleme aldığı köyler, yörük çadır-
ları, deniz kenarı, dağ doruğu, ova, yayla, dünya ve kâinat
olabilir.

Mekan, Arapça’dan dilimize geöen ve “kevn” yani ol-
mak kökünden türeyen bir kelime. Genellikle “oturulan
yer” anlamında kullanılmakla birlikte “bulunulan çevre,
ortam, yaşanan dünya ve kâinat” anlamlarını da içeriyor.
Sanırız büyük Türk düşünürü Farabi de insanla kâinatı
birbirine denk tutarken, bu anlamlar arasındaki bağlantıyı
öne çıkarıyordu.

Gerçekten de kelimenin sözlük anlamı biraz zorlanıp,
ayrıntıya girildiğinde “mekan bir bakıma varolmaktır” de-
nilebilir. Diğer anlamlara ek olarak varolmak anlamını da
yüklenen mekanın insan için taşıdığı önemse kanımızca
kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu durumda insan ve
mekan ilişkileri üzerine yapılan değerlendirmelerde meka-
nın hatırı sayılır bir payı olduğunu göz önünde bulundur-
mak gerekmektedir. Aksi halde söylenenlerin, yazılanla-
rın, çizilenlerin hep bir yanı eksik kalacaktır.

İnsanı tanımada epey yol almış, insan sarrafı olmuş de-
nilen büyükler mekan-insan ilişkisi konusundaki dene-
yimlerini özetleyerek, insanın yaşadığı yere benzediğini ya
da yaşadığı yeri kendine benzettiğini söylerler. Hangisin-

den başlarsanız sizi diğerine götüren bu ilişkide önce insan yaşadığı yere, o yerin havasına, suyuna, taşına, toprağına benziyor. Sonra havasını, suyunu, taşını, toprağını kendine benzetiyor.

Yaşadığımız mekanın üzerimizdeki etkisini hissettiğimiz halde onun kullanıcısı ve düzenleyicisi olmamız, aramızdaki ilişkiyi hassas bir dengede tutmamızı gerektiriyor; çünkü birçok araştırmacıya göre bu dengenin korunması aynı zamanda kendimizi anlamanın ve kendimize duyduğumuz saygının göstergesidir.

Belki artık çok bilinen bir örnek ama, bunu yıllar önce-
sinin Amerikasına giderek açıklamak istiyoruz...

Günümüzden yaklaşık 150 yıl önce Amerika bugünkü Amerika değil. Kıtaya Avrupa'dan göçenlere ne pahasına olursa olsun toprak gerek. Kâh yerlilere para vererek, kâh onlarla çubuk tüttürerek. Zamanın başkanı Franklin Pierce yerlilerin şefi Seatle'a haber yollayarak, yüksek bir tutar karşılığında topraklarını satın almak istediklerini belirtir. Şef Seatle durumun farkındadır. Her ne kadar teklif gibi görünse de bu aslında bir tehdittir. Beyaz adam ne yapıp edip topraklarına el koyacaktır. Çaresiz teklifi kabul eder, ama durumu içine sindiremez. Belki de çaresizliğinin acısını biraz hafifletmek için başkana bir mektup gönderir.

Yıllar önceki bu mektup şöyle:

Washington'daki büyük başkan topraklarımızı satın almak istediğini bildiren bir haber yollamış. Dostluktan söz etmiş büyük başkan. Ama biz sizin dostluğumuza ihtiyacınız olmadığını biliriz. Biz onun isteğini düşüneceğiz, zira eğer satmaya razı olmazsak belki o zaman da beyaz adam tüfeğiyle gelecek ve bizim topraklarımızı zorla alacaktır.

Gökyüzünü nasıl satın alabilirsiniz?

Ya da satabilirsiniz?

Ya toprakların sıcaklığını..?

Havanın taze kokusuna,

Suyun pırlıtısına

Sahip olmayan onu nasıl satabilir?

Kutsaldır bu topraklar benim ve milletim için...

Yağmur sonrası ışıldayan her çam yaprağı,

Denizi kucaklayan kumsallar,

Karanlık ormanların koynundaki sis,

Vızıldayan her böcek,

Bu toprakların her bir parçası milletim için kutsaldır.

Ve bilin ki, kızilderili adamın anıları

Ağaçların özsuyunda saklıdır.

Beyazların ölüleri, yıldızların altından geçmek için uzaklara giderken, doğdukları toprakları

unuturlar. Fakat bizim ölülerimiz bu büyülü dünyayı hiçbir zaman unutmazlar.

Çünkü toprak bizim anamızdır.

Biz bu toprakların bir parçasıyız. Onlar da bizden birer parçadırlar.

O güzel kokan çiçekler bizim kız kardeşlerimizdir.

Geyik, at ve büyük kartal da erkek kardeşlerimiz...

Yüksek kayalıklar, yeşil çayırlar,

Ilık sıcak vücutlarıyla taylor ve insanlar,

Hepsi bizim ailemizdir.

Washington'daki büyük başkan bizden topraklarımızı istediği zaman bunları da istiyor.

O bizden çok şey istiyor.

Büyük başkan bize bir yer vereceğini ve bizim orada rahatça yaşayabileceğimizi haber

veriyor.

O bizim babamız biz de onun çocukları olacaktıyız.

Büyük ruh milletimizi sever, fakat kızıl derili çocuklarını terk etti.

Şimdi size makineler yolluyor, sizin için büyük köyler yapacak.

Ve beklenmedik yağmurlar sonrası ırmaklar nasıl yataklarından taşarlarsa siz de çok geçmeden bu toprakları dolduracak her tarafa taşacaksınız.

Bizler yetim kaldık.

Bilesiniz ki,

Derelerin ve ırmakların içinden geçerken pırıldayan sular, yalnızca su değildir
 Atalarımızın kanlarıdır onlar.
 Size bu toprakları sattığımız zaman, bilirsiniz ki, onlar kutsaldır.
 Sizin çocuklarınız da öğrenmelidir onların kutsal olduklarını
 Ve...Göllerin berrak sularında oynayan her yansının
 Benim milletime ait masalları, hikayeleri anlatmakta olduklarını
 Benim atalarımın sesleridir sularda şakırdayan sesler
 Bunları hatırlınızda tutun ve çocuklarınıza öğretin.
 Esirgemeyin iyiliğinizi ırmaklardan ve diğer kardeşlerimizden.
 Babalarının mezarlarını geride bırakır beyaz adam,
 Onu elde ettikten sonra ilerilere gider.
 Toprak onun kardeşi değil düşmanıdır.
 Babalarının mezarını ve çocuklarının doğum hakkını çabucak unuttur.
 Annesi olan toprak ve kardeşi olan gökyüzü satılacak talan edilecek şeylerdir onun için
 Ya da koyunlar parıldayan inciler gibi satın alınacak...
 O toprağı çocuklarından çalar ve yine ilgilenmez.
 Açlığın dünyayı saracak beyaz adam
 Ve ardında çölden başka bir şey kalmayacak!
 Beyazların şehirlerinde sessizlik yoktur.
 Oralarda ilkbahar yapraklarının sesini, uçuşan böceklerin vızıltısını işitemezsiniz.
 Gürültü patırtı kulaklarınızda uğuldar,
 Kuşların ötüşünü, su başında kurbağaların bağırışını işitemezsen bu dünyada ne kalır ki?
 Kızılderili adam vahşidir, sizin şehirlerini anlamaz.
 O bir gölün üstünden geçen rüzgarın mülayim gürültüsünü sever.
 Öğleyin yağın yağmurun temizliği, taze çam yapraklarının ağırlaştığı rüzgar kokusundan hoşlanır.
 Kızıl adam için hava kıymetlidir çünkü; hayvan, ağaç ve insan hepsi aynı havadan pay alır.
 Beyaz adam teneffüs ettiği havanın farkında değil sanki.
 Birkaç gün önce ölen adamın kötü kokuları duymayışı gibi...
 Eğer topraklarımızı size satarsak, onu mübarek bir şey olarak değerlendirmeli, çayır çiçeklerinin üzerinden geçen rüzgarın onun kokusuyla nasıl tatlı koktuğunu duymalısınız.
 Topraklarımızı satma konusunda düşüneceğiz.

Eğer buna karar verirsek bir şartımız olacak.

Beyaz adam topraklarımızdaki hayvanlara kardeşleri gibi muamele etmelidir.

Ben bir vahşiyim ve başka türlüünü anlayamam.

Demir at (lokomotif) öldürüp çürümeye bıraktığınız binlerce buffalodan nasıl daha kıymetli olabilir?

Hayvanlar insanları bıraksa

İnsanlar ruhlarının yalnızlığından ölmez mi?

Hayvanların başına gelen insanların da başına gelecektir.

Toprağın başına gelen oğullarının da başına gelecektir.

Toprak bizim anamızdır.

İnsanlar toprağa tükürürse kendi yüzlerine tükürmüş olurlar.

Toprak insana değil, insan toprağa aittir.

İnsan hayat dokusunun içindeki bir liftir sadece

Beyaz adam neyi satın almak istiyor?

Gökyüzü ve toprakların sıcaklığını mı?

Koşan antilopların çabukluğunu mu?

Biz size bunları nasıl satabiliriz?

Ve siz nasıl satın alabilirsiniz?

Bir kağıt parçasını imzalayıp verdiğiniz için her şeyi yapabileceğini mi zanneder beyaz adam?

Havanın taze kokusuna suyun pırlıltısına sahip değilsek, bunu nasıl satabiliriz size?

Son buffalo da öldüğünde onları yeniden geriye alabilir misiniz?

Beyaz adam geçici bir iktidardadır ve o kendisini bütün dünyanın kendisine ait olduğu tanrı sanmaktadır.

Bir insan annesine sahip olabilir mi?

Günlerimizin kalan kısmını nasıl geçireceğimiz önemli değil.

Çocuklarımız babalarını gururları kırılmış ve yenilmiş gördüler Savaşçılarımız utandırıldılar. Yenilgiden sonra günlerini miskinçe geçirdiler. Vücutlarını tatlı yemekler ve kuvvetli içkilerle zehirlediler.

Birkaç kış ömrümüzün kaldığı bu topraklarda yakında matemimizi tutacak bir tek kişi bile kalmayacak ama niye ağlayayım..?

İnsanlar denizdeki dalgalar gibi gelip geçerler.

Biz gidiyoruz, ama beyaz adamın da keşfedeceği şeyi şimdiden biliyoruz.

Bizim tanrımız da aynı tanrıdır.

Sizler belki bizim topraklarımıza sahip olduğunuzu düşündüğünüz gibi, ona da sahip olacağınızı düşünüyorsunuz fakat buna

muktedir olamayacaksınız.

O insanların tanrısıdır. Kızılderililerin de beyazların da...

Bu topraklar onun için kıymetlidir. Onları yaralamak onların yaratıcısını hor görmek demektir.

Beyazlar da bir gün bu topraklardan bu dünyadan gidecektir. Belki de bütün ırklardan daha çabuk.

Yataklarınızı zehirlemeye devam edin.

Ve bir gece kendi çöplerinizin içinde boğulacaksınız...

Bütün buffalolar öldürüldükten, yaban atları ehlileştirildikten, ormanların en gizli köşeleri binlerce insanın ağır kokusu ile dolduktan, sevimli tepelerin görüntüsü konuşan tellerle kirletildikten sonra,

bir bakacaksınız ki,

gökteki kartallar yok olmuş...

hızlı koşan taya ve ava elveda demişsiniz

bu ne demek biliyor musunuz?

Bu hayatın sonu ve sırf daha fazla hayatta kalmanın başlangıcıdır.

Biz her şeyden önce her insanın istediği gibi yaşama hakkını tanır ve sayarız.

Eğer teklifinizi kabul edersek bu sadece yeni toprakları güvenlik altına almak için olacaktır.

Belki orada kısa günlerimizi kendi alıştığımız şekilde geçirebileceğiz.

Son kızılderili bu dünyadan gittiği ve onun hatırası yalnız bir bulutun sonsuz çayırların üzerindeki gölgesi olarak kaldığı zaman, babalarımızın ruhu bu kıyılarda ve ormanlarda yaşamaya devam edecektir. Çünkü onlar bu toprakları seviyorlardı.

Yeni doğan bir çocuğun annesinin kalbinin atışını sevdiği gibi.

Size bu toprakları sattığımız zaman siz de onları bizim sevdiğimiz gibi seviniz.

Onlarla bizim ilgilendiğimiz gibi ilgileniniz.

Onları bugün bulduğunuz gibi hatırlayınız.

Ve bütün kuvvetinizle, ruhunuzla ve kalbinizle onları çocuklarınız için koruyunuz.

Ve tanrının hepimizi sevdiği gibi siz de onları seviniz...

Kızılderili şef Seale'in başkan Franklin Pierce'ye gönderdiği mektubu 150 yıl öncesine ait olmasına rağmen, içeriği dolayısıyla günümüzde hala önemini koruyor.

Öyle anlaşıyor ki, mekana karşı tavrımız onu ele alıp yorumlayışımız, hatta mekan düşümümüz, aynı zamanda kendimizi nasıl algıladığımız konusunda önemli birer ipucu.

Bir başka ifadeyle mekana ilişkin soruların cevaplarında büyük bir ihtimalle kendimizi bulacağız ve yaşadığımız mekanı yaşanılır kılmakla yükümlü olduğumuzu göreceğiz. Bu yükümlülüğü görmezlikten geldiğimizde, dikkatimizi başka alanlara yöneltip, kendimizle ilgili soruları da görmezlikten gelmiş olacağız.

Bu durumda üzerinde yaşadığımız, çağlar boyunca medeniyetlere beşiklik etmiş mekanlarda güzel bir gelecek hazırladığımızı bugün yaptıklarımızla kolay kolay açıklayabilir miyiz? Ağacın, kuşun, toprağın bizim için tanıklığını gönül rahatlığıyla isteyebilir miyiz?

Aslına bakılırsa bu tanıklık kendi kendimizin tanıklığı gibidir. Bu konuda verilebilecek yüzlerce örnekten yalnızca birkaçını sunarak bile insanla mekanın ne kadar iç içe geçmiş olduğunu, mekanın insan için ne anlama geldiğini vurgulayabileceğimizi sanıyoruz.

Sözelimi, *İhvan-ı Safa Risaleleri*'nde bölüm bölüm yer alan ve kâinattaki bütün varlıkları senfonik bir ahenkle birbirine bağlantılı gören anlayış özetle şöyle:

Vücut toprak gibidir. Kemikler dağlar. Beyin madenler, uyluk deniz. Bağırsaklar nehirler, sinirler ırmaklar ve kaşlar da toz ve çamur gibidir. Vücuttaki kıllar bitkiler gibidir ve kıl yetişen bölgeler verimli topraklar, yetişmeyenler ise bataklık. Yüzden ayaklara dek vücut bir ülke gibidir. Önü doğu arkası batı, sağı güney ve solu kuzey olan bir ülke. Nefes rüzgarlar gibidir. Kelimeler gök gürültüsü ve yıldırım. Gülme öğle, gecenin karanlığı ölüm, uyanma hayat gibidir. Çocukluk ilkbahar, gençlik yaz ve yaşlılık kış.

Hareket ve yapılanlar yıldızların hareketi ve yanıp sönmesine benzer. Doğmak ve varolmak yıldızların yükselişi, ölüm ise yıldızların batması gibidir.¹

Erzurumlu İbrahim Hakkı *İhvan-ı Safa Risaleleri*'nde yer alan anlayışa benzer bir yaklaşımla mekanın insan için anlamını farklı bir açıdan ele alıyor:

İnsani vücudu cihanın bir kitabıdır ki, alemde her ne varsa hepsinin benzerleri insanda da vardır. İnsan küçük alemdir ki, büyük alemde bulunan feleklerle unsurların benzerleri onda da vardır. Cenab-ı Hak kutsi hadiste “ben göklere ve yere sığmam fakat mümin kulumun kalbine sığarım” buyurmuş ve böylece insan ruhunun büyük alem’ olduğunu bize göstermiştir. Gerçi insan görünüşte küçük alemdir fakat manada büyük alemdir. Gerçi bedeniyle Adem’in evladıdır ama ruhu ile alemin babasıdır. Gerçi dünyaya gelişi bütün varlıklardan sonradır fakat ilahi huzurda bulunuşu hepsinden öncedir. Mesela büyük alem cüz’leriyle bir ağaçtır ki, insan alemi ondan olmuş bir meyvedir. Bunun gibi alemin sonucu özeti de Hz. Adem’dir.

Sonra alemin yaratılışının gayesi bu insan türüdür. Nitekim asıl cihan ağacının çekirdeği, meyvesidir. Nitekim her meyvenin çekirdeğinde kendi ağacının özü gömülüdür. Bunun gibi insan ruhunda da bütün kâinat özet olarak vardır ve görünmektedir. Nitekim meyvenin varoluşu da ağaç dallarının olgunlaşmasının sonucudur. Nitekim meyvenin cüz’leri de cihanın bütün cüz’lerinin yükseğinden-aşağısından geçip, her cüz’ünden bir fayda veya zarar ya da bir huy alınış, hepsini nefsinde toplayarak varolmuştur. İnsan ilahi feyzi kabul etmeye istidatlı olup, bu kabiliyet ve mertebesiyle diğer yaratıklar arasında sivrilmiş, bunca üstün vasıflarla ve en güzel surette bu derece ve mertebeye varmıştır. Çünkü asıl ve cihanın başlangıcı olan bu insan ruhudur. Sonra cihanın aslına dönecek olan yine bu insan ruhudur.²

Mevlana, *Mesnevi*’sinde mekanla insanın bütünlüğünü, bu bütünlüğün işlevini ve mekanın insana tanıklığını peygamberlerin bilinen kıssalarından örnekler vererek anlatmaya çalışır:

Dağlar Davud'un sesine ses verir. Onunla ilahi okur. Demir onun avucunda mum gibi yumuşar.

Yel Süleyman'a hamallık eder. Onu taşır.

Deniz Musa'ya söz söyler, onunla konuşur.

Ay Ahmed'le işaretleşir, buyruğuna uyar.

Ateş İbrahim'e ağustos gölü olur.

Taş Ahmed'e selam verir. Dağ Yahya'ya haber yollar. Biz derler, duyar işitiriz, bakar görürüz, hoşuz fakat size karşı namahremiz, susuyoruz...³

Ve Şeyh Galip ünlü beytiyle mekanla insanın iç içeliğini ve birbiri için ne anlama geldiğini şöyle özetliyor:

Hoşça bak zatına kim zübde-i alemsin sen

Merdüm-i dide-i ekvan olan ademsin sen.

Mekan Duygusu

Mekan diyerek başladık. Ve İnsan. Önce mekan vardı. Sonra mekanın her türlü özelliğini üzerinde toplayan insan varoldu. İlk oluştta nasıl birlikte olduysa daha sonra da öyle birlikte oldu mekan ve insan. Yani birbirinin gerekçesi olan bir bütünün iki farklı görüntüsü...

Neden-sonuç açısından bakıldığında iç içe geçmiş bu etkileşimin neresinde mekan insanı etkiliyor, neresinde insan mekanı düzenleyip kullanıyor bunu kesin ifadelerle belirtmek mümkün değil. Zaten böyle bir çaba da anlamsız olur. Bu ilişkide mekan ve insandan biri diğerine bazen baskın gelse de çoğu zaman karşılıklı ve iç içe bir etkilenme söz konusu.

İşte bu etkilenmenin insan tarafından algılanması genellikle **mekan duygusu** olarak nitelendirilmektedir. Bu durumda herkes için kendini bir parça açıklayan ve tanın-

masına yardımcı olan bir mekandan söz edilebilir. Üstelik başlangıçta çeşitli amaçların gerçekleştirilmesine yarayan bu mekanlar zamanla, insan için basit bir barınaktan, iş yeri, arazi parçası veya doğal güzellikten öte bir anlam taşıyabilirler. Yani belli bir zaman geçtikten sonra ev barınma ihtiyacını karşılayan herhangi bir yer, iş yeri para kazanılan, arazi ekilip dikilen bir alan olmaktan farklı bir anlama bürünür.

Cahit Sıtkı Tarancı'nın Diyarbakır'daki evine yazdıklarıyla ne demek istediğimizi daha iyi açıklayabileceğimizi sanıyoruz:

Tavan bir anne gibi eğilmiş üzerime
Duvarlar etrafımda kardeşim gibidir
Sır dolu gözlerini vermişler gözlerime
Söylemek istiyoruz çıkmıyor ki sesimiz
Benim mi onların mı atan kimin kalbidir
Birbirine karışıp gidiyor nefesimiz.

Şairler, yazarlar ve sanatçılar daha duyarlı olduklarından birçoğumuza basit gelebilecek bir etkilenmeyi biraz abartarak anlatabilirler. Belki onlar olması gerekeni yapıyorlardır da biz bunu abartılı bulmuş olabiliriz. Bu nasıl ifade edilirse edilsin Cahit Sıtkı Tarancı'nın dizeleriyle anlatmaya çalıştığımız mekan duygusunu bize göstermektedir.

Şüphesiz bu şiir mekan duygusunu açıklayan edebiyat alanından aktarabileceğimiz tek örnek değil. Bu konuda edebiyat ve sanat dünyasından yüzlerce örnek verilebilir.

Öyle sanıyoruz ki, insanın taşıdığı mekan duygusu, yani insanla mekan arasındaki yeteneği algılama yeteneği cansız birçok varlığı da canlı organizmalar gibi yaşayan

varlıklara dönüştürüyor. Sözelimi, ilk bakışta ev veya onun bir bölümü insan için cansızlardan herhangi bir cansızken, bir süre sonra tavan şefkatle insanın üzerini örten bir anneyi, duvarlar da insanı koruyan, kollayan bir kardeşi çağrıştırarak canlanıyor. Her şey bir tarafa bir süre sonra insan onları kendinden kabul ediyor. Onları anılarının birer belleği, sırdaşları biliyor. İlk oturduğunuz evi hatırlayınız...Yıllar sonra yolunuz düşüp de gördüğünüz de içiniz bir hoş olmaz mı? Ya da yıllarca oturduğunuz evden bir gün taşınmak zorunda kaldığınızda neler hissedersiniz?

Buna ister alışkanlık deyin, ister anıların tazelenmesi, sonuçta ikisi de mekanın insan üzerindeki etkisi...

Sözünü ettiğimiz mekan ev değil sokak, mahalle, şehir hatta ülke olabilir.

Yine de “bizim” deyip kabullendiğimiz, onlarla ilgili söze “bizim” diye başladığımız anda hepsi kendilerine has özellikleriyle yaşamaya başlarlar. Onlarda meydana gelecek bir değişiklik, bütünlük oluşturduğumuz için eko-sistemdeki etkileşme gereği bizi de etkileyecektir.

Kim bilir, bu açıdan bakıldığında sanatçılar ve edebiyatçılar mekan duygusunu dile getirmeyi fazla da abartmıyorlardır.

Bu arada, mekan insanı yalnızca sosyal ve psikolojik yönden değil, fiziksel yönden de etkiliyor. Solunan havadan, içilen suya kadar her şey içinde bulunulan mekanın insan üzerindeki etkisini hissettirmektedir. İnsan mekanın bütün fiziksel özelliklerini bünyesinde taşıdığına göre, mekanla arasındaki etkileşimi eksik algıladığında bünye-

sinde rahatsızlıklar baş göstermektedir. Dahası, mekanda oluşan derin yaralar insanda tedavisi mümkün olmayan rahatsızlıklara yol açmaktadır. Bu yüzden eko-sistem içindeki ilişki iyi algılanmalı ve insan mekanıyla bir bütün olduğunu, onu kollaması ve koruması gerektiğini bilmelidir. Aksi halde körleşen mekan duygusu, gerek insanın kendisine bakışında gerek insan ilişkilerini ele alışında insanı duyarsızlığa itecektir. Umarız iyilik ve güzellik yayan mekanlar insan için uzak birer hayal olmazlar...

Çeşitli Ölçekteki Yerleşim Yerlerinin İnsan İlişkilerine Etkisi

Mekan olarak farklı büyüklükteki yerleşim yerlerini ele aldığımızda buraların genellikle nüfus veya geçim kaynakları açısından değerlendirilip, tanımlandığını görüyoruz. Günümüzde daha çok yönetim biçimi ve bütçe çalışmaları için dikkate alınan bu iki unsur, sosyal ve kültürel yapıyı belirtmesi açısından da oldukça önemlidir. Çünkü mekan “bulunulan yer, ortam” anlamına geldiği gibi “varolmak” anlamını da içermektedir. Mekanla insan arasındaki bağlantıyı göz önüne alıp, bu anlamları birleştirdiğimizde insanların bulundukları yerle, ortamla yani mekanlarıyla birlikte düşünülmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

Bu durumda gelip geçici, çok kısa süreli olmaması koşuluyla köy, şehir veya büyük şehir olarak bulunulan yer, ilişkiler açısından insanları farklı şekillerde etkileyecektir. Her biri kendi ölçeklerine uygun ilişkiler ağına sahip olan bu yerler, barındırdıkları insanların kültürel kimliklerinin farklı olmasında da önemli rol oynayacaklardır. İşte bu

yüzden köylü, kasabalı, şehirli genellikle kastedildiğinin dışında köyde yaşayan, kasabada yaşayan, şehirde yaşayanıdan öte bir anlam içermektedir.

O halde köylü veya şehirli dendiğinde öncelikle köy yaşantısına veya şehir yaşantısına özgü davranışta bulunan kimse kastedilmektedir.

İnsan ilişkileri açısından sosyal ve kültürel bir yapıyı belirten köylülük, şehirlilik kavramları, buralardaki geçim kaynakları ve iş bölümünün ortaya çıkardığı bir sonuçtur. Bu durumda genellikle nüfusa göre şekillenen geçim kaynakları yaşama biçimini de etkiliyor denilebilir.

Bunu köy ve kent yani şehir arasında birkaç karşılaştırma yaparak kısaca açıklamaya çalışalım:

- Her şeyden önce, köydeki toprağa bağlı yaşama biçimi geniş tarım alanları ve az nüfuslu yerleşim yerleri gerektirdiğinden, fiziksel olarak da insanların boş alanlar içinde birbirlerine yaklaşmasını sağlamakta, kentteyse tam tersine boş alanlar küçülürken nüfus artıp yerleşim yerleri yayılmaktadır insanlar sıkışıklık içinde bile birbirinden uzaklaşmaktadır.

- Köyde hemen hemen herkesin aynı işle uğraşması birbirlerinin halinden çok iyi anlamalarını mümkün kılarken, kentte işler çeşitlendikçe ayrı işleri yapan insanlar da birbirlerini tanıyıp, anlamakta zorlanmaktadırlar. Bunda kent nüfusunun dolayısıyla komşuluğun çok değişken olmasının da payı büyüktür. Bu yüzden köyde sıcak ilişkiler kurulduğu halde, kentte neredeyse aynı apartmanda yaşayanlar bile birbirlerini tanımaz olurlar.

- Köy yaşantısı insanı doğal çevreye yaklaştırırken hat-

ta bağlarken, kent yaşantısı giderek uzaklaştırmaktadır. Diğer bir deyişle köyde her anını doğayla iç içe geçiren, kazancını, gelecek düşlerini, yerine göre sevincini ve üzüntüsünü doğaya bağlayan insana karşılık (çiftçinin yağmur beklentisi gibi) kentte farklı beklentilerin ve farklı koşulların insanı vardır.

- Büyük oranda iletişim araçlarının etkisi ve daha geniş bir organizasyonda yaşamanın verdiği güven duygusuyla desteklenen şehirli tavrı ile bunlardan genel olarak yoksun köylünün çekinik tavrı da köy-şehir karşılaştırmasında önemli etkenler arasında sayılabilir.

Belli başlılarını sunduğumuz bu karşılaştırmalarda örnekler arttırılabilir.

Sonuç olarak, geçim kaynaklarının da zorlamasıyla köyde doğayla insanın iç içe oluşu ilişkileri sıklaştırıp, sıklaştırırken, kentte doğadan kopukluk ilişkileri seyrekleştirip soğuklaştırmaktadır. Bir başka açıdan köydeki ilişkilerin gerekliliğinin yerini kentte gerekli ilişkiler almıştır.

Peki, geçim kaynakları ve nüfusun öne çıktığı bu süreçte kente gidildikçe mutlaka doğadan uzaklaşılması ve insani ilişkilerin seyrekleşmesi mi gerekmektedir? İnsanlar kentli olurken böyle bir diyeti ödemek zorunda mıdır?

Elbette hayır. İstenilmeyen oluşumlar kentleşmede yaşanan hatalardan kaynaklanmaktadır. Eğer doğayla insan arasındaki denge korunabilir, ortak alanlar ve insani değerler doğru algılanabilirse büyük ölçekli yerlere gidildikçe ilişkiler zayıflamayacak, tam tersine güçlenerek kalıcı medeniyetler oluşacaktır. Kenti hep sorunlarla birlikte düşünüp, insani ilişkilerin gelişmesinde bir engel olarak gör-

mekle, sanırız, ona biraz haksızlık yapmış oluyoruz. Oysa kent gelecek düşlerini süslemeli ve insanın kültürel gelişimini tamamlamalıydı. Şüphesiz bu umut hala kaybedilmiş değildir. Belki bu yüzden çözüm bulma düşüncesiyle son zamanlarda sıkça “köyle kentin evlendirilmesi gerektiğinden” söz edilmektedir. Bilimsel çevrelerce de sıcak karşılanan bu teklif, kentlerdeki insani ilişkilerin geleceğinden da önemli bir adım gibi görünüyor. Bu evlilikten doğacak çocuğun yani gelecekteki sosyal ve kültürel yapının sağlıklı olabilmesi doğayı temsil eden köyle gelişmeyi temsil eden kentin uyumlu bir evlilik yapmasına bağlı.

Sonuç ne olur, bu evliliğe şimdilik kim ne kadar razı bilemiyoruz, ama eğer itirazı olan varsa hemen söylemeli, söylemek istemiyorsa sonsuza kadar susmalı...

Mekan Psikolojisi ve İnsan Eşya İlişkisi

G enellikle “ruh bilim” olarak bilinen psikoloji, ayrıntıya girildiğinde “bir grubu, bir kişiyi etkileyen ya da belirleyen hareket etme, düşünme ve duygulanma biçimlerinin bütünü” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımdan yola çıkarak, mekan psikolojisini de “hareket etme, düşünme ve duygulanma biçimlerine mekan unsurlarının yaptığı etki” diye değerlendirmenin mümkün olabileceğini sanıyoruz. Tabii, bu mekan unsurlarında kullanılan eşyanın ayrıca önemi var.

Daha önce de sözü edilmişti, insan çevresiyle bir bütündür. O, kendini saran havadan, sudan, bitkiden, topraktan kısacası mekandan ve diğer insanlardan ayrı düşünülemez. Bunlar ve ekleyebileceğiniz benzeri şeyler onun için olmazsa olmaz denilen türdendir. Bu yüzden insandan söz ederken “kontekst” kavramı kullanılmaktadır. Hatta yalnızca insanlar için değil, bütün varlıklar için kontekst,

bir başka ifadeyle **bütünlük** kavramının geçerli olduğu söyleniyor. Diğer varlıklar bir yana insanla mekan öne çıkarıldığında, insanı etkileyen birçok şeyin belli bir alanla beraber anlam kazandığı düşünülebilir. Yani “orası, o yer, belli bir mekan” sosyal ve psikolojik gelişme açısından insanın değerlendirmesinde ve değerlendirilmesinde önemlidir. Yerine göre her şey belli bir mekana bağlı olabilir. Öyle ki, günümüzde herhangi bir eserin eleştirisi yapılırken bile, öncelikle o eseri veren kişinin yetiştiği ortamın ele alındığını görüyoruz.

İşte her türlü özelliğiyle bir bütünlük oluşturan mekanın, insan üzerindeki bu etkisi mekan psikolojisi çerçevesinde yorumlanmaktadır.

Eşyaya gelince...

Bu bütünlüğün içerisinde kullanılan eşya ne kadar ayrıcalıklı bir konumdadır bilemiyoruz, bildiğimiz, özellikle alışkanlık söz konusu olduğunda eşyanın da insan için vazgeçilmez bir mekan unsuru olduğudur. Belki çok fazla ayrıntıya inilip, çok zorlanırsa eşyanın, insanın doğasında bulunmadığı, sonradan bilgiyle geliştirildiği, bu yüzden de onu bütünlemediği söylenebilir. Yalnız, bu konuda ileri sürülen ilginç fikirler bir yana bırakılırsa, gerçekte eşyasız ömür geçirmenin nasıl bir şey olacağını düşünebiliyor musunuz..? Hele bir eşya yıllarca kullanılmışsa “benim” denmişse, ondan kolay kolay kopulabilir mi..?

Sözgelimi, mutfakta kullanılan bir tava...

Onda birlikte yenilen binlerce yemeğin tortusu vardır.

Duvardaki bir resim...

Kim bilir hangi güzel günü ve anıyı çağrıştırır...

Bu açıdan bakıldığında kullanılan eşyalar adeta belleğimiz gibidir. Günlük koşuşturma içinde pek farkına var-

masak da onların her biri bizim için ayrı bir önemi sahiptir. Tabii, bütün bunlar ancak gerçek anlamda kullanım değeri olan eşyalar için söz konusu olabilir. Modanın ya da içinde bulunulan sosyal çevrenin etkisiyle sahip olunan dolayısıyla sembolik değer ifade eden eşyalar bu tanıma girmemektedir.

Bu arada, insanın kendi becerisiyle üretilip kullanabildiği eşyaların kendisi için daha anlamlı hale geldiğini hatırlatmakta yarar var. Bu eşyalar emek ürünü olması veya doğrudan gerçek ihtiyaca cevap verebilmesi özellikleriyle uzun süre gözden düşmezler. Bu yüzden kullanıcılar tarafından çok kolay benimsenirler. Kolay kolay bozulmama-ları, bozulduklarındaysa hemen hemen herkes tarafından rahatlıkla tamir edilebilmeleri, en önemlisi doğal unsurlardan oluşmaları (bunlar genellikle ağaçtan, deriden, ya da dokuma türündendir) sayesinde kullanıcılarla aralarında duygusal bir bağ kurulur.

Oysa teknoloji ya da yüksek teknoloji ürünleri insan arasındaki ilişki farklıdır. Kullanıcılar bu ürünlere tüketmekten başka hiçbir etkinlikte bulunamazlar. Bozulan bir elektronik eşya karşısındaki halinizi gözünüzün önüne getirin...Bu durumdaki çaresizliğinizi düşünün...Her şey ne kadar da derin bir bilgi ve uzmanlık gerektirmektedir... Ve her şey ne kadar da insanın günlük algılayışının dışındadır...Sanırsanız, bu ürünlerin üzerine kanaviçe, iğne oyası, dantel gibi el işleri konması da süslemeden daha çok, onlar karşısındaki çaresizliğin önüne geçmeye yarayan “kendileme” çabasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanında arabaların süslenmesi, üzerlerine çeşitli ifadeler yazılması da günlük hayatın doğallığını ve sıcaklığını bu araçlara aktarmaya yarayan bir çaba olarak değerlendirilebilir.

Ne var ki, bu çabaların yalnızca, yavaş yavaş yaşlanmakta olan ya da henüz tüketim toplumuna ayak uyduramayan (kırsal kesimin büyük bir bölümü) insanlarda görülebildiğini söylemek pek yanlış olmasa gerek. Çünkü onlar hala doğal olanı sürdürmekten ve kullandıklarına katkıda bulunmaktan yanadır.

Tüketim toplumuna ayak uyduran yani yeni tüketim şeklini kanıksamış olan insanlar, az önce sözünü ettiğimiz türden ürünleri ya da araçları mümkün olduğunca orijinal halleriyle kullanmayı yeğlemekte ve hatta o şekilde beğenmektedir. Buradan da insan eşya ilişkisi içinde, eşyayı kullanma şeklinin insanın sosyal konumunu ele verdiği sunucuna varılabilir.

Bu kısa açıklamadan sonra, mekan psikolojisi konusunda, kullanılan eşyanın da insan üzerinde etkili olduğunu söyleyebileceğimizi sanıyoruz. Hatta bazıları bu kadarıyla da kalmayıp, eşyayı insanın kişiliğini ifade eden bir unsur olarak tanımlamaktadır.

Mekan psikolojisi dolayısıyla mekana verilen önem, diğer taraftan insana verilen önemin bir göstergesidir. Çünkü ilk bakışta önemsiz gibi görünen birçok şey, insan psikolojisi ve sosyal gelişmeler açısından son derece önemli olabiliyor. Sanırız, günlük koşuşturmadan biraz sıyrılıp, dikkatimizi etrafımızdaki şeylere yönelttiğimizde ya da biraz durup, düşündüğümüzde bunu hissedebileceğiz. Kim bilir, bu belki değişik açılardan kendimizi tanımanın da iyi bir yöntemidir.

Etrafımızdaki yüzlerce şeyi fark etmeye çabalayarak, aslında onları fark edebilecek özel yanlarımızı görmüş olmaz mıyız?

Mekan Düşü ya da Sanal Mekan

Yazar Mustafa Ruhi Şirin *Çocuk Yüzlü Yazılar* adlı çalışmasında *Güzel Bir Düşünüz Var mı?* başlığıyla özetle şunları kaleme alıyor:

Şöyle güzel bir ev düşünüyorum diyecek düşünüz olmadı mı hiç? İnsanoğlunun en asil sanatı ev yapmaktır sözünü duymamış olacaksınız. Ölçüsü güzellik, sadelik ve vakar olan bir ev, insanın yeryüzündeki cennetidir. Dünyayı güzelleştiren insanlar dünyaya ancak bu evlerden açılırlar. Hala bir ev düşünüz oluşmadıysa, siz dünyada güzel bir şey oluşturmaktan mahrumsunuz... Yitik cennetinizin peşinde olamazsınız. Çocuklarınız da bu güzellikten mahrum kalacak demektir. Aynı zamanda, insanın asıl görevi olan yeryüzünü güzelleştirme çabasına katılmamış olacaksınız. Siz eğer kendinize güzel bir ev düşleyemiyorsanız, dünyayı güzelleştirmek iddianızdan da vazgeçin.

Mustafa Ruhi Şirin'in evle sınırladığı bu düşün gelin biraz daha genişletelim. Şehre, ülkeye hatta dünyaya varıralım ve soralım...

Güzel bir mekan düşünüz var mı?

Sanırsanız Marco Polo'nun satranç tahtasını yorumlamasındaki gibi, bu soruya vereceğiniz cevap, şu anda aşağı-yukarı nasıl bir mekanda yaşadığınız ve hangi değerlere önem verdiğiniz hakkında da bazı ipuçlarını içerecektir. Italo Calvino'nun Görünmez Kentler'inde yer alan şekliyle Marco Polo, günümüzden yüzlerce yıl önce Kubilay Han'ın satranç tahtasına bakarak, konuşmaya başlar:

Satranç tahtanızda iki ağaç kullanılmış efendimiz...Abanoz ve akağaç. Şu parça, ağaç gövdesinin kurak bir yılda büyüyen halkasından kesilmiş. Lifler nasıl dağılıyor görüyor musunuz...? Şurada belli belirsiz bir düğüm fark ediliyor. Buradan erken bir ilkbahar günü bir tomurcuk fışkırmaya çalışmış besbelli, ama gecenin çiği geri çekilmeye zorlamış onu. İşte daha iri bir delik. Belki de bir kurtçuğun yuvasıydı. Tahta kurdunun olamaz çünkü; doğduğu andan başlayarak, durmadan oyardı ağacı o. Bu, yapraklarını kemirerek, ağacın kesime ayrılmasına neden olan bir tırtılın yuvası olmalı. Daha çıkıntılı komşu kareye tam bitişsin diye marangoz bu kenarı hafifçe yontmuş...

Bundan sonrasını Calvino şöyle anlatıyor:

Boş ve düzgün bir tahta parçasında okunabilecek şeylerin çokluğunda boğuluyordu Kubilay. Polo konuşmayı abanoz ormanlarına, nehirlerde kayan kütük sallara, rıhtımlara, penceredeki kadınlara vardırırmıştı bile...

Marco Polo'nun satranç tahtasından hareket ederek, ormanlardan ve nehirlerden geçip, penceredeki kadına ulaşması, Alain Robbe'u "New York'tan hareket ederek, tümüyle düşsel bir kent oluşturmaya itiyor." Tabii önemli bir farkla. Marco Polo'da tamamen doğal ve insani unsurlar söz konusu, Robbe'daysa doğal olmayan ve teknolo-

jik... Bu da bize sanki, bugün içinde bulunduğumuz mekan anlayışının ileride ne şekilde sonuçlanacağını gösteriyor.

Bilim-kurgu ürünü filmleri ve bunlardaki mekan görüntülerini düşünün...

Genellikle metal rengi parlak yapılar, araçlar, giysiler, çorak bir yeryüzü veya herhangi bir gezegen... Sert hatlı ve keskin tavrılı insanlar. Son derece hızlı uzay araçları ve ayarlanabilir etkili ışın tabancaları, yok edici silahlar...

Bu görüntülerde hiç koyu yeşil ormanlara, pırıl pırıl akarsulara, doğayla bütünleşmiş kentlere ve güler yüzlü, barış içinde mutlu kentlilere rastladığınız oldu mu?

Bilim-kurgu ürünlerindeki görüntülerin gelişmedeki en üst nokta olduğu kabul edilirse, bugünkü bakış açısından görülebildiği kadarıyla, gelecekle ilgili mekan düşlerinin, bir başka ifadeyle sanal mekanları, hiç de iç açıcı olmadığı söylenebilir. Az önce de sözünü ettiğimiz gibi, bunlar eğer bir düşse, bizim şimdiki durumumuzu ele veriyor demektir. Yani, gelecekte mekanın yeşilsiz, susuz, barışsız, nezlesiz, gripsiz, steril düşünülmesi, gerçekten bunların o zaman yaşanacağını değil, şu andaki anlayışımızın hatalı olduğunu göstermektedir.

O halde sosyal ve fiziksel açıdan günümüzdeki mekan anlayışını tekrar gözden geçirmek gerekmektedir. Belki o zaman gelecekteki mekan düşlerimizi, geçmişte olduğu gibi yine doğal unsurlar süsleyebilir.

Aksi söz konusu olduğundan garip ve anlaşılmaz bir durumla karşı karşıya kalabiliriz çünkü; insanın yalnızca hastalıklardan korunarak, steril bir ortamda yaşayabilme-

si mümkün değil. Daha doğrusu biyolojik olarak mümkün belki, ama anlamsız. Nedenine gelince, insan yalnızca be-
deniyle değil, psikolojisiyle de insan. Bu yüzden gelecek-
teki mekan düşlerimizi, her iki alanda da sağlıklı olabil-
mek üzerine kurmalıyız. Ünlü mimar Le Courbusier yıllar
öncesinin Paris'ini dolaşırken not ettikleriyle, bu gereklili-
ği şöyle özetliyor:

Kentteki insanları düşünüyorum...

Vosges Meydanı'ndan Bourse'a uzanan, yürekler acısı biçimde is-
tiflenmiş mahallelerden geçiyorum. Buralar Paris'in en pis ma-
halleleri. Sokaklarda, iplik gibi ince kaldırımlarda birbiri ardına
dizilmiş insanlar...

Ne var ki, burada kent topluluğunun bir mucizesini görüyorum.
Her şeye rağmen, insanlar gülüyor, şakalaşıyor, gösteriş yapıyor,
yani hayat tüm sıcaklığıyla devam ediyor.

O halde ne yapmalı? İnsanlara temiz ve güneşli bir kent verirken,
bu mucizeyi nasıl yaşatmalı? Bunun nasıl olacağını ne kentli tek
başına ne de mimar şehirci masanın başında verebilir. Bir kentin
kurulması muhakkak ki bu ikisine bağlı değil, ama bu ikisi ka-
rarlı bir şekilde baş başa verirlerse, başkalarına da çok söz kalma-
yabilir.

Öyle anlaşıyor ki, gelecekteki mekanlarda insani duy-
guların öne alınabilmesi için, mekanı paylaşan herkesin
gelişmelere katılması ve hatta kendi gelecekleriyle söz sa-
hibi olması gerekiyor.

Umarız, gelecekle ilgili mekan düşlerimizi mutluluk
görüntüleri kaplayabilir...

Bir Hak Olarak Mekan

Mekanla insan arasındaki ilişkide her türlü konu başlığı bizi mekanın bir hak olduğuna götürüyor. Kentleşmede, doğal çevrede veya konut mimarisinde arzu edilen her düzey, insanın tartışılmaz hakkı olarak beliriyor. Yani yaşama hakkı gibi, eğitim, toplum içinde olma, sanatsal ve kültürel etkinliklere katılma hakkı gibi mekan da bir hak. Belki de en önemli haklardan biri. Kimine göreyse en önemlisi...

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 12. Ve 13. Maddeleri dolaylı olarak, 25. Maddesinin a fıkrasıysa doğrudan, **mekanın bir hak olduğunu** belirtmektedir. Üstelik bu mekan öylesine, deyim yerindeyse “başını sokacak kadar” bir mekan da değil. Kalite açısından belli düzeye ulaşmış bir mekan...

25. maddenin a fıkrası şöyle:

Her şahsın, gerek kendisi gerekse ailesi için yiyecek, giyim, mesken, tıbbi bakım, gerekli sosyal hizmetler dahil olmak üzere, sağlığını ve refahını temin edecek uygun bir hayat seviyesine, işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, ihtiyarlık veya geçim imkanlarından iradesi dışında mahrum bırakacak diğer hallerde güvenliğe hakkı vardır.

Tabii bir hak söz konusuysa, o hakkın kullanılması için her türlü imkanın seferber edilmesi de söz konusu olacaktır. Bir bakıma hakkın kullanılması yetkililer tarafından teşvik edilerek, güvence altına alınacaktır. Sanırsız İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'inde de bu böyle yorumlanıyor. Yalnız burada sözü edilen mesken, yani barınak, oturulan yer anlamındaki mekandır. Oysa biz başından beri mekanı daha geniş anlamda düşünüyoruz. Hatta sözcüğün kökeninden hareket ederek, varolmaya kadar vardırıyoruz...

O halde İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde "mesken" olarak belirtilen mekanı çok daha geniş anlamda düşünmemiz mümkündür. Sözelimi; havası, suyu, çiçeği, böceği, toprağı, yeşiliyle şehrimiz, ülkemiz ya da dünya... Kısacası, canlılığın sürdürülebilmesi için gerekli olan her türlü ortam mekan olarak kabul edilebilir. Canlılığın sürdürülebilmesi söz konusu olduğunda da sanırsız, mekan hakkı diğer bütün hakların önüne geçecektir; çünkü sağlıklı kalabilmek, iyi eğitilebilmek, iyi koşullarda çalışabilmek her şeyden önce sosyal ya da fiziksel anlamda iyi bir mekanı gerektiriyor. Aksi halde diğerlerinden hak olarak söz etmenin pek bir anlamı kalmayabilir.

Bu arada, az önce canlılığın sürdürülmesinden söz

ederken, her türlü canlının canlılığını sürdürebilmesini kastettiğimizi hemen belirtelim. Eğer en önemli hak yaşama hakkıysa bu hakkın ortaya çıkabilmesi için onu destekleyen öğelerin de varolması gerekir. Bu da diğer canlılar için bizim gözetmemiz gereken bir hakkı göstermektedir. Bitki büyüyebilmek için toprağa, balık çoğalabilmek için suya ihtiyaç duyuyorsa o toprak ve su bu canlıların hakları olan mekanlarıdır. İnsan hakları açısından düşünüldüğündeyse bu hakkın dolaylı bir şekilde bize yansıdığını uzun uzun anlatmak istemiyoruz.

Her neyse sonuç olarak diyebiliriz ki, mekan canlılar için bir zorunluluktur dolayısıyla bir haktır.

Bu durumda şehirleşmede yaşanan sorunlardan –konut açığına, insan eşya ilişkisinden– çevre sorunlarına kadar bu konuyu düşünüp değerlendirmek gerekmektedir.

Sanat, Edebiyat ve Mekan

Başvurduğumuz kaynaklarda sanat genel olarak “bir duygunun, tasarının veya güzelliğin anlatımında kullanılan yöntemlerin tamamı ve bu anlatım sonunda ortaya çıkan üstün yetenek” şeklinde tanımlanıyor. Bu tanıma göre her şeyden önce eserin ve eseri veren kişinin yani sanatçının konusu sıradan şeyler olsa bile kendilerinin sıradan olmamaları gerekmektedir. Zira sıradan olan artık alışılmış olandır ve ilgi çekici değildir. Bu yüzden insanın gelişmesine katkıda bulunamaz.

Sanatta sıradan olmama, sıra dışı olma özelliğinin yanı sıra belli bir uygarlığın veya topluluğun anlayışına, beğenisine uygun olmanın da önemli bir yer tuttuğunu sanıyoruz.

İşte tam burada mekan söz konusu olmaktadır ve kanı-

mızca Türk Sanatı, İtalyan Sanatı, Alman, İngiliz, Arap Sanatı gibi tanımlar da bu mekanı belirtmektedir. Bir başka ifadeyle, coğrafya olarak birbirinden ayrılan bu yerlerin tarih içindeki birikimleri dolayısıyla da birbirlerinden ayrılıkları söylenebilir.

Bu ayrılık zıtlık –aykırılık anlamında değil, çeşitlilik–zenginlik anlamında değerlendirilmelidir çünkü; hangi sanat dalı ve hangi sanat ekolü olursa olsun, hepsinde ana tema insanın yücelmesi ve insani değerlerin tekrar tekrar hatırlanmasıdır. Yalnız bu, bir nesnenin farklı noktalarda bulunan aynalardaki değişik görüntüleri gibi, farklı mekanlardan, sanat dallarından ve ekollerden farklı yansıyabilir. Hatta yalnızca sanatta kullanılan değişik yöntemler bile bir gerçekliği yüzlerce farklı açıdan bize gösterebilir. Belki ünlü tiyatro kuramcısı Bertolt Brecht de “tiyatro gerçeği yansıtır, ama bunu yaparken özel aynalar kullanır” derken sözünü ettiğimiz gerçekliğin bu farklı algılanışını vurgulamak istiyordu. Bütün sanat dallarına uyarlayabileceğimiz Brecht’in bu tespiti, sanırız, farklı mekanların sanat üzerindeki etkileri açısından da ele alınabilir. Nedenine gelince:

Daha önce belirttiğimiz ana tema yani insani öz, her zaman aynı kalmakla birlikte, sanata konu olan her şey, her türlü özelliğiyle belli bir mekana bağlıdır, çünkü sanat düşüncesinin başlangıcı insanı buna zorlamaktadır. Öyle ki, yorumcular genellikle insanın bütün eylemlerini tanrının doğayı yaratırken yaptığı eylemlerin küçük ölçekte simgesel bir kopyasına benzetirler. Bu yüzden insan, bir örneği ya da üstün bir modeli bulunmayan birşeyi yapamaz.

Onun bütün yaptıkları en geniş anlamda bir örneğe öykünmedir.

Sen geceyi yarattın ben lambayı
 Sen kili yarattın ben kupayı
 Sen orman dağ ve çöl yarattın
 Ben yol bahçe ve bağ...

Böyle diyor Muhammed İkbâl ve insanın tanrıya öykünmesini bir dörtlülle özetliyor.

Gerçekten de ancak bu öykünme sayesinde insanın yaptığı işler başıboşluktan kurtulur ve bir anlam kazanabilir. Bu durumda daha önceden aşına olmadığı hiçbir şeyi meydana getiremeyecek olan sanatçı, yalnızca kendisinin de içinde bulunduğu mekanın yorumlar. Sanat adına ortaya konulanlar “bilim-kurgu ya da hayali” denilen türden olsa bile, yöntemde ve varılan sonuçta bulunulan mekanın önemli etkisi vardır demek büyük bir iddia olmaz. Herkes gibi sanatçı da hayalini, yetiştiği ya da bulunduğu mekanın verileri üzerine kurar. O halde, her koşulun, isterseniz buna her mekanın diyelim, kendine has insanı, sanat anlayışı ve sanatçısının olması beklenmelidir. Daha sonra kendine has olan bu yerellik, insan algılayışının “benzeştirme, benimseme ve genelleme” eğilimiyle evrensel boyuta taşınabilir.

Kısacası mekan zevkin ve anlayışın sahnesidir.

Gerçekten de mekana ait özellikler herkesin rahatlıkla gözleyebileceği gibi, sanatçı ve sanat eseri üzerinde etkili olmaktadır. Bu alanda uzmanlaşmış kişiler genellikle, bir eseri okurken, izlerken veya eleştirirken buna özellikle dikkat edilmesi gerektiğini belirtiyorlar. Biz bunu biraz

daha yaygınlaştırıp, naçizane bir teklif olarak, insan ilişkilerinin her alanında mekanın etkisinin göz önüne alınması gerektiğini hatırlatmak istiyoruz çünkü; herkes belli bir mekanda bulunuyor ve o mekanın dili ile ilişki kuruyor. Bu ilişkide anlamamanın, anlatmanın dolayısıyla anlaşmanın eksiksiz olabilmesi için, mekanın insan üzerindeki etkisi iyi bilinmelidir.

Edebiyata gelince:

Hatırlayacaksınız, mekanı tanımlarken sözcüğün “kevn” yani “olmak” kökünden türediğini belirtmiş ve buradan hareketle “mekan bir bakıma varolmaktır” demiştik. kâinattan konuta, soyuttan somuta çok geniş anlamda düşündüğümüz bu varoluş, şüphesiz ruhsal ve fiziksel boyutuyla insan için de söz konusudur. Diğer bir deyişle, mekanla birlikte anlam kazanan öteki varlıklar gibi, insanın da kendini mekanıyla açıklamaya çalıştığını, yaptıklarında, düşündüklerinde mekanın büyük payı olduğunu söyleyebiliriz.

O halde bir insanın bulunduğu ya da yetiştiği mekanı bilmek, o insan hakkında az-çok bir fikir edinmek demektir. Eğer bu bir edebiyatçıysa, eserlerini mekandan ayrı düşünmek neredeyse imkansızdır. Belki bu yüzden, sanat ve edebiyat eserleri “itibari, fictive, hayali, kurgusal” olarak değerlendirilmektedir.

Buna göre eseri ortaya çıkaran kimse, önce bunu kafasında şekillendirmekte daha sonra da çeşitli araçlarla, kafasındakini diğer insanlara aktarmaktadır. Tabii, aktardığı bu eser tanıdığı, bulunduğu, yetiştiği mekanın onun hayatına yansıyan şeklinden başka bir şey değildir. Edebiyattan

söz ettiğimize göre, eser derken –en azından kullanılan dilin bile mekandan büyük ölçüde etkilenmesinden dolayı– edebiyatın mekanla birlikte düşünülmesi gerektiği sonucunu çıkartabiliriz.

Başka bir açıdan söylenecek olursa:

İnsan daha önceden aşına olmadığı hiçbir şeyi bilemez. Zihninde karşılığı olmayan hiçbir şeyi öğrenemez. Yenilikler, güzellikler, kısacası her şey, insanın eski bildiklerinin, tanıdıklarının farklı bir biçimdeki uzantısıdır.

Bu durumda, bulunulan mekanın hem bir eserin meydana getirilmesi hem bu eserin anlaşılması açısından belirleyici bir öneme sahip olduğu söylenebilir.

Yahya Kemal'i, Ahmet Hamdi'yi, Orhan Veli'yi, Mithat Cemal'i hatırlayın...

Oktay Rıfat'ı, Salah Bırsel'i, gözünüzün önüne getirin... İsterseniz bu ülkenin dışına çıkın. Dostoyevski, Dickens, Hugo, Kafka ve Marquez'e bakın. Dahası bütün edebiyatçıları düşünün... Anlattıklarının, aktardıklarının çok büyük bir bölümünde ya doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak mekanı bulacaksınız.

Aynı şekilde kendinizi düşünün...

Bir eseri okurken, orada sözü edilenleri hep kendinizle, kendi mekanınızla karşılaştırmaz mısınız..?

Anlatılan mekan sosyal ve fiziksel anlamda sizden çok çok uzakta olsa bile, onu bir biçimde kendinizinkine benzetip, etkilenmez misiniz..?

Toparlanacak olursa:

Bir edebiyat eserini ve eseri ortaya koyanı mekanından yani bulunduğu ya da yetiştiği ortamdan ayrı düşünmek

mümkün değil. Her ortamın da kendine göre bir ayırıcı özelliği var. Bu ayırıcı özellik genellikle bir “dil” şeklinde yorumlanıyor ve mekanın bize birşeyler anlattığı düşünülerek “mekanın dilinden” söz ediliyor. Bu dili iyi anlayıp, çözebilen duyarlı insanlar iyi eser verebiliyorlar.

Aslında bu dili çoğu zaman hepimiz anlıyoruz, ama anladığımızı yine çoğu zaman düzgün cümlelerle, gerektiği gibi derli-toplu ifade edemiyoruz. Sanırız, edebiyatçıların çoğumuzdan farkı da bu noktada öne çıkıyor. Onlar mekanın dilini iyi anlayıp, mekanı hayallerinde yeniden şekillendirebiliyorlar. Yoksa Cahit Sıtkı'nın evini anneye, Italo Calvino'un şehirleri kadına, Yahya Kemal'in İstanbul'u sevgiliye, Ahmet Arif'in sevgilisini Diyarbakır'a benzetmesi başka neyle açıklanabilir..?

Çağdaş Avrupa Felsefesi'nde Sezgici akımın önde gelen isimlerinden Henry Bergson, edebiyatçılar için de düşünebileceğimiz şöyle bir tespitte bulunuyor:

Her insan kendini içinde bulunduğu koşullardan yola çıkarak ifade eder. İnsanların özlemlerini, hayallerini ve gelecek düşüncesini içinde bulundukları koşullar belirler. Buna göre zorunluluklar özlemleri, özlemlerse yeni zorunlulukları doğuracaktır.⁸

Doğal Denge-Kirlenme-Çevresel Etki-Sürdürülebilir Kalkınma

Doğal Denge

Felsefe tarihine kabaca bir göz attığımızda insanoğlunun yüzlerce yıldır denge ve devinim kavramlarına kafa yordüğünü görüyoruz. Elealı Zenon, onun hocası Elea Okulu'nun korucusu Parmaniedes, Heraklitos, Muhiddin-i Arabi, el Kindi, İbn-i Rüşd, İbn-i Sina, Spinoza, Galileo, Bergson bu konuyu uzun uzadıya tartışanlardan aklımıza geliverenler...

Kimine göre her şey denge halindedir, durağandır, hareket bir yanılsamadır. Kimine göre hiçbir şey durağan değildir, hayatın temeli devinimde gizlidir. Eğer denge hali olmakla olmamak arası bir şeyse, hareket, bu halin olmak lehine bozulmasıdır, canlılık da bu bozulmayla başlar. Bu nedenle her hareket bir dengesizliği ifade eder ve varlıklar

eskilerin kevn-ü fesad dedikleri oluşla bozuluş arasında gidip, gelerek hayatlarını devam ettirirler.

Birer cümleyle bu şekilde özetleyebileceğimiz bu görüşler günümüzde de çeşitli açılardan ele alınarak tartışılmaktadır.

Bu kısa girişten sonra “doğal denge” kavramını durağanlık ve hareketlilik çerçevesinde ana hatlarıyla ele alabileceğimizi sanıyoruz.

Birçoğuna göre kavram “denge” sözcüğünü içerse de doğal dengeden kastedilen aslında bir dengesizlik halidir; çünkü doğa her an devinir, sürekli hareket halindedir. Bu yüzden doğadaki dengeyle sanılanın tersine bir durağanlık değil, bir değişkenlik ifade edilmek istenmektedir. Belki biraz garip gelecek ama, bir bakıma, doğal olanın yani dengesiz olanın dengesinden söz edilmektedir. Tabii, bu dengesizliğin kendi içinde bir anlamı olduğunu, doğadaki her şeyin, zıt görüntülere rağmen, tutarlı bir bütünlük oluşturduğunu hemen belirtmemiz gerekiyor. Bu durumda dengede olandan, dolayısıyla doğal dengeden söz edilirken, varolduğundan bugüne hiç değişmeden kalan, azalmayan ya da çoğalmayan değil, belli bir sistem içerisinde o sistemin kurallarına göre sürekli değişen varlıkların oluşturduğu bir bütün dile getirilmektedir. O halde yaşama şansı açısından zaman zaman lehte, zaman zaman da aleyhte işleyen bir süreçtir söz konusu olan. Zaten doğada bunun, hiçbir tereddüde yer bırakmayacak şekilde kendiliğinden uygulandığını görüyoruz. Galiba burada önemli olan insanın doğal olan karşısındaki konumu ve tutumu. İşte doğal denge kavramının da daha çok, insanın doğal

olana yaptığı bu bilinçli müdahaleleri konu aldığını söylemek mümkün. Kavramın özellikle 20-30 yıldır –belki biraz daha önce– dünya kamuoyunun gündeminde olduğu göz önüne alınırsa, sanırız bu düşüncede pek haksız sayılmayız. O zamana kadar herkes insanların mutluluğu için üretim yapıldığını düşünürken, o zamandan sonra üretim kaynaklarının tükenebileceği akla gelmeye başladı. Bir taraftan insan ihtiyacının bitmek bilmemesi, diğer taraftan kaynakların tükenebileceği endişesi, doğal denge kavramının ortaya atılmasına neden oldu. Yüzlerce, binlerce, milyonlarca yıl öncesine gidildi, teoriler geliştirildi, doğal denge tanımları yapıldı. Bunların hepsi, insanoğlunun, yakarak, kirleterek, keserek, kazarak, doğaya doğal olana olumsuz müdahale ettiğinde birleşiyordu.

İyi ama...

Acaba insanoğlu ateşi bulmasaydı, daha buzul çağında nesli tükenip gitmez miydi?

Enerji sorununa çözüm getirilmeseydi, artan nüfusu yeryüzünde rahatça geçindirebilmek mümkün olur muydu?

Ağaçlar, ormanlar kesilmeseydi, kağıt, defter, kalem, kitap, sıra, masa, tahta yapılabilir miydi?

Yer kazılıp, altı üstüne getirilmeseydi, petrol, demir, kömür, bakır gibi hayatımızı kolaylaştıran şeyler ortaya çıkartılabilir miydi?

Bütün bu çabalar görülmeye başlandığı ilk dönemlerde gelişme ve insanoğlunun akli adına heyecanla karşılanmıyor muydu?

Bugün “bize yalnızca güneş yeter...” diyerek ömrümü-

zün sonuna kadar yaşayabilir miyiz?

Öyle sanıyoruz ki, hem doğada olanı olduğu gibi korumak hem bu sorulara içtenlikle cevap verebilmek ip üstünde yürümek gibi bir şey.

Peki bu mümkün mü?

Belki biraz zor ama evet. En azından umutsuz olmamak gerek. Şimdilik üzerinde kesin olarak anlaşılmış bir çevre politikası yok, ama tüketilenin yerine konması yani denetimli tüketim ve alternatif enerji kaynakları bulunması birçok görüş arasında ortak bir öneri gibi beliriyor.

Az önce de değinmeye çalıştığımız gibi doğal denge dinamik ve her an değişen bir oluşumu ifade ediyor. Aslına bakılırsa buna “doğal devinim” demek daha doğru olurdu...

Bu devinin içinde insanın konumu son derece önemli çünkü; yalnızca o, bilinçli olarak dünyaya müdahale edebiliyor. Umarız bundan sonra bu müdahaleler doğal olanın lehinde olur ve kendimizin dışındaki varlıklar için de yaşanabilir bir dünya kurulur.

Bugüne kadar binlerce soruna binlerce çözüm bulmuş insanın bu sorunun da üstesinden geleceğine inanmak istiyoruz. Aksi halde doğadan ve doğal olandan uzaklaştıkça kendi ilişkilerimizin de aksayacağını ve giderek mutsuzlaşacağımızı düşünüyoruz.

Çevre Kirlenmesi

Mecazi anlamı bir yana bırakılacak olursa kirlilik, kimilerine göre canlıların özellikle de insanın yeryüzünde belirlemeye başladığı ana kadar götürülebilir çünkü; canlılar yaşamak için kirletmek zorundadırlar.

Kimilerine göre bu kirletme değil, pisletmedir. Kolayca temizlenebilir, olumsuz etkileri giderilebilir. Hatta doğa bunu kendi kendine bile halledebilir.

Gerçekte kirlilik, daha derine nüfuz eden ve kolay kolay giderilemeyen belki de hiç giderilemeyecek olan bir pislenmeyi ifade eder. Bu yüzden kirlenmenin tarihi sanayinin, dolayısıyla teknolojinin gelişmesiyle başlatılmalıdır. Biz de öyle yapmak ve gerçek anlamda çevresel kirlenmeyi Sanayi Devrimi'nden belki biraz daha öncesine giderek, bu devrime yol açan anlayıştan başlatmak istiyoruz.

18. yy başlarından itibaren Avrupa'da insanlar o güne kadar yaptıklarından farklı olarak, dikkatlerini yeraltı ve yerüstü zenginliklere çevirdiler. Refah ve mutluluk için bu yöneliş kaçınılmaz görünüyordu. Amaç daha fazla üretmek, daha çok dünya nimetine kolayca sahip olmak, zengin bir şekilde rahat ve huzur içinde yaşamaktı. Böyle bir tercihin felsefi alt yapısı da yıllar öncesinden hazırlanmıştı. Bu anlayışa göre aritmetik ve geometrik ölçülebilirliğin dışında hiçbir şeyin önemi yoktu. Descartes şöyle diyordu:

Doğru bizim bulduğumuz, bizim çabamızla varlık kazanan bir şeydir. Hakikate doğrudan giden yolu arayanlar, aritmetiğin ve geometrinin kanıtlarına eşit bir kesinliğe sahip olmayan herhangi bir bilgi için canlarını sıkmasın. Dikkatimizi yalnızca zihni kuvvetlerimizin emin ve şüphesiz bilgisi için yeterli görüldüğü nesnelere yöneltemeliyiz. Bilimin bir amacı bizi tabiatın hakimi ve efendisi kılmak, diğeri de bizi hastalığın ve ihtiyarlığın dermansızlığından kurtarmaktır.⁵

Böylece bilginin amacı gerçekliğin yapısıyla örtüşmek değil, maddi dünyada etkin biçimde faaliyet göstermek olarak tespit edilmiştir. Ancak böyle düşünenler tabiatın

dolayısıyla her şeyin efendisi olabilirler ve sahip oldukları oranda da mutluluklarına mutluluk katabilirlerdi. Bütün keşifler, araştırmalar, çalışmalar bu amaca yöneldi. Herkes için arzulanan hedeflere ulaşma yolunda bir sonraki aşama hiç düşünülmeden, yeraltı ve yerüstü zenginlikleri insanların hizmetine sunuldu. Ne de olsa insan tabiatın efendisiydi ve efendinin arzu ettiği her şeye ulaşma hakkı vardı. Daha kolayı, daha çoğu derken bugünlere gelindi.

Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi kirlilik, derinlemesine nüfuz eden bir pislenme halidir. Temizliği özel yöntemleri gerektirir. Hele hava, su, toprak gibi çevre unsurlarında bir kirlilik söz konusuysa, temizlemek yerine göre imkansız olabilir; çünkü temizlenecek olan her neyse ve neresiyse birkaç açıdan çalışmayı zorunlu kılabilir. Sözgelimi, hava temizlenirken toprak, toprak temizlenirken su kirletilmemelidir. Eğer temizlenmesi düşünülen şey radyoaktif maddeyse işin boyutu tamamen değişmektedir. Ekolojistler “gelecekteki en büyük kaygı nedeni radyoaktif maddelerin depolanması olacaktır” diyor; çünkü bugünkü bilgilere göre “diğer çevre kirleticilerden farklı olarak radyoaktif madde yok edilememektedir, dolayısıyla depolamaktan başka çare yoktur.”⁶

Bu durumda bizler sanırız, bile bile zehirli bir birikim oluşturup, nasıl baş edileceğini bilemediğimiz bir sorunu gelecek kuşakların sırtına yüklemiş oluyoruz. Galiba bu ve benzeri çevre sorunları insanları artık yavaş yavaş “tabiatın efendisi” fikrinden vazgeçirip, tabiatın koruyucusu, dostu ya da çocuğu olmaya yöneltmektedir.

Zaten konuyla ilgili birçok uzmana göre sanayi ve tek-

nolojinin amacı da en çok sayıda üretmek değil, yaşamak için taşımak zorunda kalınan yükü hafifletmek ve gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakmak olmalıydı.

Tom Dale ve Vernon Gill Carter Toprağın Üst Tabakası ve Uygarlık adlı ortak çalışmalarında aksi halde ne olacağını belirterek, adeta, son zamanlarda çevreye karşı takınılan tavrın gerekçesini şöyle açıklıyor:

Uygar insan çevresine hemen hemen her zaman geçici olarak egemen olmuştur. Asıl zorluk onun geçici egemenliğini sürekli gibi düşünmesinden kaynaklandı. İnsan doğanın yasalarını .tamamen anlayamazken, kendini dünyanın efendisi sandı. Oysa uygar ya da vahşi olsun insan, doğanın çocuğudur. Doğanın efendisi değil. Çevresi üzerindeki üstünlüğünü korumak istiyorsa eylemlerini belirli doğa yasalarına uydurmak zorundadır. Doğa yasalarını atlatmaya kalkıştığında genellikle kendini besleyen doğal çevreyi zedeler. Çevresi hızla yozlaşırken, uygarlığı da çökmeye başlar. Gerçekten de insan uzun süre yaşamış olduğu toprakların çoğunu çoraklaştırmıştır. Yeryüzünde birbirini izleyen uygarlıkların oradan oraya göçmesinin ana nedeni de budur. Tarihi yazanlar toprak kullanımının önemini seyrek olarak saptamışlardır. Insanoğlunun kurduğu imparatorluk ve uygarlıkların çoğunun yazgısını toprağı kullanış biçimlerinin belirlediğini fark etmemişe benzemektedirler. Doğal çevrenin tarih üzerindeki etkinliğini görmekle birlikte, insanoğlunun çoğu kez çevresini değiştirdiğini ya da çoraklaştırdığını gözden kaçırmaktadırlar.⁷

Bize öyle geliyor ki, kirlilik sorununun çözümü için öncelikle kirliliğe yol açan anlayışın değiştirilmesi gerekmektedir. Yani teknoloji doğru kullanılmalı ve kirletmeme çabası öne alınmalı. Zira insanın sorumluluğu eko-sisteme en az baskı yapacak teknolojiyi üretmeyi gerektirmektedir. Aksi halde daha önceki uygarlıklarda olduğundan çok daha kötü bir sonuçla karşı karşıya kalabiliriz. Biliyorsunuz

çoraklık ve kuraklık yüzünden Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar göçmüştük. Artık göçecek yerimiz kalmadı. Daha doğrusu nüfus yoğunluğundan dolayı dünyada hiçbir ulusun göçecek yeri kalmadı.

Çevresel Etki

1930 yılında dünya çapında yaşanan ekonomik krizden oldukça etkilenen ünlü ekonomist ve borsa spekülâtörü Lord Keynes, insanlara moral verebilmek için bütün düşüncesini gelecekte elde edilecek zenginlikler üzerine yoğunlaştırmıştı. Sıkıntının kısa sürede atlatılıp, herkesin zengin olacağını müjdeleyen Keynes, bunun bir bedeli olduğunu da şöyle açıklıyordu:

Herkesin zengin olacağı günler pek o kadar uzak değil, ama bunun için herkes ayağını denk almalı. Zenginliğin elde edilebilmesi ve sürdürülebilmesi için en azından yüz yıl daha kendimizi ve başkalarını iyinin kötü, kötününse iyi olduğuna inandırmak zorundayız çünkü; kötü işe yarar, iyi işe yaramaz. Aç gözlülük, tefecilik ve ihtiyathlık bir süre daha baş tacımız olmaya devam etmelidir. Ancak onlar bizi ekonomik gereksinimlerin tüneline gün ışığına çıkarabilir.⁸

Lord Keynes günümüzden 68 yıl önce belirlediği bu ilkelerle zaten Sanayi Devrimi'nden 1930'a kadar gelen, ama o günlerde sıkıntıya "düşen daha çok kar" düşüncesinin önünü açmış oldu. Bundan böyle "doğal sermaye" olarak tanımlanan kaynakların da sonuna kadar kullanılmasında hatta bu uğurda sınırlar aşılmasında hiçbir sakınca yoktu. Öyle de yapıldı. Bugüne kadar geçen sürede herkes zengin olamadı, ama tüketilenin sayısıyla kıyaslanarak, herkesin zengin olabileceği hayali canlı tutulmaya çalışıl-

dı. Bu belki mümkündür. Bilemiyoruz...

Bizim daha çok üzerinde durmak istediğimiz nokta, bu işin faturasını hep doğal kaynakların dolayısıyla gelecek nesillerin ödemek zorunda kalması. Korkarız bu gidişle, herkes zengin olduğunda zenginliğin tadını çıkartacak pek bir şey bulamayacak çünkü; doğa, şimdiye kadar ondan aldıklarımızı geri istemeye ve ona yaptıklarımızı üstümüze atarcasına iade etmeye başladı. Üstelik sınır tanımadan, suçlu suçsuz ayırmadan. Artık eskisi kadar sabırlı değil. Burada kendisine verilen bir zararın karşılığını oradan, oradakini öteki taraftan mutlaka veriyor. Sanki boğazına kadar dolmuş durumda. Belki buradaki zararı diğer taraftan örterdi, ama her yerine zarar verildiğinden buna gücü kalmadı.

İşte böyle bir ortamda konuşulmaya başlandı “çevresel etki ve çevresel etki değerlendirmesi” kavramları. Bu konuda hemen hemen her gün dünyanın ayrı bir köşesinde bir toplantı düzenleniyor. Önceleri daha da zengin olmak, bunun için her türlü kaynağı sonuna kadar kullanmak isteyen insan, bugün bu arzusunu dizginleyebilmenin telaşı içinde.

Şimdi gelecekle ilgili başka sorular daha doğrusu endişeler dile getirilmektedir. İnsanlığın geleceğini konu alan yüzlerce yayın ve yapım gerçekleştirilmektedir. Çevresel etki değerlendirmesi için astronomik maliyetli araştırmalara da tanık oluyoruz. Uluslar arası düzeyde birçok etkinlik düzenleniyor, alternatif enerji kaynakları aranıyor. Görünüşe bakılırsa insanlık sanki yeniden çevresiyle dost olmaya çalışıyor gibi. Tabii bu arada anlam vermenin çok

zor olduğu bazı çelişkili durumlar da yok değil. Sözelimi, hava kirliliğini önlemeden elektrik üretimine kadar birçok alanda kaynak olarak önerilen nükleer enerji... Kaş yapalım derken göz çıkartmak gibi bir şey Evet, bu enerji temiz, güçlü, ihtiyaca cevap veriyor, yüksek teknolojiyle belki tehlikesiz, ama ya tutmazsa..? Ya radyoaktif atıklar saklanamazsa..? Bunun telafisi mümkün olabilir mi..? ileride belki, ama şimdi hayır. Bu olumsuz cevabın sonucunu düşünmek bile istemiyoruz. Sanırsız o zaman “çevresel etki” kavramı yerine küresel etkiden söz etmek zorunda kalacağız.

Günümüzde birçok insan gelecekte yaşama kalitesinin hangi düzeyde olacağını ve çevreyle barışın nasıl sağlanacağını bilmek istemektedir. Schumacher ‘Küçük Güzeldir’inde hayatın amacının yeniden ele alınmasıyla, bu konudaki endişelerin şimdiden giderilebileceğini şu cümlelerle ifade ediyor:

Çevreyle barış içinde yaşamak, kirlenmeye karşı savaşmak ve doğanın yaratıklarını korumak, ne yeni enerji kaynakları bulmakla ne de iyi işleyen anlaşmalara varmakla sağlanabilir. Şüphesiz, servet, bilimsel araştırma ve eğitim gibi bunlar da uygarlık için gereklidir, ama bugün en çok gerekli olan bu saydıklarımızın hangi amaca hizmet ettiğinin bilinmesidir. Günümüzde eşya araç olması gerekirken ama haline gelmiştir. Yeri, insan olabilmenin arkasındayken önü olmuştur.

Yaşamının amacı çok tüketmek ve herkesin her ihtiyacını kendisinin giderebileceği mutlak anlamda bir refahı ulaşmak olmamalıdır. Yani Gandi’nin söylediği gibi, kimsenin iyilik yapmaya gereksinim duymayacağı kusursuz mekanik düzenlerin düşü kurulmamalıdır. Zaten bu mümkün de değildir. O halde üretim ve tüketim mantığı yeniden gözden geçirilmeli, hatta değiştirilmelidir. Aksi halde dünya üzerinde hüküm süren yıkıcı, bozucu, yok edici güçler asla durdurulamayacaktır.⁹

Sürdürülebilir Kalkınma

Daha önce değindiğimiz doğal denge, kirlenme, çevresel etki kavramları üretim ve tüketimde bolluk, kalkınma ve refaha ulaşma düşüncesinin yan etkisi ya da bedeli olarak kabul edilebilir. Bu kavramların sonuncusu Sürdürülebilir Kalkınma. Bir yanda değişimi, hamle yapmayı, dinamizmi ifade eden kalkınma diğer yanda durumu korumayı amaçlayan sürdürülebilirlik.

Sürdürülebilir kalkınma kavramı ilk defa 1987 yılında Birleşmiş Milletler'in yayınladığı Ortak Geleceğimiz başlıklı çevre ve kalkınma raporuyla gündeme geldi. Bu rapora göre doğayı tüketmeyen, gelecek nesillerin haklarını gözeten, eko-sistemle ekonomi arasındaki dengeyi koruyan bir model kabul edilmedikçe, pek de uzak olmayan bir gelecekte bütün insanlık evrensel felaketlerle karşı karşıya kalacaktı. Bu yüzden sürdürülebilir kalkınma adı altında daha mütevazı ve sınırlı bir kalkınmadan yana olmak gerekirdi.

Brundtland Raporu adıyla da bilinen bu raporda sürdürülebilir kalkınmanın nasıl uygulanacağı belirtilmemesine rağmen, kavram büyük bir coşkuyla benimsendi çünkü; bugün varolan teknik üretimin insan, doğa ve bütün canlılar açısından doğurduğu sonuçların farkına varılmıştı. Hatta bu sakıncalar "dışsalılık" kavramıyla ekonomik olarak bile dile getirilmeye başlanmıştı. Sözgelimi, 1 ton kağıt hamuru elde edebilmek için 70 ton suyun kirletilmesi gerekiyordu. Başkasına maliyet yüklemek de diyebileceğimiz bu dışsalılık kavramıyla yerine konamaz kaynakların kullanılmasından dolayı ne kadar zarara uğranacağı da he-

saplanıyordu.

Kısacası rakamlarla, hesaplamalarla başlayan doğal dengesizlik ve herkes için baş gösteren olumsuz durum, yine rakamların yardımıyla aşılma isteniyordu.

Peki bundan sonra ne olacak, nasıl olacak?

Şimdilerde herkes düşüncesini bu sorular üzerine yoğunlaştırmış durumda.

Bugünkü anlayışla sürdürülebilir kalkınma gerçekten sürdürülebilir mi, yoksa sürdürülebilir yaşamdan söz edip, kalkınmanın içeriğinde değişiklik yapılması mı gerekmektedir?

Çözüm için kimi hantal teknolojiyi suçlayarak, yüksek teknolojiyi öneriyor ve mutluluğu daha ileri bir tarihe bırakıyor. Kimi bugüne kadar geline noktaı tamamen reddederek, hiçbir şey istemedenden hayatını devam ettirneyi düşünüyor. Kimi de insanın hiçbir zaman mutlu olamayacağını; çünkü gerçeklerin daima acı ve çirkinliklerle dolu olduğunu söylüyor. Gerçekliğin acı ve çirkin olduğu düşüncesi yeni değil. Birçoğumuz bunun aşinasıyız. Çirkinliği, olumsuzluğu gerçek olarak kabul etme eğilimi, günlük yaşantımızda da karşılaştığımız bir durum. Diyelim ki, çevremizde çok iyi tanınan, yaptığı iyiliklerle bilinen biri var. Bu kişi bir gün bir kusur işlese onun yaptığı iyilikleri düşünüp, bu kusurunu örter miyiz, yoksa biz iyi biliyorduk ama gerçek yüzünü gösterdi, aslında o kötü biriymiş mi deriz..?

Sanırız olumlu sonuçlara ulaşmak için her şeyden önce bizim bu acı, çirkin ve olumsuzlukları gerçeklik olarak görme eğilimimizden vazgeçmemiz gerekmektedir.¹⁰

Yüksek teknolojiyle sürdürülebilir kalkınmanın mümkün olup olamayacağına gelince...

Çıkışında eski ve hantal teknolojiyi suçlu kabul eden bu düşünceye göre, insanlar yüksek teknolojiye güvenilecek gelecekte mutluluğu yakalayabilirler. Daha önceki teknolojilerin de yine aynı merkezler tarafından üretildiği ve zamanının en yükseği olduğu düşünülürse, bugün çözüm için kullanılan yüksek teknoloji kavramı insanı şüpheyi düşürmektedir. Konuyla yakından ilgilenenlerin birçoğuna göre yüksek teknolojinin bugün insanlığı getirdiği nokta, 100 yıl öncekilere göre bizim daha iyi, daha mutlu ; 100 yıl sonrakilere oranlaya daha kötü, daha mutsuz olduğumuzu sanmamızdır. Hep, ileride her şeyin daha güzel olacağı düşüncesiyle yaşanan, bir başka deyişle istenmeyen, adeta geleceğe kurban edilen bugün. Ortalama ömür göz önüne alındığında hiç kimse hayalini kurduğu gerçek mutluluğu yakalayamayacak. Herkes kendini geleceğe adanmış. Bu duyguyla insanlar bugünü tadını çıkararak yaşayabilir mi? Acaba gerçekte herkes gelecekteki mutlu günlerin hayaliyle mi yaşıyor? Tam tersine herkes kendini düşündüğünden suçluluk duygusundan kurtulmak için mi böyle söylüyor?

Geleceğe adanmış bir ruh haliyle kurulan kentler ve bu kentlerde yaşayan kentliler.. Düşündükçe insan işin içinden çıkamıyor. Yoksa sürdürülebilir kalkınma söylemiyle kent insanı kurban edilerek Sanayi Devrimi'nden bu yana süregelen “daha fazla kâr” düşüncesi sürdürülmek mi istenmektedir?

Sürdürülebilir kalkınma girişimi tam olarak neleri ba-

şarabilir bilemiyoruz. Bu arada ne oluyor ki, abartılacak ne var ki, bundan önce de ölümler, sakatlıklar vardı bundan sonra da olabilir, bunun nedeni savaşlar, hastalıklar ya da çevre sorunları olmuş fark eder mi diyenler de var. Yalnız bu ayrı bir tartışma konusu olduğu için şimdi pek üzerinde durmak istemiyoruz.

Sonuç olarak denilebilir ki, sürdürülebilir kalkınma doğru anlaşılır ya da anlaşılmaz, uygulanabilir ya da uygulanamaz bunu kestirebilmek çok güç. Kanımızca, toprağa ve üstünde yaşayan varlıklara yalnızca “üretim faktörleri” olarak baktığımız sürece sürdürülebilir kalkınmayı yürekten benimsesek de üretim ve kaynak karmaşasından kurtulmanın yolu yoktur. Doğa şüphesiz ki, üretim faktörüdür de, ama bu bizler için onun ikinci plandaki görüntüsü olmalıdır çünkü; o her şeyden önce sadece kendisi için ya da seyredip, zevk almak için bile korunması gereken bir değerdir.

Dil ve Mekan

Türkçe, Almanca, İngilizce, Fransızca, Arapça gibi “li-san” anlamındaki dilin, nasıl oluştuğu ve çeşitlenip yayıldığı konusunda birçok görüş ortaya atılmaktadır. Kimine göre bütün diller bir tek dilden doğarken, kimine göre de her dil kendi ortamında gelişip, çeşitli etkenlerle yaygınlık göstermiştir. Dilbilimcilerin bazı benzerlikleri ve yapıları göz önünde bulundurarak, çok ince dallara ayrılan dilleri Hint-Avrupa, Ural-Altay gibi gövdelerde birleştirdiklerini, ama kök konusunda kesin bir sonuca ulaşamadıklarını görüyoruz. Gövdeden sonrası hakkında hep akıl yürütme ve tahminde bulunma söz konusudur. O halde dille ilgili ortak bir sonuca varmak için, her dili kendi dayanak noktasından hareket ederek ele almak ve farklılıkları bu yapı içinde değerlendirmek gerekmektedir.

Dilbilimcilerin bu yöntemle yaptıkları değerlendirme-

lerde mekan, konuşulan dilin çeşitlenmesinde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle, mekanın özellikleri, insanların psikolojik ve fizyolojik yapısını etkilediği gibi, günlük konuşma dilini ve konuşma şeklini de etkilemektedir. Bu durumda benzer mekan koşullarının birbirine yakın konuşma dili ve konuşma şeklinin oluşmasında etkili olduğu söylenebilir. Belki İstanbul, İç Anadolu, Doğu Anadolu, Karadeniz, Akdeniz, Ege Türkçe'sinden söz edilirken mekanın öncelikle belirtilmesinin nedeni de budur. Şüphesiz kültürel etkilenmeler de bir dilli farklılığa uğratabilir, ama birçok dilbilimci "ağız" denilen bu farklılıkların, telaffuz ve tavır açısından büyük oranda mekanın etkisini yansıttığı görüşünde birleşmektedir. Buna göre dağlık bir bölge söz konusuysa tavır sertleşecek, ses yükselecek, sözcüklerin sonları veya ekleri yutulularak, nidalarla desteklenip, sert ve yüksek sesle söylenişe uygun hale getirilecektir.

Ovaya inildiğinde tavır yumuşayacak, ses düzeyi düşecek, sözcükler yayılarak, dil kolay ve rahat söylenişe uyum sağlayacaktır.

Tabii bu tespitlerin her zaman geçerli olabilmesi için mekanın, iklim ve coğrafi şekillerden, sosyal yapıya kadar çok geniş anlamda düşünülmesi gerekmektedir.

Kısacası, yaşanan mekan bir biçimde dili etkilemektedir. İlk bakışta günlük konuşma dili için düşünülen bu etki, zaman içinde yazı dilini de zorlayarak, özellikle dilin "şive" denilen ana dalları arasında önemli farklılıkların meydana gelmesine neden olmaktadır. Türkiye'de kullanılan Türkçe ile, Azerbaycan, Kırgızistan ve Türkmenis-

tan'da kullanılan Türkçe, mekandan büyük ölçüde etkilenen konuşma dilinin yazı dilini zorlamasıyla meydana getirdiği bu farklılıklara örnek gösterilebilir. Dilbilimcilerin “galat-ı meşhur lügat-ı fasihten evladır” yani “yaygınlaşmış bir yanlış pek kullanılmayan doğrudan iyidir” genel kabulüyle açıkladıkları bu farklılıklar, dolaylı da olsa mekanın dil üzerindeki etkileri olarak değerlendirilebilir.

Mekanın dil üzerindeki etkileyiciliğinin yanında, ses yansımaları sözcüklerde olduğu gibi, belirleyiciliği de söz konusudur. Doğadaki bazı seslerin insanlar tarafından taklit edilmesine dayanan bu sözcükle, bir dilin anlatımına canlılık kazandırmakla birlikte, mekanın algılanışındaki ayırıcı özellikleri de belirtmektedir. Türkçe'nin doğal seslerin taklidi açısından oldukça zengin bir anlatıma sahip olduğu düşünülürse, bu konuda verilecek örneklerin uzun listeler halinde sıralanabileceğini sanıyoruz.

Sonuç olarak denilebilir ki, gerek doğal seslerin ve hareketlerin taklidi, gerek ağız, şive gibi dilin kolları ve yörelere göre değişen konuşma şekilleri büyük ölçüde mekanın dil üzerindeki etkisini göstermektedir. Bunun, güç gösterisinde bulunan birinin harfler üzerine basarak konuşmasından, pazaryerindeki ilişkilere kadar kendi gözlemlerimizle de tespit edilebileceğini söyleyebiliriz.

Mekan ve Müzik

Yeryüzünde bulunan her nesnenin kendine has ayrı bir sesi olduğu gibi, bu nesnelerin bazılarını bir arada bulunduran her mekanın da kendine has ayrı bir ses bütünlüğü taşıdığı söylenebilir.

O halde benzer nesnelerin benzer sesleri verdiği düşüncesinden hareket edilerek, birbirine benzer nesneleri barındıran mekanların da benzer ses bütünlüğü taşıdığını öne sürmek mümkün olabilir. Eğer söz konusu mekanlar ormanlar, su kıyıları, geniş düzlüklerse, seslerde hatta sessizliklerde dinginliği çağrıştıran derin bir uyum, kalabalık şehirler, sanayi siteleri veya pazar yerleriyse çarpıcı bir karmaşa kendini gösterecektir. Belki bu yüzden, her mekanın içindeki varlıkları etkileyen özel bir müziğe sahip olduğundan söz edilmektedir. Kimi, mekanın bu özel müziğini sessizlikte bile bularak “mekanın ruhu” diye adlan-

dırıyor. Bu ruh insana ilham verip, başka seslere dönüşebilir, bir iç sesi canlandırabilir ya da olduğu gibi yansıyabilir.

Kanımızca burada insanın yaptığı müzik ortaya çıkmaktadır. Bu müziğin bulunulan mekandan ayrı düşünülüp, değerlendirilmesi de neredeyse imkansızdır. Yani bir bakıma müzikle uğraşan herkes, ya içinde bulunduğu mekan anlatıyor ya da çok özel ruh halini yine içinde bulunduğu mekanın öğeleriyle aktarıyor. Her iki durumda da mekanla müzik arasında doğrudan bir ilişkinin varlığı kaçınılmazdır.

Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse denilebilir ki:

Karadeniz, Ege, Doğu Anadolu türküleri, Arap, Hint müziği, arabesk, fantezi, metal, ragy, rap, blues, country, rock, pop, hepsi sosyal ya da fiziksel olarak içeriklerine uygun bir mekanı çağrıştırmaktadır. Kendi içlerinde bir bütünlüğü olan bu türlerin ortaya çıkışları özel mekanlarından ayrı ele alındığında çok garip sonuçlarla karşılaşılabilir.

Sözelimi, yüksek teknolojinin kullanıldığı gelişmiş bir sanayi ortamından Tasavvuf müziğinin çıkacağı düşünülebilir mi? Ya da tam tersi, bir mabet ortamı metal müziği çağrıştırmabilir mi? (Tabii bunun başkaldırıyı temsil eden bir mabet olmaması gerekir.)

Bu arada zaman zaman müziğin ait olduğu mekan özelliklerinden koparılarak, doğasına aykırı bir şekilde zorlandığına tanık olunsa da bunun ilginçlikten öteye gidemeyen bir arayış düzeyinde kaldığı söylenebilir.

İlginçlik arayışları bir yana, mekanın müzik üzerinde

önemli bir etkisi olduğu açık. Bu yüzden değişik mekan özellikleri sesleriyle, ritimleriyle birçok türün ve icra aracının ortaya çıkmasına kaynaklık ederek, müziği zenginleştiriyor. Yalnız her ne kadar çeşitli mekanlar farklı müzikleri ortaya çıkarıyorsa da son zamanlarda özellikle yöresel algılayışın gerilediğine tanık oluyoruz; çünkü teknoloji mekan tanımıyor ve çeşitlilik gösteren birçok kültürü benzer hale getiriyor.

Önceleri dağ yüceliğe, deniz enginliğe, toprak sabra, yaprak sevince örnek olup, yöresel algılayışla müziğe aktarılırken, günümüzde dağ bir karış, deniz bir adım. Her yerde müzik adına yalnızca birkaç ses hakim. Kim bilir, belki de bunlara benzer nedenler yüzünden Anadolu'da artık türkü yakılmıyor.

Su, Toprak ve İnsan

Su ve İnsan

Mekan kavramına değinirken, yaygın olarak bilinen hemen hemen tüm teori, inanç ve sistemlerin, bulunulan mekanın insanı etkilediği düşüncesinde birleştiğini söylemiştik. Ayrıntıya inildiğinde farklılıklar belirmesine rağmen, aynı düşünce birliğini su ve insan ilişkisinde de görmek mümkün. Bu görüşleri eskilerin “asgari müşterek” dediği ortak bir noktada buluşturmak gerekirse kabaca şöyle söylenebilir:

Okyanus, pınar, damla, buhar. Hangi formu olursa olsun, hayat suyla başlar.

Her türlü varlık için canlılığın itici gücü, belki de başlatıcısı sudur. Birçok açıdan, varlıkları oluşturan unsurların bir araya gelebilmesi de su sayesinde gerçekleşmektedir. Bir bakıma canlılığı anlamlı hale getirmenin, ona aşkın bir boyut kazandırmanın aracıdır su. Katı, sıvı, gaz gibi

farklı hallerde bulunabildiğinden, varlıkları farklı yönlerden etkileyebilir.

Kısacası canlılığın susuz düşünülmesi neredeyse imkansızdır. Bu yüzden su, fiziksel olarak canlanmanın, hayatta olmanın simgesi gibidir. Fiziksel varlığın sürdürülebilmesi için böylesine önemli olan suyun, çeşitli etkilenmeler dolayısıyla kültürel alanda da öne çıkması normaldir. Öyle sanıyoruz ki, onun yeraltına inip, gökyüzüne çıkması, değişkenliği, devamlılığı, zerrecikten büyük kütleleri, enginlikleri oluşturması insanın hayal gücünü zorladığından, hakkında sayısız inanın gelişmesine yol açmıştır. Günlük kullanım bir yana, bu özelliğiyle bile su, mekanın ne kadar vazgeçilmez bir unsuru olduğunu insana kanıtlamaktadır.

Günlük kullanıma, bir başka ifadeyle iş görmeye dönük yanıyla ele alındığındaysa suyun, insan için hiçbir mekan unsuruyla kıyaslanmayacak öneme sahip olduğu söylenebilir.

Tarihin çok eski dönemlerinden günümüze, uygarlıkların hep su kenarlarında ya da su bulunan alanlarda geliştiği düşünülürse sanırız, suyun bu işlevsel özelliği daha iyi anlaşılacaktır. Bundan dolayı birçok araştırmacı uygarlık tarihini “suyun tarihi” olarak değerlendirip, uygarlıkların büyük bir bölümünü de “hidrolik uygarlık” diye adlandırmaktadır; çünkü bir kentin kurulmasında, ticaretin gelişmesinde, kültürün yaygınlaşmasında hep su esas alınmıştır. Küçük bir suyun hep daha büyük bir suya kavuşma eğilimi taşıması, sanki su kıyısında kurulan uygarlıkları da hep daha geniş alana yayılmaya itmiştir. Bunun için dere-

ler, çaylar, nehirler yoluyla ya içeriden enginliklere ulaşmak gerekmiştir ya da enginliklerden içerilere... Karayollarının adeta suya bağlantı şebekesi olarak kullanıldığı bu gelişmede aslolan hep sudur. Fransızların ünlü tarihçisi Fernand Braudel Akdeniz adlı eserinde, Akdeniz'den hareketle bu olguyu örnekler vererek, şöyle açıklıyor:

Uzak Çin'i çağdaşları için Akdenizli Marco Polo keşfetmiştir. Amerika'yı keşfeden de Akdenizli Kristof Kolomb'dur. 13. Yy.da Campagne bölgesindeki panayırlar İtalyan tüccarların elindedir ve 200 yıl sonra Lyon panayırları da bunların eline geçer. Bu panayırlarda bütün Avrupa'nın serveti bulunmaktadır. Alınan Kentleri Nürnberg, Ulm, Frankfurt, Ausburg hem İtalya'nın çömezleridir hem de onunla yarış halindedir. Brugges ve Londra kentlerinde 14.yy.dan bu yana İtalyan tüccarlar ve bankacılar uzak ve doyumsuz bir denizin egemenliğini sergilemektedir.

Rönesans floransa'dan yayılacaktır. Roma'dan ve muzaffer İspanya'dan çıkan Barok sanat, kuzeyin Protestan ülkelerini ve bütün Avrupa'yı kaplayacaktır. Tıpkı İstanbul camilerinin özellikle de Süleymaniye'nin İran ve Hindistan'da taklit edilmesi gibi...¹¹

Su ve insan ilişkisi başlı başına bir araştırma konusu. Özellikle yerleşim açısından düşünüldüğünde bu ilişki daha da karmaşıklılaşıp, uzun araştırmaları gerekli kılıyor.

Sonuç olarak :

Su ve insan ilişkisi hangi yönüyle ele alınırsa alınsın, her zaman belli bir denge gözetilmelidir. Aksi halde su insan için varolmayı açıklayan, canlılığı sağlayan bir nimet olmaktan çıkıp, varlığı tehdit eden bir soruna dönüşecektir.

Toprak ve İnsan

Toprak insan için ne anlama geliyor?

Sunduklarına karşılık insandan yeterli ilgiyi görebiliyor mu?

Bu türden sorulara cevap ararken, insanla mekan arasındaki bağ bir kez daha derinden hissedilir. Ne var ki, günlük koşuşturma içinde bu bağın pek hissedilmediği, görmezden gelindiği ortada. Birçoklarına göre bu tavır, bugün görülen ve ileride görülebilecek olan yüzlerce sorunun kaynağıdır. Görmezden gelme tavrının böyle devam etmesi halindeyse, insanla mekan arasındaki bağın bir gün insanın boynuna dolanıp, onu sıkacağı belirtilmektedir. Özellikle büyük şehirlerde insanların bunalarak zaman zaman “alıp başını gitme” isteği duyması, mekanla insan arasındaki bağın bu olumsuz baskısını hissettirdiği anlamına gelebilir.

Oysa tarih için kısa sayılabilecek bir süre öncesine kadar şehirler özgürleşmenin, bilgilenmenin ve mutlu olmanın mekanıydı. “Şehrin havası insanı özgür kılar” deniyordu.

Ne oldu da bugün özellikle şehirlerde yaklaşımakta olan tehlikelerden söz ediliyor?

Galiba mekanla insan arasındaki o derin bağ uzun süre görmezlikten gelindi. Başta toprak olmak üzere doğal olan, doğayla uyum içinde olan gözetilmedi. İşin kötüsü her türlü uyarıya rağmen, bu tavır hala sürüyor.

Yıllar önce bir radyo programında, Antalya’nın Korkuteli ilçesinde bulunan, 85 yaşında olduğu belirtilen ve hala çadırda yaşayan Ayşe Kara adlı bir yörük ninesine niçin çadırda yaşamak istediği sorulmuştu. Bu soruya yaşlı kadının cevabı oldukça ilginçti:

“Siz şehir adamısınız, bilmezsiniz. İnsanın toprağa yakın olması lazım, toprağa yani özüne. Topraktan ayrılırsa

kendini unuttur, dertlenir, saadet bulamaz insan.”

Bunları söyleyerek, toprakla insan arasındaki derin ilişkiyi birkaç cümleyle özetlemişti yaşlı kadın.

Aradan yıllar geçti. Bugün, toprakla ilgili çalışma yapan kuruluşlar, bir tehlikeden söz ediyorlar. Konunun önemini vurgulamak için de “toprak her şeyimiz, mutluluğumuz, sağlığımızdır. Geleceğimiz toprağa bağlıdır” diyorlar.

Yıllar önceki yörük ninenin söylediği, bugün birçoğu gönüllü olan kuruluşların söyledikleriyle birleştirildiğinde denilebilir ki:

Sanayi Devrimi’nden kısa bir süre öncesine kadar tarih sahnesinde beliren uygarlıkların hemen hemen hepsi, doğayla insan arasındaki uyumun sürdürülmesine varolabilmenin ön koşulu olarak ele almışlar. Uzak Doğu’dan Avrupa’ya, Afrika’dan Kuzey ve Güney Amerika’ya çeşitli kültürlerin toprak, ateş, hava ve su kültüyle açıkladıkları bu uyumda, özellikle toprağın önemli bir yer tuttuğunu görüyoruz. Bu kültürlerle göre bütün varlıklar bir biçimde bu dört unsurun dengeli bileşiminden oluşmuştur ve toprak bu bileşimin temelidir. Bu yüzden anadır. Anadolu kültüründe

“Ana gibi yar bulunmayacağından” söz edilir. Aşık Veyssel’in şiirindeki “sadık yardır” toprak.

Mustafa Ruhi Şirin Çocuk Yüzlü Yazılar’da çocukluğu anlatırken “toprak ilkbaharımızdı” diyor ve ekliyor:

Anne topraktan akardı hayatın özü. Çiçeklerden geçen bir kelebek, gelecek günlerin kozasını örerken, düşsel bir nehre benzetirdik ömrümüzü.¹²

Sanayi Devrimi’nden kısa bir süre öncesine gelinceye

kadar toprak insan için, varoluşu açıklayan bir unsurdur. Doğru ya da yanlış. Bu kültürlerce böyle algılanıp, böyle açıklanıyordu. Günümüzde de geleneksel kültürlerde bunun izlerini bulmak mümkün.

Her neyse, Sanayi Devrimi'nin hız kazandırdığı bir anlayışla "toprağın, sahip çıkılacak, mümkün olduğunca yararlanılıp kar edilecek bir meta olduğu" düşüncesi günümüze kadar geldi. Bugün de bu anlayışta değişen pek bir şey olmadığı söylenebilir.

Sanırız, toprağın değeri bir çocuklukta bir de yaşlılıkta biliniyor. Çocukken "ilkbahar" yaşlıyken "sadık bir yar" olan toprak, orta yaşta kar edilecek mal-mülk oluyor ve ne yazık ki, bugünkü şehirleri de orta yaşlılar kuruyor. Oysa şimdiye kadar şehirleri yaşlıların ve çocukların doğayla bütünleşen ruhu kuruyordu; çünkü ancak onlar, doğal uyaranları tam anlamıyla kavrayıp, doğayla uyum içinde olmayı sağlayabiliyorlardı.

Bitki, Mekan ve İnsan

Bitki biyolojik açıdan olduğu kadar psikolojik sosyal ve estetik açıdan da insan için mekanın vazgeçilmez öğelerinden biridir. Günlük dilde kullandığımız semboller, şarkı sözlerini, türküler, şiirleri düşünün. Bitkiler ve onların ürünleri, farklı işlevleriyle hayatımızda ne kadar da büyük bir boşluğu doldurmaktadır...

Gül olmasaydı sevgiliyi, çiçek olmasaydı çocukları, servi olmasaydı uzun boyluyu nasıl anlatırdık? Ya akasya, çınar, cam güzeli, hanımeli, fesleğen, menekşe, begonya, sarmaşık, lale, çiğdem olmasaydı..? Hazan yapraklarından bahar kokularına, sevinci, hüznü, mevsimi, ayrılmayı, kavuşmayı tanımlayabilir miydik? imkansız değil belki, ama çok zor olurdu. Üstelik bunlar ilk anda öylesine akla gelenler. Öyle sanıyoruz ki, bitkilerin denk düştüğü semboller toparlansa edebiyat, sanat ve günlük kullanım için

büyük boyutlu bir sözlük oluşturulabilir.

Bunun yalnızca bizde değil, bizim dışımızda da böyle olduğunu söyleyebiliriz. Sözgelimi, Alman yazar Magda Trott'tan öğrendiğimize göre, bir zamanlar Almanya'da insanlar duygularını anlatmak için uzun cümleler kurmak yerine birbirlerine kırmızı gül, krizantem veya bir tür kardelen olan mayıs çiçeği veriyorlarmış. Şimdilerde unutulmuş gibi görünen bu gelenekte kırmızı gül "seni üzdüysem üzgünüm. Bana yine sevgiyle bak. Biliyorsun ki, seni seviyorum" yerine geçiyormuş. Sarı krizantemse "seni uyarıyorum, hala seni sevebilirim, ama nefret etmem de söz konusu" demekmiş...

Kısacası hemen hemen dünyanın her yerinde bazı değişikliklere rastlansa da bitki, insanın kendini ve çevresini ifade etmesi açısından önemli bir unsur. Bu durumda doğal olandan uzaklaştıkça dildeki, dolayısıyla öğrenmedeki sözcük dağarcığının da daraldığı söylenebilir. Galiba bu yüzden, Paris Üniversitesi Profesörlerine karşı yaptığı konuşmada ünlü romantik Jean Jack Rousseu "şehirler bizim doğamızı bozuyor, düşünme yeteneğimizi öldürüyor, kalemlerinizi kağıtlarınızı bırakın tabiata koşun, tabiat sizi eğitecektir" gibi kışkırtıcı sözler söylüyordu. Yalnız, yeterince kışkırtamamış olacak ki, o gün bilim adına eğitici olarak doğa değil, doğadan kalın duvarlarla ayrılmış gri yapılar, metal parlaklıklar ve zararlı ışınlar tercih edilmiş. O gün bugündür gelişme, teknolojik ilerleme dendiğinde doğa hiç hesaba katılmamış.

Bugün gelineen noktada diyelim ki, teknolojik gelişmeyi konu alan bilim-kurgu filmlerinde siz hiç, elinde lazer

silahlı olan birinin ağaçtan elma koparıp yediğini, ya da yeşil çimler üzerine uzandığını gördünüz mü? Peki ya uzay gemilerinde bir saksı çiçek..?

Bilim-kurgu yapımlarında dolayısıyla gelecek hayallerinde bitkinin yer almaması, bir bakıma bugünkü haliyle teknolojik gelişme düşüncesinin insanı doğadan uzaklaştırdığı şeklinde yorumlanmaktadır. Yani bu düşüncenin içeriğinde doğal olmayan bir şeyler vardır.

Oysa tam tersi olmalıydı. Gelişmeler bir yandan doğayı korurken diğer yandan da insanın doğayla birlikte oluşunu açıklayabilmesini, kendini anlamasını sağlamalıydı. En azından bilimin vaad ettiği buydu.

Umulur ki, son zamanlarda teknolojik açıdan gelişmiş ülkelerin büyük şehirlerinde görülmeye başlanan “binalarda bitkisel alan” uygulamaları, gelişmeyi yeniden doğru rotaya döndürmenin bir işaretidir. Aksi takdirde bu uygulamaları her türlü gelişmeden umudu kesip, yeniden eskiye dönmenin bir işareti olarak kabul etmek zorunda kalacağız.

Modern mimarinin kurucularından ünlü Le Courbusier, 1910 yılında gördüğü İstanbul’u ve Türk Mimarisi’nin güzel örneklerini Avrupa’da katıldığı seminerlerde anlatırken şöyle diyor:

“Her Türk yaptığı evin yanına bir ağaç diker ve artık mimaride her şey beni Türkler’den söz etmeye itiyor.”

Bu büyük ustanın İstanbul’u cennet bahçesine, Newyork’u da taş ocağına benzetmesi boşuna değildir. En azından o gün için değildi. Günümüzde Newyork için geçerli olan bu benzetmenin İstanbul için hala geçerliliğini koru-

duğunu söylemek çok güç. Bugün cadde manzarasını ya da işyerinin önünü kapatıyor diye pek çok ulu ağacın kesildiğine tanık oluyoruz. Oysa tarihi kayıtlara göre 1920 yılında Bursa'nın İnkaya köylüleri, işgalci Yunan askerleri atış için köyün 600 yıllık çınarını hedef yaptıklarında ayaklanmışlardı.

Peki o günden bugüne ne oldu da insanımız caddeyi ve karşı binayı rahat rahat seyredebilmeyi, ağacın gölgesine, yaprağın hışırtısına ve toprağın kokusuna tercih etti?

Doğru cevap doğru soru sorulduğunda mümkün olabilir. Umarız bitkiyle insan arasındaki ilişkinin doğasına uygun bir şekilde yeniden sağlanabilmesine katkıda bulunabilmek için bu soruyu doğru sormuşuzdur...

Çocuk ve Mekan

İlk anda çocuk için pek anlam ifade etmiyor gibi görünen mekan ayrıntıya inildiğinde hiç de öyle görünmüyor.

Çocuğun büyümesine paralel olarak, basitten karmaşığa doğru gelişen mekan duygusu, birçok yönden en azından büyükleri olduğu kadar çocukları da etkiliyor. Anne rahminden başlatabileceğimiz çocuktaki bu mekan duygusu, önceleri emniyette olma ve kabaca tanıma şeklinde belirirken, daha sonra mekan ayrıntısıyla bilme yönünde önü alınamaz bir isteğe dönüşüyor. Çocukların bulundukları ve hayal edebildikleri mekana ilişkin bitmek bilmeyen soruları bunun bir göstergesi sayılabilir. Bu sorulara kim nasıl cevap veriyor ya da verebiliyor bilemiyoruz, ama birçok şeyde olduğu gibi çocuğun gelecekte iyi mekanlar

oluşturabilmesi de bu cevaplara ve gördüğü örneklerle bağlı.

Çocuk dünyasıyla ilgili yazılarıyla tanınan Françoise Barre “çocuğun başlıca etkinliği büyümek, yani zaman biriktirmektir. Biriktirilen zamanın simgesi ve korunduğu yer evdir” diyor. Ona göre “çocuğun dünyayla ilişkisi sıkıştırılmış zamanı içeren evde kurulur.”¹³

Gerçekten de uzun bir yolculuğa benzeyen insan ömründe çocuk, yolculuğu evden çıkmaktadır. O her yere, her şeye evden açılır ve çevresini evi merkez alarak tanır. Hayali evde başlar. Bunun için evin büründüğü güzellik, çocuğu olumlu duygularla donatacaktır. Onun gelişimine yön veren ve hayatını çerçeveleyen kaynak güzelse, dış dünya karşısındaki tutumu da şüphesiz güzellikten yana olacaktır. Bu özellikleriyle ev çocuk için bir yandan biyolojik büyümenin diğer yandan da ruhsal olgunlaşmanın kundağı gibidir. Belki de Cahit Sıtkı Tarancı “tavan bir anne gibi eğilmiş üzerime” Milosz “anne deyince seni düşünüyorum ey ev” demekle evin bu özelliklerini vurgulamak istiyordu.

Sınırlı bir zaman dilimi içinde bir kere yaşanan çocukluk, sonraki çağların kozası olduğuna göre, bu kozanın güzel mekanlarda iyi olgunlaşması gerekmektedir. Aksi halde çocukluğun daha sonraki dönemleri olumlu yönde besleyebilmesi pek mümkün olmaz. Her türlü kısıtlamaya rağmen, doğayla barışık bir ortamda olgunlaşan çocuk, bir taraftan güzelliğin farkına varırken, diğer taraftan da bu güzelliği koruma bilincine ulaşmış olacaktır. Bu yüzden özellikle kentte yaşayan çocuklar sık sık toprakla, suyla,

bitkiyle buluşturulmalı ve hayallerinin geliştirilmesine yardımcı olunmalıdır; çünkü çocuk toprakla, suyla kısacası doğayla buluştuğunda gelişmesi için gerçek uyaranlarına kavuşmuş olacaktır.

Aslında şehirleşmede yaşadığımız, doğadan kopukluğun nasıl rahatsız edici olduğu düşünülürse doğal çevre büyüklerin ilişkileri için de gerçek bir uyarandır denilebilir. Konunun uzmanları, çocukluktan başlayarak, insanın çevresiyle bir bütün oluşturduğunu, bulunduğu mekanı güzelleştirmekle sorumlu olduğunu bu sorumluluğun da yapıcılığı geliştirdiğini söylüyor.

Öyleyse işe güzel bir çevre oluşturmakla başlanabilir. Bu çocuk için olduğu kadar büyükler için de önce güzel bir çevre hayali demektir; çünkü mekanı güzelleştirme ancak çocuksu bir duyarlılıkla mümkün olabilir. Bu bir anlamda çocukluktaki evcilik oyununu, çocuksu duyarlılığa bilgi eklenmiş olarak, gerçek ev oyunu ve şehir oyununa dönüştürmektir.

İsterseniz şimdi biraz daha geçmişe dönelim ve çocuklukta toprak, su, gökyüzü nasıl algılanıyor, bir kez daha hatırlamaya çalışalım. Mustafa Ruhi Şirin galiba herkesin çocukluğuna tercüman oluyor:

“Küçük adamlardık. Toprak ilkbaharımızdı. Toprakta oynarken neşelenir, daha çok büyürdük, daha çok. Çamurdan evler yapar, mahalleler kurardık. Önce oyuncak evler yapmayı öğrenirdik. Evlerimizin küçücük olduğunu bilir, yine de onların oyuncak evler olduğunu kabullenmezdik. Hepsi de sahici evlerimizdi. Dünyanın en şanslı işinin ev yapmak olduğunu büyüünce daha iyi anladık. Denizin, dağın, kuşun, güneşin, ağacın, toprağın, gökyüzünün kardeş olduğuna inanırdık. Tabiatın uyumundan bu anlamı çıkarmayı bilirdik. Toprak bizi severdi. Kimse öğretmese

de biz toprağın dilinden iyi anlardık. Gökyüzüne ellerimiz değecek gibi olurdu. Yağmurla yağmur, ırmakla ırmak olur akardık. Denizin şarkısını dinler, çocuk kalbimizden doğan şarkıları yine denize armağan ederdik”¹⁴

Mekan, çocuğa büyümek, kendisini tanımak, yeteneklerinin farkına varmak ve zaman biriktirmek için gereklidir. O halde büyüklere evde, sokakta, kentte çocuklar için yasaklanmış alanları mümkün olduğunca azaltmaya çalışmak düşmektedir; çünkü çocuğun evde ve yaşadığı çevrede mekanı etkin kullanma bilincine ulaşması, onun bilgi birikimine de katkı sağlayacaktır.

Ne var ki günümüzde çocukluk ve yetişkinlik çizgisi birbirine karışmış durumdadır. Çocuklar yetişkinlerle birlikte işe gidiyor ve çoğu zaman onların mekanlarını paylaşmak zorunda kalıyor. Çocuğa sunulan ayrıcalıklar, sözelimi, oyuncaklar ve oyun alanları da doğal olandan, gerçek uyaranlardan bir hayli uzak. İleri teknoloji ürünü oyuncaklar ve yetişkin mekanlarının kıyısında, köşesinde kreş, oyun alanı şeklinde yapılmış düzenlemeler karşısında çocuk, çaresiz ve edilgin bir konumda.

Aslına bakılırsa hepimiz doğal olandan uzak yaşıyoruz şehrin yapılarında.

Oysa baktığımızda hemen anlayacağız, çocuk nasıl da toprak arıyor odadaki saksılarda...

Genç İnsan ve Mekan

Peter Berger Modernleşme ve Bilinç başlıklı ortak bir çalışmada şunları kaleme alıyor:

Gençlik buharlı makineyle aynı zamanda icat edildi. Buharlı makinenin baş mimarı watt'tı. Onun 1765 yılındaki bu icadından 3 yıl önce Rousseau gençliği icat etti. Gençliğin icadını takiben toplum iki temel problemle karşı karşıya geldi. Birinci problem gençliğin sosyal bünye içinde nereye yerleştirileceğiydi. İkincisi de gençlerin davranışıyla toplumun belirgin özellikleri arasındaki uyumun nasıl sağlanacağı... Çünkü; toplumun içinde bulunduğu koşulların, gençler tarafından kabul edilmesi hemen hemen imkansızdır. Gençlik bu koşullara karşı sürekli isyan halindedir.¹⁵

Berger böyle diyor ve gençlikle toplum arasındaki çekişmeyi 1762'den başlatıyor, ama aslına bakılırsa bu sorunun tespitini çok daha öncelere götürmek mümkün. Sözgelimi Aristo, Milattan yaklaşık 350 yıl önce “gençlerin ar-

tık pek sorumsuz ve yaşlılara karşı pek saygısız davrandığından” söz ediyor. Ondan daha da önce bu konunun Mısır'daki piramitlerde yer aldığını görüyoruz. Piramitlerdeki yazıtların bazılarında “gençlerin son derece sorumsuz olduğuna ve zamanın kötüye gittiğine” dair suçlayıcı ifadeler kullanılmaktadır. Yani bir bakıma gençlerle toplumun diğer üyeleri arasındaki sürtüşme yüzyıllar öncesine hatta ta başlangıca dayanıyor. Kimine göre bu çekişme gençliğin özel yapısından kaynaklanmaktadır. Kimine göreyse yanlış uygulamalardan. Öyle ya da böyle. Bu çekişme daha uzun süre yaşanacağı benziyor. En azından toplum düzeni için belli bir standardı, gençlik de güzellik için standart dışı her şeyi öngördüğü sürece bu çekişmenin devam edeceği söylenebilir. Niyetimizin mucizevi bir yöntemle bu sürtüşmeyi bir anda bitirmek olmadığını, hemen belirtelim. Kim bilir belki de bu farklılık, toplumsal dinamizmin oluşmasını sağlıyordur ve her türlü güzellik arayışı da buna bağlıdır.

Konuyla yakından ilgilenen birçok uzmana göre genç insan, kendi inisiyatifi dışında geliştirilen düzenlemelere, özellikle de bürokratik kuralların getirdiği düzenlemelere pek olumlu bakmamaktadır. Bunlar ne kadar iyi niyetli, ne kadar mükemmel işlevli olursa olsun genç insan açısından hayatın doğallığını örten bir yapıya sahiptir. Bu yüzden gençler, sonunda kendi yararlarına bile olsa, kendileri dışında gelişen kurumsallaşmanın karşısındadırlar.

Yaşamayı planlamak, dolayısıyla başarmak ve geleceği yorumlamak gençlere göre diğer insani coşkuların yanında pek önemli değildir. Onun için genellikle kurumsallaş-

maya karşı sert davranmanın dışında, işi gevşek tutarlar, aldırmazlar, düzenli olmaktan hoşlanmazlar, hayat nasıl olsa bir biçimde devam ediyor düşüncesiyle hareket ederler. Fazla ciddiye almaya gerek yok, hayat basittir. Çok ince detaylara girmek anlamsızdır. Gerektiğinde her şey “şak” diye olur biter o kadar.

İlk bakışta, başta orta yaşlılar olmak üzere toplumun diğer üyeleri tarafından yadırganabilecek bu tavrın, gerçekte pek de anlamsız olmadığını hatta yerine göre gerekli olduğunu sanıyoruz.

Bize öyle geliyor ki, az önce birkaçını saydığımız özellikleriyle gençlik, insanların günlük olayların akışına kapılıp gitmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Dahası gençler arkadaşlıkta, giyim-kuşamda, eğlencede, her halleriyle farklı yaşama sevinçlerinin görünmesini sağlamaktadırlar.

Bu açıdan çekişmenin en aza indirilebilmesi ve zararlı hale gelmemesi için, onların illa ki değişmesini beklemek yerine, bu özelliklerinin iyi yorumlanıp, değerlendirilebilmesini öneriyoruz. Aksi halde, 40 yaşının sorumluluğunu 15. Yaşta görmek istemekle toplumsal dinamizmi sağlayan enerjiyi kaybedebiliriz.

Bu durum her konuda olduğu gibi, mekan konusunda da geçerli...

Kanımızca genç insan bugüne kadar olduğunun tersine, mekan konusundaki oluşumlara da katılmalı, katkıda bulunmalıdır. Konuyla ilgilenen uzmanlar, gençlere bu katkı imkanının verilmesiyle birçok toplumsal sorunun da üstesinden gelinebileceğini söylüyor.

En azından genç insanın yaşadığı mekana bir katkısı

olmalı ki, mekanın kendisine de ait olduğu konusunda bir fikri oluşsun. Eğer bu yapılamazsa genç insan aidiyet duygusu denilen sağlıklı duyguyu kaybedecek ve yaşadığı mekana sahip çıkmayacaktır. Evlerimizi düşünelim...Gence bir oda verilirse genç o odayı kendine göre düzenler ve sahiplenir. Salondaysa durum farklıdır. Buranın düzenlenişinde onun bir katkısı olmadığından ya da onun katılması sağlanmadığından genç salona sahip çıkmayacaktır. Öyle ki, salondaki eşyaların değeri, korunması ve bakımı onu hiç ilgilendirmeyecektir.

O halde her türlü mekan düzenlemesinde sağlıklı bir sonuca ulaşmak için gençleri de bu konuda aktif hale getirmek gerekmektedir. Belki o zaman genç insanın diğer toplumsal sorunlara da katkıda bulunması sağlanabilir.

Özürlölük ve Mekan

G enel kanı, özürlölüğün ortopedik yani bedensel sakatlık olduğu yönündedir. İstatistiklerde de çeşitli dereceleriyle (özürlölük en küçük sakatlıktan en ağır sakatlıklara kadar çeşitli derecelere ayrılıyor) özürlölüğün daha çok böyle ele alındığına tanık oluyoruz. Bu açıdan bakıldığında Türkiye’de özürlü insan sayısının 8 milyona yaklaştığı söylenebilir. Bir başka ifadeyle resmi verilere göre, Türkiye’de yaklaşık her 8 kişiden biri özürlüdür. Bu da aşağı-yukarı Türkiye’de her ailede bir özürlü olduğu anlamına geliyor. Yani özürlüler ilk bakışta toplum içinde azınlık gibi algılanmalarına rağmen, hiç de ihmal edilebilecek bir grup değildir.

Kaldı ki, özürlü tanımı genişletilip yaşlılar, kalp hastaları, kronik rahatsızlığı olanlar, hamileler de bu gruba dahil edilirse, ortaya daha düşündürücü bir tablo çıkacaktır.

Eğer özörlölük kabaca; hareketlerde kısıtlılık, ulaşamama, gücü yetmeme haliyse bu saydıklarımız da rahatlıkla özörlölük olarak kabul edilebilir.

İsterseniz bu grubu biraz daha genişletelim. Uzun boyluları ya da kısa boyluları, fazla iri, cılız ya da kilolu olanları da ekleyelim. Sanırız o zaman çok azımız dışında hemen hemen hepimiz bir süreliğine veya kalıcı olarak kısıtlılık, ulaşamama ve güç yetirememe halleriyle karşı karşıya kalıp, yardım alır konuma geleceğiz. En azından her birimizde derecesi ne olursa olsun özörlölünün durumunu anlayacak bir engellilik hali bulunacaktır.

Yine rakamlarla ifade edelim. Türkiye’de nüfusun % 20’sinin yaşlı, bir o kadarının da çocuk olduğu göz önünde bulundurulursa daha hastaları bile saymadan, hiçbir yardıma ihtiyaç duymayanların sayısı gerçekten çok küçük bir azınlığı oluşturacaktır. O da belli bir süre için. Belli bir süre için diyoruz çünkü; hepimiz hayatımızın bir döneminde mutlaka az önce sözünü ettiğimiz türden özörlölük haliyle karşı karşıya kalıyoruz.

Bu durumda üretim, eğitim bir yana daha işin başında, yani mimari yapılanma da özörlölük halinin hesaba katılmaması anlaşılır gibi değildir. Hal böyle olunca da binalarda, sokak ve caddelerde, taşıtlarda öncelikle insanların birbirine yardım etmeleri ve muhtaçlıkları söz konusudur. Aslında birkaç ülkenin sınırlı bölgeleri dışında durumun bütün dünyada aynı olduğu söylenebilir.

Oysa yapılan araştırmalar, özörlü insanın diğer insanların yardımı yerine, şehrin ortak alanlarında ya da konutlarda kendilerine engel çıkartılmamasını tercih ettiklerini bize gösteriyor.

Kısacası bir yardım söz konusuysa bu yardım öncelikle mimari yapılanmada özürlülük halinin hesaba katılmasıyla gerçekleşecektir. Aksi halde özürlüler için yok kabul edilmekten kaynaklanan bir ezikliğin yaşanması kaçınılmazdır. Bu yüzden her şeyden önce yapılması gereken mümkün olduğunca yardım edende bir fedakarlık, yardım görende de bir eziklik hissi uyandırmamaya çalışmaktır. Bu, herkesi toplum içinde kendi kaderiyle baş başa bırakmak şeklinde anlaşılmamalı. Tam tersine, bir hakkı teslim etmek ve mekanı herkes için bir hak olarak görmek şeklinde anlaşılmalı.

Görme Özürlü İnsan ve Mekan

Bir kavram olarak mekanı ele aldığımız bölümde mekanın anlamına değinirken, “mekan bir bakıma varolmaktır” demiştik. Bulunulan yer, ortam, çevre, dünya ve kâinatın yanı sıra Arapça “kevn” yani “olmak” kökünden türetilen varolmak kavramı, insan için diğer canlılarda olduğundan farklı bir anlam taşımaktadır. Çünkü, diğer canlılar için varolma yalnızca içgüdüsel bir eylemken, insan için bilme, tanıyıp-anlama ve kendinin farkına varma anlamlarına gelir.

Çevresiyle bir bütün oluşturan insan, görme, işitme, dokunma, koklama ve tat alma yetenekleriyle algılayabildiklerini yorumlayıp, bilgiye ulaşarak, varolmayı da bilinçli bir eyleme dönüştürmektedir. Beş duyu denilen bu yeteneklerden birinin eksik olması, insanın bilgilenmesinde, zevk almasında dolayısıyla varolmasında bir eksiklik bulunduğu anlamına gelmez. Bu durum beş muslukla su

alan bir havuza benzetilebilir. Musluklardan bir tanesinin akmamasıyla bu havuzun suyla dolmayacağı nasıl düşünülemezse, göremeyen ya da yürüyemeyen, işitemeyen ya da dokunamayan bir insanın da bilip-tanıyamaması ve yaşadıklarından zevk almaması düşünülemez. Havuz örneğinde bir musluğun eksikliğinin diğer muslukların daha çok açılmasıyla giderildiği göz önünde bulundurulursa, insanın da eksik olan yeteneği yerine diğerlerini daha çok geliştirerek, bilme ve tanıma eylemini gerçekleştirmesi mümkün olabilir.

Kısacası, mekan duygusu yani mekanın insan üzerindeki etkisini algılama yeteneği görme engelliler için de söz konusudur.

Bunu biraz daha ayrıntıya girerek açıklamaya çalışalım...

Şimdi elinizin altında ya da tam karşınızda gözünüze takılan ilk şeye dikkatlice bakın lütfen. Sonra dikkatinizi bir başka şeye çevirin. Sonra bir başkasına... Derken etrafınızdakileri iyice fark etmeye çalışın.

Nasıl? Birden her şey eskisinden ne kadar da değişik geldi değil mi?

Çoğu zaman gözümüzün önünde olduğu halde fark etmediğimiz, kim bilir belki de elimizin tersiyle ittiğimiz cisimler meğer ne kadar da ayrıntı içeriyormuş..!

Öyle sanıyoruz ki, aynı şeyler ertesi gün fark edilmiş olarak, bizim için bir başka anlam ifade edeceklerdir. Bunun gibi, çevremiz her an fark edilmeyi bekleyen yüzlerce özellikle dolu.

Peki fark etmek ille de gözümüzle mi olur? Aslolan zihnimizle fark etmek değil midir?

Eğer zihnimiz bir sorunla uğraşıyorsa, bir şey gözümüzün önünde olsa da görebilir miyiz? Büyük bir ihtimalle hayır.

O halde görme ve fark etme gözümüzle değil, zihnimizle gerçekleşmektedir. Yani, önümüze çıkan şeyler ancak zihnimizde bir karşılık bulabiliyorsa fark edilmektedir.

Şimdiye kadar yolda yürürken hiç kendi kendinize “şu anda kuruyemişçinin önündeyim. Az sonra üçüncü ağacı geçeceğim. Biraz ileride bir eczane var. Fırından sağa döneceğim” dediğiniz oldu mu?

Sanırsız olmadı. Eczaneyi ilaç alacağımız zaman fark ederiz, tabii telaşlı ve üzgün değilsek. Fırını da karnımız acıkmışsa. Ağaca gelince... Herhalde çarpmadan, yolumuzun üstünde bir ağaç olduğunu ve o ağacın nasıl olduğunu fark etmeyiz bile. Onun hangi ağaç olduğunu da bir başkasına nasıl çarptığımızı anlatacağımız zaman iyice belirliriz.

Görme duyumuza güvenerek, mutlaka gerekmedikçe fark etmediğimiz birçok şey, görme özürlü biri için hayati önem taşıyabilmektedir. Onun zihninde her an her şey canlı tutulmak zorundadır. Günlük yaşantısında en küçük bir ihmal söz konusu olmadığından, hayatın her anının dolu dolu yaşanması ve hissedilmesi ancak görme özürlü birinde gerçek anlamını bulabilir. Bu da mekanın tam anlamıyla “varolmak” şeklinde değerlendirilmesi demek olacaktır.

Fransız matematikçi Andersen, gözünün açılması yönündeki girişimlere şöyle karşılık veriyor:

“Görmeyen bir kişinin gözünün açılması yerine, ona

aya kadar uzanacak bir el yapılması mümkün olsa daha iyi olurdu. Çünkü bu daha güvenli, daha doyurucu bir bilgi edinme yöntemidir.”

Şüphesiz görme özürlü birine bu kadar uzun bir el yapılamayacağına göre, onun gözünün açılabilmesi için her çareye başvurulması gerekir. Andersen bu örneği, bilgi edinmenin görme özürlü biri için de mümkün üstelik daha güvenli olduğunu vurgulamak amacıyla vermiştir. Ona göre görme özürlü bir kişi de hayatını, yoklamayla şekillendirip, mekanı zihninde canlandırmayla yorumlar.

Bu arada hemen belirtelim. Görebilenler ve görme özürlüler hepimiz aynı mekanı paylaşıyoruz. Mutlaka görmeyle ilgili olan alanlarda elbette görme özürüne yardım edilmesi kaçınılmazdır. Bu durumda onları günlük yaşamından ayrı tutmak yerine, çeşitliliği barındıracak uygun bir mekan düzenlemesi yapmak ve yardımda bulunmak gerekmektedir. Bütün fiziksel özürüler için geçerli olan bu davranış acıma duygusunun bir gereği değil, daha önce de söylediğimiz gibi, herkesin yaşama hakkının gözetilmesi olarak algılanmalıdır.

Yaşlı İnsan ve Mekan

Sosyal ve fiziksel özellikleriyle bir bütün olarak düşünülen ve genellikle “bulunulan ortam” şeklinde tanımlanan mekanın, özürlü olma halinin bir başka boyutundaki yaşlı için anlamı nedir? Kentleşme olgusuyla değişen aile yapısında onun yeri nasıl değerlendirilmektedir? Bir çare gibi görünen günümüzdeki huzurevi anlayış olarak yaşlının beklentisini karşılayabiliyor mu?

Yaşlılık, biriktirilmiş zaman, bilgi ve deneyimdir. İnsan ömrünün bu döneminde, yaşamak birikim demek olduğundan birçok şey köklü alışkanlıklarla açıklanır. Ev, sokak, şehir yılların izini taşımaktadır. Kullanılan eşyalar, duvarlar, yollar yüzlerce sırrın ortağı, anıların tanığıdır.

Bu açıdan bakıldığında insan ömrünün belleği gibi duran mekanın, yaşlı için başka bir anlam taşıdığı söylenebilir. O daha çok anılarla süslediği ve gelecek kuşaklara aktarmak istediği güzellikleri, mekanla birlikte düşünmektedir. Akıp giden zamanın mekanda meydana getirdiği değişiklikler, bir bakıma bu güzelliklerin üzerini örteceğinden, yaşlı yeni durumu kabul etmek istemeyecek, daima eskinin devamından yana olacaktır. Kendi dört duvarı onun her şeyidir. Hiç kimseye yük olmak niyetinde değildir, ama giderek alınganlaşan ruhsal yapısı herkese yük olduğunu düşündürterek, bu dört duvara iyice bağlanmasına neden olur. Ona göre torunlara bakmaktan, arkadaşlarla sohbete kadar ne olacaksa her şeyin “benim” diyebildiği kendi mekanı içinde olması gerekmektedir. Oğlunun, kızının da olsa, çok rahat etse de hep bir şeyleri eksik hisseceğinden, kendi mekanı dışındaki bütün mekanlar, ömrünün sonuna kadar kalacaksa bile geçicidir.

Bu durumda günümüzdeki anlayışıyla huzurevinin yaşlının mekan beklentisini karşılayamayacağını sanıyoruz; çünkü mekan yaşlı için gönlünce davranıp, huzur bulabileceği bir yerdir. Bu da öncelikle alışkanlıklarını sürdürüp, deneyimlerini aktarabildiği kendisine göre şekillenen bir aile ortamı anlamına gelmektedir. Oysa kentleşme olgusuyla birlikte değişen aile yapısının yaşlının bu anla-

yışına uyum sağlamadığına tanık oluyoruz. Hızla yaşanan gelişmelerin her geçen gün bilgileri ve beklentileri değiştirmesi, önceki kuşakla sonraki kuşak arasında önemli bir görüş farkının belirmesine neden olmaktadır. Buradan yola çıkılarak, yaşlının, bilgi ve deneyimlerinden yararlanan atadan çok, işten arta kalan zamanda ilgilenilen, çocukların bakımını üstlenen aile büyüğü, şeklinde düşünüldüğü söylenebilir. Böyle bir ilişkide yaşlı, bir aile ortamı içinde çocukları ve torunlarıyla beraber olmaktan mutluken, bu ortamda bulunuş gerekçesini pek kabullenmemektedir, ama her şeye rağmen, bunun bile çoğu zaman bir şans olarak değerlendirildiğini görüyoruz. Aksi halde iki seçenek söz konusudur. Huzurevi ya da derin bir yalnızlık.

Bilindiği gibi huzur; dirlik, baş dinçliği ve gönül rahatlığı demek. Dolayısıyla ilk bakışta huzurevi dirliğin, baş dinçliğinin ve gönül rahatlığının sağlandığı yer olarak anlaşıyor. Huzur tanımında herhangi bir yaş sınırlaması belirtilmemesine karşın, huzurevi sözcüğü nedense hep yaşlılığı çağrıştırması ilginçtir.

Tarihe baktığımızda Türkler'de günümüzden çok önce de huzurevine benzer işlevi olan mekanlara rastlıyoruz. Bunlar arasında Selçuklular döneminde Reha Oğulları'nın açtığı Darül Reha'yı, Memlüklüler'de kadınlar için yapılan Darül Saadet'i ve Osmanlılar dönemindeki Darül Aceze'yi sayabiliriz. Yalnız günümüzdeki anlamından farklı olarak buralar kimsesizlere, elden ayaktan kesilmişlere ve devlet desteğine muhtaç kimselere hizmet için kurulmuşlardı. Bir bakıma, buralara gitmek zorunda kalanların başka bir

seçeneği yoktu. Oysa bugün, az önce de değindiğimiz gibi, kentleşmeyle değişen aile yapısı birçok yaşlıyı, birlikte kalabilecek yakınları olduğu halde huzurevi düşüncesine itmektedir. Ne var ki, çok geçmeden, düzenlenişindeki hakim olan anlayış nedeniyle buranın da yaşlı insanın huzur arayışına cevap vermediğini görüyoruz; çünkü yaşlı bir biçimde huzurevine gitmek zorunda kalsa da ilk beklentisi, kendine ait bir mekandır. Araştırmalara göre öncelikle bunun sağlanamadığı hiçbir ortam yaşlıyı uzun süre mutlu edemeyecektir. Bu yüzden şu sıralarda yaşlıyı toplumdan ayırmadan “site” denebilecek bir model uygulanmaktadır. Küçük evler ya da yaşlılara ait daireler olarak planlanan bu sitelerde “ulaşılabilirlik” düşüncesi temel alınmıştır. Merdivenlerden kapı ziline, ziyaretten acil yardıma kadar yaşlıya göre düzenlenen bu yerler, istediğinde ona toplumla kaynaşma imkanı da sunmaktadır.

Sonuç olarak, huzurevi, yaşlılar evi, sitesi ya da yurdu... Bütün bunlar gidecek başka yeri kalmayan yaşlı insanlar için düşünülen çözüm önerileri. Aslında yaşlı insan bunların hiçbirinde değil, alıştığı evinde ve çevresinde yaşamak istemektedir. Bu nedenle konut, apartman ve şehir, yaşlanıldığında da yaşanabilecek yerler olarak düzenlenmelidir. Yaşlıyı elden geldiğince sevdiği sosyal ortamda ve özellikle kendi evinde yaşatabilmek, önemli görevler arasında sayılmalıdır; çünkü yaşlının günlük yaşantıya ayak uyduramamasındaki zorluk onun yıpranan vücudundan ve azalan gücünden değil, konut veya şehir planlarındaki eksiklikten kaynaklanmaktadır.

Mekan-Folklor-Mimarî İlişkisi

İnsan çevresiyle bir bütündür ve sorumluluğu onu yaşadığı yeri güzelleştirmeye yönlendirir. Buradan yola çıkarak, dünyayı güzelleştirmek bir bakıma insanoğlunun asli görevidir de denilebilir. Onun bu eyleminde en önemli uyararı, örneği, şüphesiz yine çevresi yani mekanı olacaktır çünkü; insan güzellik adına ne varsa hepsini doğadan, doğal olandan öğrenmiştir. Kendi elinden çıkanlar yapay da olsa doğallığa yaklaştığı ölçüde çevresiyle oluşturduğu bütünlük uyum içinde sürüp gidecektir. Aksi halde hem doğanın hem de insanın zarar görmesi kaçınılmazdır. Nitekim, bugün insanla çevresi arasında yaşanan sorunların başında da bu uyumun bozulması gelmektedir. Nedenine gelince:

Biz biliyoruz ki, mekanla insan arasındaki ilişki karşılıklıdır. İnsan çevresini düzenlerken, farkında olarak ya da

olmayarak, alışkanlıklarından gelenek-göreneklerine kadar birçok şeyini de çevresine göre biçimlendirir. Günlük yaşantısında iklim, bitki örtüsü, yer şekilleri, yerleşim birimlerinin büyüklüğü, kısacası her türlü özelliğiyle bulunduğu mekan onun için önemlidir. Daha doğrusu, doğayla uyum içinde mutlu bir hayat sürmek için önemli olmak zorundadır.

Belki bunun için olacak, özellikle küçük yerleşim birimlerinde ya da kırsal kesimde yani doğayla doğrudan ilişkide bulunulan yerlerde gelenek ve görenekler büyük ölçüde mekana uyum göstermektedir. Şehirlere, büyük şehirlere gidildikçe bu uyumun yerini çelişkiye bıraktığına tanık oluyoruz. Ünlü tarihçi Fernand Braudel, Akdeniz'in dağlık kesimlerini değerlendirirken, buralarda doğaya göre şekillenen gelenekleri şöyle açıklıyor:

“Geçmişten kalma görüntülere, geleneksel yaşamın el aletlerine, alışkanlıklarına, şivelerine, giysilerine daha çok tepelerde, yüksek bölgelerde rastlanır. Modern tekniklerin eski tarım yöntemlerinin yerini alamadığı bu bölgelerde çok eski yapılar varlıklarını sürdürür. Geçmişin en iyi korunduğu yer dağdır ve dağlık yöreler çok canlı bir folkloru sahiptir. Folklordaki bu canlılık, insanları çalışmaya ve her güçlüğü aşarak hayattan zevk almaya özendirir çünkü; buralarda insan eliyle düzenlenmiş çevre kolayca bozulur. Sekiler halinde dikilmiş topraklar, durmadan yenilenmesi gereken dayanak duvarları, eşek ya da katır sırtında taşınıp, yerlerine oturtulmuş taşlar... Bu dik yamaçlarda ne hayvan çalışır ne de el arabası. Zeytinler, üzümle elle toplanır. Ürünler insan sırtında taşınır. Üstelik bütün bunların zahmeti çok kazancı yetersizdir, ama yine de hayatı devam ettirmek gerekir.”¹⁶

Fernand Braudel'in Akdeniz'in dağlık kesimleri için yaptığı bu değerlendirme genelleştirilecek olursa, her mekan koşulunun kendine uygun gelenek ve görenekleri do-

ğurduğu söylenebilir. Sanırız herkes doğup-büyüdüğü yerleri, en azından bazı alışkanlıklarını gözünün önüne getirirse anlatmak istediklerimiz daha belirgin bir şekilde ortaya çıkacaktır.

Yardımcı olmak açısından bazı alışkanlıkların, köklü gelenek ve göreneklerin birkaçına değinelim...

Sözelimi, sıcak ya da soğuk yeme alışkanlığı, kürsü sohbetleri, giysilik kumaş seçimi, giysi çeşitleri, keçe kullanımı iklimle ilgilidir.

Tarımda kullanılan yöntemler, dolayısıyla bazı törenler, büyük ölçüde müzik, yerleşim yeri ve şekli coğrafi özelliklere göre şekillenir.

İnsan davranışlarındaki heyecanlı ya da sakin yapıların, konuşulan dilin ve konuşma şeklinin de dağ, ova, sahil gibi bulunulan yöreden etkilendiği bilinmektedir. Kırsal kesimde daha yoğun bir şekilde hissedilen bu etkilenmenin şehirlere gidildikçe azaldığını söylemiştik. Şehir mekanında görülen geleneklerdeki bu zayıflamanın buradaki çeşitlilikten kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca, şehirlerde genellikle insanların birbirlerini tanımamaları dolayısıyla toplum için denetimin eksik olması da geleneklerin terk edilmesini kolaylaştırmaktadır.

Son zamanlarda özellikle kitle iletişim araçlarının etkisiyle yaşanan “benzeşme” eğiliminin de hem kültürel çeşitliliği hem gelenekleri yavaş yavaş ortadan kaldırdığı söylenebilir.

Şüphesiz, daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, her mekan koşulu kendi yapısına uygun gelenek ve görenekleri ortaya çıkartır. Bunların bir kısmı zaman içinde kökleşir

bir kısmı da kaybolur. Bu tespitin şehir mekanları içinde geçerli olduğunu hemen belirtelim. Yani şehirlerde de ilişkiler ağı, eskiden olduğu gibi doğal olanla uyumlu hale getirilerek, genişletilebilir. Galiba günümüzde, şehirlerin insan ve kültür açısından bir sorun yumağı haline dönüşmesi bunun yapılamamasından kaynaklanmaktadır. Bir başka ifadeyle şehirleşme pratiğinde yüzlerce aksaklık yaşanmaktadır.

Bu durumda şehre göç edenler, burada öğrenilmesi gereken köklü şehir kültürü yerine yalnızca bir karmaşayla karşılaştıklarından, hiç olmazsa bir süre için kendilerini korumak ve kaybolup gitmemek adına geldikleri yerlerin geleneklerini sürdürmeye çalışmaktadır; çünkü şehrin yapısına uymasa da başlangıçta, hayatta kalmak için bilebildikleri, tutunabildikleri değerler onlardır.

Sonuç olarak, sürdürülmeye çalışılan bu geleneklerin olumlu yanlarının da şehirlerde hızla kaybolduğunu görüyoruz.

İstanbul için söylenen bir sözün artık bütün şehirlerimize yansıdığı, şehir mekanının gelenek ve göreneklere yaptığı etkinin ana fikrini oluşturduğu düşünülebilir.

İstanbul için şöyle deniliyordu:

“İstanbul geleni değiştirir, gelen de İstanbul’u...”

Mekanın İnaniş ve Tutumlara Etkisi

Mekanın bir biçimde insan ilişkilerine ve inanişlarına yansıdığını (inanişla din anlamındaki inancı kesin olarak birbirinden ayrı tuttuğumuzu hemen belirtelim) bu nedenle yüzlerce yıldır çeşitli araştırma alanlarının konusu oldu-

ğunu biliyoruz. Özellikle tarih, coğrafya ve halkbilimi gibi sosyal içerikli alanlarda mekan merkeze alınmakta ve değerlendirmelere mekandan başlanmaktadır. Aslına bakılırsa bilerek ya da bilmeyerek pek çok kişinin günlük hayatındaki birçok sonucu mekana dayandırdığı söylenebilir. Bunda insanın çevresini anlama ve anlamlandırma çabasının etkili olduğunu sanıyoruz.

Yaptığı, yaşadığı, karşılaştığı her şeyi anlamlandırmaya çalışan insan hiç şüphesiz, bu işe, bir unsuru olduğunu düşündüğü mekandan başlayacaktı. Öyle de yaptı. Çeşitli görüşler ileri sürerek, içinde bulunduğu mekanı yorumlamaya çalıştı. Gördüklerini bildiklerini yaptıklarına, yaptıklarını kültürel bir miras olarak gelecek nesillere aktardı; çünkü hiçbir şey kaybolup gitmemeli, her şey bir şekilde hayatını devam ettirmeliydi.

Hayat ve ölüm düşüncesi arasında gidip-gelen insan, mekanı da bu kavramlar çerçevesinde anlamlandırdı. Onun için dağdan ovaya, denizden karaya, çiçekten ağaca, çeşmeden türbeye, mezardan eve, meydandan şehre her şey yaşamak ve ölmek açısından değer kazandı.

Bir başka ifadeyle insan, sorumluluk duygusuyla hareket ederek mekanı yorumladı, onu düzenledi ve anlamlı hale getirdi. Yine aynı duyguyla mekandan etkilendi ve ona uyum sağlamaya çalıştı.

Artık dağ, ova, gökyüzü, yeryüzü yalnızca mekanın birer unsuru değil, gücün, dinginliğin, yüceliğin ve enginliğin sembolü, insanoğlunun inanışlarını süsleyen hayatın zenginliği idi.

Doğru ya da yanlış tartışmaları, batıl ve hak arayışları

bir yana bir kültürde mezar, diğerinde kül, ölümü çağrıştıran görüntüsüyle soğuk olsa da hayatı anlamsızlaştırmanın değil, anlamlı kılmanın sembolüydü. Bu anlamın Anadolu'dakine benzer ulu kişilerin mezarlarıyla (evliya türbeleriyle) doruk noktasına ulaştığı söylenebilir. Çünkü bu mekanlar, bir yandan çaresiz kalmış insanlara inanç ve gelenegin koruyucu gücünü hatırlatırken, diğer yandan ortak inanış dolayısıyla sosyalleşmeye katkıda bulunmaktadırlar.

Ağaç, dallı-budaklı, köklü-gövdeli, yapraklı-meyveli yapısıyla hemen her kültürde soya, üretkenliğe, gelişmeye, yücelmeye sembol olurken, yüzlerce söylenceye ve umuda kaynaklık edip, hayat ağacı, dünya ağacı, kozmik ağaç, kutsal ağaç, altın ağaç, cennet ağacı vb. isimler alıyordu. Hıştırtısında Zeus'un sesini taşıyan meşe ağacı, Apollon'un zeytin ağacı, Buda'nın altında bilgiye erip, Nirvana'ya ulaştığı incir ağacı, Hindistan'daki Dünyayı Taşıyan Ağaç, Cermen, Roma, Kelt ve İslavların kutsal ağaçları, Çin'de ve Kızılderililerde dünyanın eksenini olarak kabul edilen ulu ağaçlar bu alandaki geniş araştırmalar için örnek olabilirler.¹⁷

Şekilden şekile giren taşlar, kayalar aldıkları şekle uygun bir söylence içeriyordu. Bu yüzden bulundukları mekanlar, ilginç inanışlara ve ritüellere sahne oluyordu.¹⁸

Çeşme, yer altıyla yerüstü arasında katı olmayan akışkan bir bağlantıyı ifade ediyordu.

Ev, doğurmanın, beslenmenin, uyumanın, şefkatin, korunmanın, içsel olanın, bahçe ve sokak da dışa açılmanın, hayatı öğrenmenin yeri idi. Bu yüzden işlevlerine uygun düzenlenmeli, işlevlerine uygun davranış biçimlerine sah-

ne olmalıydı.

Meydanlar toplumların aynasıydı. Sınırlanmış alanlarıyla diğer yerlerden ayrı özel bir önem taşıyordu.

Bir şeyi anlamlı hale getirmenin en güzel yolu olarak çerçevelemede karar kılınsa gerek, ev, sokak, meydan, şehir sınır içinde alındı, korundu, kutsandı.

Hatta zaman zaman abartılı bir biçimde bu sınırlar kalın duvarlarla belirlendi. Şimdi bize biraz garip gelebilir ama, Eflatun Kanunlar adlı eserinde sözünü ettiğimiz bu duvarların, yabancıların tehdidinden çok, gizli güçlere karşı yapıldığını vurguluyor. Böylece hem sınırlandırılmış mekanın anlam kazandığına hem de hayatla ölüm arasındaki esrarengiz bağın önemini koruduğuna tanık oluyoruz.

Söylendiğine göre, surlarla olmasa da bizim şehirlerimiz de sınırlandırılmış ve bu sınırlar çeşitli törenlerle kutlanmış. Sözgelimi, İstanbul'un sınırları tılsımlıdır ve bu tılsım denize yapılmıştır. Bursa'nın tılsımı Uludağ'dan akan ve Pınarbaşı diye bilinen sudadır.¹⁹

Bu tılsımların bir şehrin kurulmasında onun ruhunu ve anlamını koruyan bir sır olarak, inanışları etkilediği düşünülebilir. İlginçtir Latince'de "pomerium" denen ve şehirleri çevreleyen bu tılsımlı sınırların M.Ö. 600 yılına kadar uzandığını öğreniyoruz.

Anlatılanlara göre, tılsımlarla kutsanan şehir mekanının ortasında "mundus" denilen bir çukur bulunurmuş ve gelecek nesillerin kentin ruhunu öğrenebilmeleri için bu çukura o günü ifade eden bazı şeyler atılmış...

Ne dersiniz... Bugün bazı önemli binaların temellerine

törenle konan sembolik maddelerle, mekanın inanışlarımız üzerindeki etkisini gösteren bu geleneği, hala sürdürüyor olabilir miyiz? Bu tutumumuzla kendi inanışımızı ve zamanın ruhunu gelecek nesillere aktarmak istiyor sayılabilir miyiz? Bu sorulara evet ya da hayır nasıl cevap verirsek verelim, sanırız sonuçta yine o mekanla ilgili inanışımızı sergiliyoruz ve bu inanışa uygun davranışta bulunuyoruz.

Birkaç cümleyle toparlamak gerekirse denilebilir ki:

Mekan çeşitli unsurlarıyla, insanın yaşadıklarına anlam kazandırma çabasına malzeme verir.

Bu durumda mekan ister kent, ister kır, ister büyük, ister küçük olsun içindeki evlerin, sokakların, anıtların, yolların, meydanların toplamından başka bir şeydir. Yalnızca tarımsal alan, ticaret ya da endüstri merkezi değildir. İnsan ilişkilerinin sahnesi olarak mekan, kutsal olanı kutsal olmayandan, topluma ait olanı özel olandan, erkeklerin olanı kadınlardan, kadınların olanı erkeklerden, aileyi ona yabancı olan her şeyden ayıran sınırları içerir. Bu özellikleriyle de bizimle, ulaşmak istediklerimiz arasında mükemmel bir semboller topluluğu oluşturur.

Türkler'de Dağ ve Orman

Bu bölümde mümkün olduğu kadar geri giderek, dağ ve orman kavramlarının daha doğrusu kültürlerinin Türk kültüründeki yerini ele almaya çalışacağız.

Türk Kültür tarihine kabaca göz attığımızda Gök-Tanrı inancından dolayı öncelikle dağ kültürünün dikkat çekici olduğuna tanık oluyoruz. Ormanın daha çok ağaç kültüne

bağlı olarak Türk Kültür Tarihinde yer aldığı söylenebilir. Tabii, ormana bağlı ekonomik nedenler de bu konuda çeşitli kültürel unsurların gelişmesine yol açmıştır. Yalnız biz, konu bütünlüğünü sağlamak açısından ekonomik boyut üzerinde fazlaca durmak istemiyoruz.

Dağ, yüksekliği dolayısıyla Gök-Tanrı inancına sahip Eski Türkler tarafından yeryüzünde Tanrı'ya en yakın nokta olarak kabul edilmekteydi. Çünkü Türkler Tanrı'yı hep gökte tasavvur etmişlerdi. Bunun için dağlar yüksekliklerine orantılı olarak uluydu, yeryüzünün ruhlarla dolu olduğu inanışına göre de canlıydı. Eski Türklerin yaratılış efsanesi de bu canlılığa ve bu canlılığın Türkleri ayakta tuttuğuna işaret etmektedir. Efsaneye göre dağlar, Tanrı Kara Han'a ihanet eden insanın toprağı ağzında gizlemesi ve zor durumda kalınca onu tükürmesiyle oluşmuştur.²⁰ Bu yüzden zor durumdan kurtulmak isteyen insan bu zorluğun üzerinden gitmesi için yüksek dorukları adak yerleri olarak seçer ve "Tengere Tayıg" denilen kurbanını Gök-Tanrı'ya sunar. Altaylılar dağların tamamen bağımsız bir ruha sahip olduğunu ve bu ruhun insana iyilik ya da kötülük yapabileceğini kabul ederlerdi. Bu yüzden, dağlara saygıyla bakmak gerekirdi. Aksi halde "Yezim Piy" adını verdikleri ruh saygısızlığı cezalandırabilirdi.²¹ Ruhlarının olması inancından dolayı Türkler'de hemen her boyun, hatta her oymağın kutsal bir dağı vardı. Sözgelimi Ötüken'deki, "ülkenin koruyucusu" anlamına gelen Budun İnli, Uygurların bolluk ve mutluluk sağlayan dağı Kuttap. Bu arada Altay Sıradağları neredeyse her tepesiyle bütün boylar tarafından tamamen kutsal sayılmaktaydı.

Ormana gelince...

Aslında Ağaç tek başına ormandan daha çok anlam ifade etmektedir. Yalnız bir kült olarak ele alındığında, özellikle avcılık ve çeşitli ürünlerden dolayı geçim kaynakları söz konusu olduğunda Türk Kültür Tarihinde ormanın inanışlar açısından zaman zaman öne çıktığını görüyoruz. İnanişâ göre dağda olduğu gibi ormanın da ruhu vardır. “Bay Bayanay” denen bu ruhlar avcıları korur ve onlara bol av ihsan eder. Tabii bu arada ormanın ruhlarını hoşnut edecek bazı kurallara uymak gerekmektedir. Bu kurallara uyulmadığı takdirde ormanın ruhları tarafından verilecek cezaya katlanılır. Kurallar genellikle avcının ava çıkacağı gün cinsel ilişkide bulunmaması, geride kalanların evi temiz tutması, avcı dönene kadar gülüp eğlenmemeleri, şakalaşp oyun oynamamaları şeklinde özetlenebilir. Kurallara uyulmasının yanı sıra orman ruhlarının en çok hoşlandığı şeylerden biri de avcılardan hikayeler ve masallar dinlemektir.²²

Türk Kültür Tarihi’nden genel olarak toparlamaya çalıştığımız dağ ve ormanla ilgili inanışların biraz farklı olsa bile, İslam’ı kabul ettikten sonra da bazı gruplarca sürdürüldüğü ve İslami referanslarla desteklendiği söylenebilir. Yalnız bu başka bir araştırma konusu olduğundan, ayrıntıya inmeyip hatırlatmakla yetinelim.

Günümüzdeki gerekçeleri de dikkate aldığımızda özetlemek açısından kısaca denilebilir ki:

Bazen dağ kale olmuş düşmana karşı sırt verilen, orman yuva...

Bazen de dağ ayırmış sevgiliden, ormansa yatak düşmana...

Özlem, sevgi, korku, gurur, zenginlik kaynağı olarak her işe dağ ve orman konu edilmiş Türkler’de...

Zaman zaman kır-kent tartışmalarının bile dağ ve orman varlığı üzerinde yoğunlaştığı düşünülürse, bu iki kavramın Türkler’in günlük yaşantısını da doğrudan ilgilendirdiği söylenebilir. Yani sembolik ve ekonomik değer olarak dağ ve orman Türkler’de önemli bir yer tutuyor.

Dağ hep ormanla birlikte anlaşılmış. Günümüze kadar ormansız dağ düşünmek neredeyse imkansız. Özellikle Türk Halk Edebiyatı, bu iki unsurun birlikte algılanmasına iyi bir örnek olarak gösterilebilir. İçinde dağ ve orman bulunan türkü, mani, destan, hikaye, masal ve atasözlerini düşünün...Ozanların şiirlerini, deyişlerini düşünün...Ekonomik gerekçeler bir yana bırakılırsa, oldukça yaygın bir görüşe göre, dağ ve orman kavramlarıyla iç içe bulunulması “yayla düşüncesinden” kaynaklanmaktadır. Türk Kültür Tarihi’nin bu iki önemli özelliğinin bugün bile günlük yaşantıyı etkilediğini söylemek herhalde pek yanlış olmaz. Hatta öyle sanıyoruz ki, huzur ve sakinlik düşlerini süsleyen unsurlar içinde dağ ve ormanı çağrıştıran yayla, bu anlamda hala ilk sıralarda yer almaktadır. Az önce sözünü ettiğimiz gibi, bazı araştırmacılar bu eğilimi ekonomik gerekçelere bağlasalar da Bahaddin Ögel ve Fernand Braudel²³ gibi tanınmış bilim adamlarının bunu bir “tutku” olarak değerlendirdiklerini görüyoruz. Öyle ki, bu tutku üzerine yüzlerce fıkra bile üretilmiş.

İşte bunlardan biri:

Yaylaya göçmekte olan bir yörügün babası yolda hastalanır. Yörük üç gün bekler, fakat babasının durumunda bir

değişiklik olmaz. Adamcağız belli belirsiz bir solukla yaşamaya devam eder. Yaylaya giden obalardan epey geride kaldığını gören oğul, hocayı çağırır ve “cenazeyi yıkayıp hemen gömelim” der. Hoca eğilir bakar, adamın cenaze dediği hala yaşıyor. “Yahu” der. Bu adam ölmemiş ki...

Oğul kızar. “biz de biliyoruz hoca” der. Sen işine bak. Yörük kısmı bu kadar ölür...²⁴

Macit Selekler 1938 yılında yaptığı gözlemlere dayanarak, bu tutkuyu şöyle açıklıyor:

“Obası göçmüş olsa bile, bir yörüğü yayladan alıkoy-mak imkansızdır. O kadını doğuracak halde olsa bile göçer. Devesini, sığırını yitirmiş olsa da göçer. Çadırda ölmek üzere olan hastası olsa bile göçer.”²⁵

Bize öyle geliyor ki, Türk folklorunun hemen her ögesinde karşılaşılan dağ ve orman da, ekonomik gerekçelerden daha çok, bir tutku olarak ele alınabilir; çünkü, kendisine tutkuyla bağlanılan yayla aslında dağ, orman ve biraz da otluk alandır.

Şüphesiz ekonomik gerekçelerin Türklerde dağ ve orman kültürü içerisinde hiçbir önemi yoktur demek istemiyoruz. Özellikle dağ eteklerinde ve yüksekliklerde bulunan köyler, bulundukları mekanı neredeyse tamamen ekonomik açıdan değerlendirmektedir. Zaten onların geçimlerini sürdürebilmeleri için başka çareleri de yoktur.

Ekonomik ya da psikolojik...

Konuyla ilgilenen birçok insan, mekan unsurlarından dağ ve ormanın Türk kültür değerleri içine girmesini onlarla kurulan ilişkiye bağlamaktadır. Sözgelimi, eğer kırdan yaşıyorsanız bir biçimde dağ ve orman sizin yaşantınıza

giriyor ve zamanla edebiyatınıza, dolayısıyla kültürünüze yansıyor. Şehre gelindiğindeyse bu unsurlar küçülerek çiçek, ağaç ve tepelere dönüşüyor. Ne zaman ki, şehir büyüyüp, genişleyerek, daha önceleri çok uzaklarda bulunan ormana sokuluyor, işte o zaman şehir kültürüne de ağaç, orman-tepe, dağ olarak girmeye başlıyor.

Mekan insan ilişkisinde kültüre yansıyan bu unsurlardaki değişimlerin, sosyal değişiklikleri belirleme açısından önemli bir rol oynadığını düşünüyoruz. Çünkü insan dağ ve ormanla iç içe bulundukça onu edebiyatına dolayısıyla kültürüne taşımış. Ekonomik ya da sosyal, her türlü sonuçta mekanın insan üzerindeki etkisinin göz önüne alınması gerektiğini söylemek istiyoruz. Kim bilir, belki de insan için yapılan değerlendirmelerde ortaya çıkan birçok sorun, mekanın etkisinin yeterince ele alınmamasından kaynaklanmaktadır.

Folklorun Mimariye Etkisi

Ünlü Rockefeller Vakfı 1975 yılının Avrupa Mimarlık Mirasını Koruma Yılı olması dolayısıyla, o yıl dünyaca tanınmış 50 kadar uzmana bir araştırma yaptırıyor. Sonuçları 1980 yılının ortalarına doğru yayınlanan bu araştırma, gelenek ve göreneklerin mimariye yansması gerektiğini vurgulaması açısından oldukça ilginçtir.

Bu araştırmanın sonucunda özetle şöyle deniliyor:

“Batı Avrupa mimarlık mirasını koruma çabaları bütün dünyada Batı Avrupa’da yapıldığı şekilde başarıyla gerçekleşse bile, dünya o kadar hızla inşaa edilmekte, o kadar düşük vasıflı yapılar meydana gelmektedir ki, bunların

arasında “korunan miras “30-40 yıl sonra, uçsuz bucaksız bir kirlilik batağında tamamen kaybolmuş adacıklar halinde kalacaktır.

Bu yeni yapılan mimari nedir?

Chicago’da bugün inşa edilen bir yapı 6 ay sonra Stockholm’de, Tokyo’da, Hicaz’da, İstanbul’da veya Roma’da tekrar ediliyor. Bu duruma biz sebep olduk. Dünyanın birçok yerine uzmanlar gönderdik. O uzmanlar bizim yaptıklarımızı o ülkelere takdim ettiler. Kendi geliştirdikleri yöntemlerle trafik ve konut sorununu çözmüş ülkelere, trafik mühendisleri ve konut tasarlayacak mimarlar yollayarak, o ülkelerin sorunlarıyla ilgisi olmayan önerileri sunuyoruz. Yani önce oralarda bizim sorunlarımızı meydana getiriyoruz, ardından bizim çözümlerimizi götürmek istiyoruz.

Nasıl Chicago’da yapılan bina Hicaz’da yaşama şansına sahip değilse, getirilen sistemler de bu ülkelerde işleyen düzeni tahrip ediyor. Bunun da ötesinde, bu insanların kendi sorunlarını çözme yetenekleri yok ediliyor.

Dünyada bu etkiler altında gelişecek yapı stokundan sağlıklı çevreler oluşmayacaktır. Bu tutumla önümüzdeki 30 yıl içinde üretilecek yapı stoku, tam bir kültürel kirlenme ürünü ve nedeni olacaktır. Bu kültürel kirlenme ürünlerine bir bataklık diyebiliriz.”²⁶

Anlaşılan, sağlıklı çevre oluşturmak her şeyden önce o yöreye uygun yapılar üretmeye bağlı. Bu yapıların uzun süre yaşayıp, gelecek nesillere aktarılabilmesi, yine yöreye uygun olarak gelişen gelenek ve göreneklerin hesaba katılmasından geçiyor. Bu açıdan bakıldığında gelenek ve göre-

neklerle mimari arasında önemli bir ilişki bulunduğu söylenebilir. Bir bakıma bunlar, toplumun kültürel kimliğinin korunup, geliştirilmesinde birbirini destekleyen unsurlardır.

Sözgelimi Le Courbusier “her Türk yaptığı evin yanına bir ağaç diker” diyor. Ağaç dikme geleneğiyle konut mimarisi arasında sağlanan bu uyum, kültürel kimliğin ayırtıcı bir özelliği olarak kabul edilebilir. Bu durumda, konut mimarisinin, ağaç dikme geleneğine sahip bir toplumun anlayışına uygun olması gerekmektedir. Aynı şekilde bu mimari komşuya saygı, konukseverlik, mahremiyetin korunması, toplumsal denetim gibi geleneksel değerlerin de yaşatılmasına imkan sağlamalıdır.

Tabii, bunun için konutta, sokakta ve şehirde yaşayanların, buraların yapımında etkili olması ya da buraları planlayanların, kullanıcıların geleneksel değerlerini iyi bilmesi gerekiyor.

Son zamanlara kadar hemen hemen her yerde mimari, gelenek ve göreneklere göre şekillenirken, günümüzde kırsal kesimin dışında buna pek uyulmadığını görüyoruz. Bu da neredeyse bütün dünyada aynı yapıların ya da kent mekanlarının doğmasına neden oluyor. Bu alandaki birçok uzmanın belirttiği gibi, ya bu mekanlar geleneksel değerleri yavaş yavaş ortadan kaldırıyor ya da insanlar bu mekanları zorlayarak, alışkanlıklarını sürdürmeye çalışıyorlar.

Sonuçta mekanın gelenek ve görenekler yani folklor üzerinde, folklorun da mimari üzerinde oldukça etkili olduğu söylenebilir. Konut ya da şehir mimarisinde bu etki

göz ardı edildiğinde hem kültürel kimliğin devamında hem de günlük kullanımda birçok sorun ortaya çıkabiliyor. Bu sorunların en aza indirilebilmesi için konut veya kent ne olursa olsun bu mekanlarda yaşayacak olanlar buraların oluşmasına katkıda bulunmalıdır. Bu nasıl sağlanır teknik olarak nasıl uygulanır pek bilemiyoruz. Çeşitli görüşler var.

Şimdilik bilebildiğimiz ve söyleyebildiğimiz tek şey, öncelikle herkesin bir mekan düşünme ve mekan düşüncesine sahip olması gerektiğidir. Kim bilir belki gerisi kendiliğinden gelir.

İklim-Kültür-Mimarî İlişkisi

İklim ve Kültür

İklim, yani yağışlı, rüzgarlı, kapalı, açık gibi hava durumu, mevsimsel özellikler ve bitki örtüsü...

Sözlük anlamına göre, uzun yılların sıcaklık ortalamaları, yer, bölge...

Nasıl ele alınırsa alınsın mekanın unsurlarından iklim, kültür ve insan üzerinde etkili.

Ünlü tarihçi Fernand Braudel Akdeniz'i anlatırken, iklimin önemini ve insan üzerindeki etkisini şöyle vurgulamaktadır:

Akdeniz'in birliği her şeyden önce Akdeniz iklimine dayanır ve bu çok özel iklim, denizin bir ucundan öbür ucuna kadar hep aynı kalır. Yaşam tarzlarına ve manzaralara benzer nitelikler kazandırır.

.....
Akdeniz'in insanlara keyif sürsünler diye verilmiş bir cennet ol-

madığı kimsenin aklına gelmez. İklimden dolayı bu yörede insanlar her şeyi kendileri yapmak zorunda kalmışlar. Çoğu zaman, başka yerlere göre daha güç koşullara katlanmışlar. Burada karasaban zayıf ve yalınkat toprağı fazla süremez. Yağmur biraz fazla yağdı mı, gevşek toprak bayır aşağı su gibi akar. Dağlar bölgeyi haksız yere işgal ederek, geliş-gidişe engel olur. Ovaları, tarlaları sınırlar. Daracık bir şerit halinde kalmış ya da avuç içi kadar ufalmış tarlalardan sonra, insanların ve hayvanların kullandığı patikalar başlar.²⁷

F. Braudel'in Akdeniz'i temel alarak anlattığı, iklimin önemli ölçüdeki belirleyiciliğı aslında birçok bölge için geçerli sayılabilir. Hatta denilebilir ki, mimariden ağız tadına, giyim kuşamdan sanat ve edebiyata kadar geniş bir alanda iklimin yansımalarını görmek mümkün. Ataların deyişiyile "insan yaşadığı yere benzer. O yerin havasına, suyunu, taşına, toprağına..." Bu yüzden Akdenizli dendiğinde oranın insanına ilişkin bir fikir oluşur zihnimizde ya da Karadenizli, Egeli, Trakyalı, Doğulu...

Karadeniz kapalıdır, pusludur. Hava hep kül rengidir. O halde Karadenizli her fırsatta güneşe özlemini dışa vuracaktır. Sıradan insanın dışavurumda bir bakıma sanatta en etkili olduğu alan giyimi olduğundan, Karadenizli de bu özlemini önce giysisinde gösterecektir. Bu durumda bir yandan yağmurdan korunmak için makaslı peştamalına sarılıp sarmalanırken, diğer yandan da onu özlemi olan türlü renklere bezeyecektir. Egeli'nin, Akdenizli'nin, Doğulu'nun tersine yağmur duasına değil, güneş duasına çıkacaktır.

Bu alandaki çeşitli araştırmalar, güneş özlemini simgeleyen renkli giysilerin, iklimi Karadeniz'e benzeyen yerlerde sözgelimi, Kuzey Avrupa ülkelerinde de ortak bir özel-

lik olduğunu göstermektedir. Yine Karadeniz'deki güneş duasına benzeyen Almanya'daki ışık törenleri kapalı havadan kurtulmanın özlemini dile getirmesi açısından ilginçtir. Burada çocukların yılın belli günlerinde "laterne "dedikleri ışıldaklarla sokaklarda yürümeleri ve "laterne laterne sonne mond und sterne "yani ışık, ışık, güneş, ay ve yıldız diye şarkı söylemeleri boşuna değildir. Ayrıca Kuzey Avrupa'da da Karadeniz'deki gibi çocuğunu seven bir anenin onu güneş ve güneş ışığına benzetmesi oldukça dikkat çekici değil mi? Karadeniz'de kaç anne-baba çocuğuna güneş ve ışıkla ilgili isim veriyor bilemiyoruz, ama bu konuda bir araştırma yapılırsa ilginç sonuçlar çıkacağını tahmin edebiliyoruz.

Kapalı iklimde güneş özlemini anlatan bu türden örneklerle karşılık, yağmuru özleyen yerlerde giysilerin canlılığını ve çeşitliliğini kaybettiğini bollaşarak, beyaz, gri, kahverengi gibi donuk renklerin öne çıktığını görüyoruz. Yemeklerin bile yeniden ısıtılmayacak şekilde hazırlandığı bu yörelerde, konut mimarisinden sokaklara kadar her şey, serinliğe odaklanmış durumdadır.

Aslında iklimin insan ve kültür üzerindeki etkilerini gösteren bu soğuk-sıcak, kapalı-açık, rüzgarlı-durgun karşılaştırmaları sayfalarca uzatılabilir. Yalnızca soğuk kış günlerinin özelliği olan evlerdeki kış eğlenceleri, kürsü sohbeti geleneklerinden söz edilebilir. Tabii bütün bunlar bugün bile sürdürülebilen veya sürdüğü kabul edilen geleneksel kültürler için söz konusudur; çünkü günümüzde bütün dünyaya hakim olan anlayışın etkisiyle her yer ve her şey giderek birbirine benzediğinden, bu tür karşılaştı-

maların yapılması da imkansız hale gelmektedir.

Özetle denilebilir ki, iklim özellikleri yerel kültür ve insan davranışları üzerinde etkilidir. Psikiyatristlerin “mevsimsel depresyon” dan söz ediyor olmaları, artan sıcaklar ve doğal olayların yol açtığı bunalımlar bu etkinin somut örnekleri arasında sayılabilir.

Sözlük anlamına göre yer ve bölgenin niteliğinin iklim özelliklerine girdiği düşünülürse, yerleşim yeri olarak seçilen dağ, ova ve çölün de insan davranışları ve kültür üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Yine Fernand Braudel’e göre “ova, kalabalık ve disiplinli topluluklara kucak açmıştır. Yüzyıllar boyunca büyük mülk sahiplerinin, soyluların ve burjuvaların yükünü taşımış, geniş kentlerin ve varlıklı köylerin kökleşmesine sahne olmuştur.”

Braudel’in bu tespitini temel alarak, zaman içinde gidebildiğimiz kadar geri gidip, günümüze doğru hızla geldiğimizde birkaçı dışında yeryüzüne kurulan köklü uygarlıkların ovalarda gelişip yayıldıklarına tanık oluyoruz. Bu durum, insanların toplum olarak yaşayabilme ve öteki topluluklarla ilişki kurabilme eğilimleriyle açıklanmaktadır; çünkü insan, hayatını sürdürebilmek ve birikimlerini aktarabilmek için kolay üretip, kolay sahip olmayı istemiştir.

Güç koşullar yani yükseklikler, belki dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı güvenliydi, ama toprağın işlenmesi, sulanması, ürünün pazarlanması açısından hiç de elverişli değildi. Bu yüzden geniş topluluklar halinde ovalara yerleşildi. Geniş topluluklar halinde bulunmak hem güvende olmayı hem de iyi yaşamak için kalıcı ve ayrıntılı bir orga-

nizasyonu mümkün kılıyordu. Tabii, diğer topluluklarla ilişki ve işbirliği de büyük ölçüde ovalarda bulunmakla sağlanabilirdi. İşte köklü uygarlıkların ovalarda şekillenmesi öncelikle bu nedenlere bağlanmaktadır.

Şüphesiz, uygarlık sadece ekonomi, ticaret ve endüstri merkezlerinin toplamı değildir. Uygarlık aynı zamanda kültür, sanat, edebiyat gibi insani ilişkiler ağını da içermektedir. Bu açıdan bakıldığında ovalar, kalabalıkların geçim kaynaklarıyla ilgili organizasyonu kolaylaştırmanın yanında dışa açık, ayrıntılı ilişkileri geliştirmesi özelliğiyle de uygarlıkların beşiği olmuştur. Sanırsanız bu nedenle ovalılar dağlıları hep küçümsemiş, onların gelişimini eksik bulmuştur; çünkü dağlar Braudel'in gözlemleriyle "modern tekniklerin eski tarım yöntemlerinin yerini almadığı, eski alışkanlıkların sürdürüldüğü, geçmişin çok iyi korunduğu yerlerdir. Buralarda çok eskiden kalma görünlürlere, geleneksel yaşamın el aletlerine, eski şivelere, giysilere ve inanışlara hala rastlamak mümkündür."

Öyle anlaşıyor ki, dağlık bölgelerde insanların tek çabası, güç koşullar altında geçimini sağlayabilmek olmuştur. Doğa bu insanların ayrıntılı ilişkiler geliştirmesine zaman ve imkan bırakmamıştır. Ovakıların tersine dağlılar, ancak zor koşulları rahatlatabilmek için bir araya gelmektedir. Bu durumda onların kendi içlerine kapalı, kaba-saba, derdini yüksek sesle doğrudan anlatan mizaçlarına pek şaşmamak gerekiyor. Bazı araştırmacılar dağlık bölge insanların bu özelliklerini, tecrit edilmişlik duygusunun bir sonucu olarak ele almaktadır, ama biz bunun insan psikolojisi konusunda uzman olan kişiler tarafından da onay-

lanması gerektiğini düşünüyoruz. Öyle ya da böyle insan davranışları ayrı tutulursa, dağlık kesimler her türlü yapıyı korumanın, ovalık kesimler de geliştirmenin ve dışa açmanın yerleri sayılabilir.

Bu arada belki biraz yabancısıyız ama, farklı bir mekan olan çölden de kısaca söz etmenin mekan-insan etkileşimi açısından yararlı olacağını sanıyoruz.

Braudel Akdeniz'in güneyini anlatırken "çöl garip bir alemdir. Dağlık yörelerinkine hiç benzemeyen bir yaşam biçimini barındırır" diyor. O halde çölün insanı, dağ ve ovadan farklı bir biçimde etkileyeceğini düşünebiliriz. Nitekim Paulo Coelho Simyacı'sında "hocaların hocası" dediği çölün insanı nasıl etkilediğini anlatırken, bu düşüncemizi şöyle onaylıyor:

Çölde sürekli esen rüzgar ve hayvanların ayak seslerinden başka bir şey yok. İnsanlar kendi aralarında pek konuşmazlar. Kum enginlikleriyle çöl öylesine geniş ve ufuk öylesine uzak ki, insan kendini küçücük hisseder. Bu yüzden susar, ağzını açamaz, hep düşünür.²⁸

Elbette bu tablo, geometrik şekiller gibi çöle oturan mimari yapılardan, bol hülyalı, uzun cümleli edebiyatına, arabesk denilen rengarenk süslemesine kadar insanı etkileyecektir.

İklim ve Mimari

Fransız tarihçi Fernand Braudel Akdeniz Mekan ve Tarih başlıklı çalışmasında Akdeniz iklimine özgü olmayı, ona uyum sağlamayı, bitkileri örnek göstererek şöyle özetliyor:

Burada kışın yağmur göz açtırmaz soğuk bitkilerin hayatını durdurur. Sıcaklar başladığındaysa su ortadan çekilmiştir. Akdeniz bitkilerinin hoş kokulu yapraklarının tüylü ya da yağlı, saplarının dikenli olması, yalnız bizlere sunulmuş bir armağan değildir. Bunlar bir tek ağustos böceğinin ayakta kalabildiği çok sıcak günlerin kuraklığına karşı savunma aracıdır aynı zamanda. Eğer Endülüs'de buğday, nisan ayında erkenden yapraklarını sarartıp hasada geliyorsa, bu, çevre koşullarına uyup, acele ettiğinden-
dir.²⁹

Fernand Braudel'in ağustos böceği ve bitkilerle özetlediği Akdeniz iklimine uyum, insanların mimari yapıları için de söz konusudur. Burada dar pencere, yüksek tavanlı, geniş odalı evler, taşlık, sofa, havuz, hayat gibi özellikleriyle, kentler de gölge yapan, esintiyi dolaştıran dar sokakları, soğuk veya kavurucu rüzgarlara kapalı yönleriyle iklime göre şekillenmiştir. Aslında bu, insanların doğayla dolayısıyla kendileriyle barışık yaşayabilmeleri için mimari düzenlemelerde çok önceden bildikleri bir yöntemdi.

Günümüzden yaklaşık 2000 yıl önce Romalı mimar Marcus Vitruvius, kaleme aldığı

Mimarlık Üzerine adlı 10 ciltlik eserinde iklimin mimari için ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştı. Eksiksiz bir biçimde günümüze ulaşan bu eserin yazarı Vitruvius'un Antik Dönem mimarı Hermogenes'ten etkilendiği düşünülürse, iklimin mimarideki öneminin bilinmesi kendisinden çok daha öncelere de götürülebilir. Bu durumda bilinen en az 2000 yıldır mimari düzenlemelerde iklimin gözetilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Zaten insanın doğası da bunu gerektirmektedir.

O halde iklim özellikleri öne alındığında, kent ve konut mimarisinde yörelere göre, kullanılan malzemeden bi-

çime kadar benzerlikler ve farklılıklar görülmeliydi. Daha somut bir ifadeyle söylenecek olursa Antalya'yla Erzurum, Eskişehir'le Diyarbakır, Trabzon'la Denizli kendilerine has farklı bir görüntü sergilemeli ya da bir yandan Adana-Mersin, diğer yandan da Çorum-Çankırı-Sivas birbirini andırmalıydı. Aslına bakılırsa kısa bir süre öncesine kadar böyleydi. Son zamanlarda birkaç özel yapı dışında okul, apartman, resmi daire, sokak, cadde ve meydanlarıyla bütün şehirlerin birbirine benzediğini hatta neredeyse aynı olduğunu görüyoruz. Artık "Avanos'un yolu testi kırığından belli "olmuyor. Bu bir bakıma iklime meydan okuyup, mevsimlerle dövüşmek ve kendimizi sıkıntıya sokmak demek.

Mimari yapılanmada iklimi göz ardı etmek, kentsel gelişmedeki birçok sorunu da körüklemektedir. İklimin neden göz ardı edildiğindeyse çeşitli görüşlerin ortaya atıldığına tanık oluyoruz. Sanayi Devrimi, şehirleşme, toprağa talep, mono kültüre gidiş, küreselleşme, teknolojik gelişme, aynı tip teknik ve malzeme, karlılık, üretim-tüketim ilişkisi, nazım planları gibi başlıklarla açıklanan iç içe geçmiş bu nedenlerin çokluğu çözümü de güçleştirmektedir.

Sonuç olarak, mimaride iklimin göz ardı edilmesinin nedeni ne olursa olsun, durumun giderek insan aleyhine geliştiği söylenebilir. Konuyla yakından ilgilenenler bu ihtimalin, özellikle şehirlerde daha da büyük sorunlara yol açabileceğini belirtmektedirler. Bu durumda çözüm için her şeyden önce mekanla insan arasındaki ilişkinin temelini oluşturan "doğayla uyum içinde yaşama" ilkesinin mutlaka gözetilmesi gerekmektedir. Bundan sonrası teknik ayrıntı...

Geleneksel Düşünce ve Yayla Tutkusu

İçinde bulunduğumuz çağın en belirgin özelliklerinden, her şeyin aslından, özünden saptırılmış, içinin boşaltılmış olmasıdır. Çağa hakim olan anlayış, ancak bu bozulmayı sağladığı ölçüde amacını gerçekleştirebilmektedir. Amaç belki bir cümleyle; her türlü geleneksel yapıyı zedeleyerek, karlılık düşüncesini mutlak anlamda galip kılmak ve bu düşüncenin günlük hayatımızı yönlendirmesini istemek şeklinde özetlenebilir. Bu düşüncenin karşısına çıkan her türlü sistem, otorite ya da görüş düşman ilan edilip yıkılmak istenmektedir. Sözgelimi, sömürgeci ülkelerin doğu, orta doğu, Afrika ve Güney Amerika'yla ilişkileri... Buralardaki geleneksel eğilimler sömürgeci ülkenin çıkarlarına engel olmuyorsa, bu eğilimlerle çok yakın ilişkiler kurulmakta, hatta buralarda yaşayan herkes tarafın-

dan kabul edilmesi için desteklenmektedir. Aksi söz konusuysa yani geleneksel eğilimler sömürgeci ülkenin çıkarlarına ters düşüyorsa, bunların “ilerleme hamlelerini engellediğine” dair söylemler geliştirilip, sakıncalı eğilimler olarak gösterilmesi sağlanmaktadır.

Bir başka ifadeyle söylenecek olursa; geleneksel eğilimlerin yaptırımı, karlılık düşüncesinin yaptırımından daha baskın çıktığında, hemen bu eğilimlerin üstüne gidilerek yok edilmek istenmektedir. Geleneğin üstüne giderken güç alınan söylemlerse genellikle ilerleme düşüncesi çevresinde yoğunlaşmaktadır.

Bu kısa girişten sonra “gelenek” kavramını ele alıp, sözü “geleneksel düşünceye, yörüklüğümüze ve yaylacılığımıza” getirmek istiyoruz.

Gelenek kavramı, geleneği korumak isteyenlerle, çıkarları için gelenekten yararlanmak isteyenler açısından farklı anlamlarda ele alınmaktadır. Günümüzde, gelenekten ve geleneksel eğilimlerden çıkarları doğrultusunda yararlanmak isteyen güçlerin gelenek kavramının içini boşalttığını söyleyebiliriz. Onlar için gelenek “örf, adet, görenek” tir. Yani bütün derin ve manevi anlamlardan yoksundur. Bir başka deyişle “günlük hayatın basit pratiğidir.”

Oysa gelenek, insan üstü ya da manevi alana ait bağlantıları içerirse, ancak gerçek anlamını koruyabilir. Bu temel nokta bizzat geleneğin ve gelenekle ilgili şeylerin tanımıdır; çünkü, gelenek olarak tanımlanan ve basit gibi görünen günlük hayatımızın bütün ritüelleri, aslında mutlaka aşkın bir boyutla ilişkilendirilmiştir. Bunların yalnızca beşeri düzeyde tutulması, hatta belki de “alışkanlıkla” açık-

lanması, amaçlı bir saptırmanın sonucu olabilir. Kuşkusuz bunda kimilerinin iyi niyetinden de şüphe etmek istemiyoruz, kanımızca onlar için bir yanıltma söz konusudur.

Şimdi “konar-göçerliğe” (yörüklüğe) ve yaylalama geleneğine kısaca değinmeye çalışalım...

Biz, tarihin hiçbir döneminde Orta Asya’dan Anadolu’ya, oradan da batıya gitmemizi göçebelik olarak nitelendirmedik. O halde niçin yörüklük “göçebe, yarı-göçebe, konar-göçerlik” şeklinde adlandırılmakta ve bize uygarlık tarihinde böyle bir sıfat yakıştırılmaktadır?

Anadolu bizim yerleşik yaşantıya geçtiğimiz göçebeliğimizin son noktası mıdır?

Biz 1925 yılında zorunlu iskan yasası çıkıncaya kadar oradan oraya giden göçebe bir topluluk muyduk?

Orta Asya’dan Anadolu’ya, Balkanlar’a ve Avrupa’ya gidişimizde hiç kentler kurmadık mı? Buralarda yerleşik hayatın en mükemmel örneklerini sunmadık mı?

Orta Asya’dan Anadolu’ya gelinceye kadar hep güzel otlaklar ve sulak alanlar bulabilmek amacıyla hayvanların peşinde mi koşuşturup durduk?

Bedevilikten hazeriliğe yeni yeni geçmekte olan, bu yüzden uygarlıktan yeni yeni nasibini alan yarı vahşi bir topluluk muyuz?

Bütün bu ve benzeri soruların cevaplarını kendi araştırmalarımıza dayanarak mı verdik?

Bize öyle geliyor ki, geleneklerimizle ilgili yorumların hemen hemen tamamında kendi gözlemlerimizi dikkate almadık. Bunda geleneksel olanı “tamamen günlük hayatın pratiği” şeklinde tanıtmak isteyen düşüncenin ilerle-

miş düşünce olarak bilinmesinin payı büyük. Yıllarca, kendi yapıp ettiklerimizin basit gözlemlerini bile bu düşüncenin yorumuna bırakmışız. Öyle ki artık gerçekten geleneğimizin ne olduğunu bilmek istesek de ne tarafa yöneleceğimizi bilemiyoruz. Ağaca karşı tavrımızı şamanlığa, ekip biçmeyi Helenistik Döneme, yaylaya çıkmayı tabiat tanrısının çağrısına, düğün, ölüm, doğum törenlerimizi Akdenizliliğe mal eden darmadağın bir tabloyla karşılaşıyoruz.

Bu durumda, gelenek kavramının ve geleneklerimizin içeriğini kendi bakış açımızdan yola çıkarak yeniden doldurmak zorundayız. Bir bakıma hazır konma alışkanlığından vazgeçip “gelenekimiz bu” diyen gelenekçi (gelenegi yüzeysel görüntüsüyle ele alan) araştırmacılarla, dolayısıyla öyle bilmemizi isteyen çevrelerle ilişkilerimizi gözden geçirmeliyiz; çünkü onlara göre biz ayrandan ve hayvandan başka tasası olmayan, kaba konuşan, sert söyleyen, elleri çatlak, yüzü kavruk, baldırı çıplak, tavuğa toyyuk diyen, soğanı yumruğuyla kırıp yiyen, ter kokan, basit düşüncelere ve basit mekan organizasyonlarına sahip insanlarız. Yaptıklarımız, hayat karşısındaki tavrımız, ancak alışkanlıklardan ibarettir. İşin tuhaf yanı, bunları bizler de öylesine kanıksamışız ki, geleneğimize sahip çıkmak adına tam da bu söylenenlere uygun davranmaya çalışıyoruz.

Böyle düşünenlere ve gelenek araştırmalarına bu düşünceyle başlayıp, onları yalnızca nostaljiperverlerin hoşuna gidecek sonuçlarla noktalanlara şu kadarını söylemek istiyoruz:

Bu, geleneksel düşünceyi anlayanların, anlayıp hayatına çeki-düzen vermek isteyenlerin değil “gelenekçilerin” yöntemidir. Gelenekçi ancak basit bir araştırmacı olabilir. Bu nedenle daima göz ardı etme ve çarpıtma tehlikesi içindedir. Yaptıkları geleneği ortaya çıkarmaktan çok, geleneksel düşünceyi örtmeye yarayacaktır. Gerçekten geleneksel düşünceye ulaşmak isteyenleri amacından saptıracaktır. Geleneksel düşüncenin ve geleneksel olanın gerçekte ne anlama geldiğini, onun nasıl anlaşılması gerektiğini daha önce açıklamıştık.

Bu tespite göre şunu söyleyebiliriz:

Biz bin yıl önce göçebe değildik. Şimdi de değiliz. Konar-göçer ya da yarı göçebe hiç değiliz. Eğer yaylaya çıkışımız bedevilerinkine veya konar-göçerlerinkine benzetildiği için bu tanımlar yapılıyorsa hemen hatırlatalım:

Bu yalnızca bir tercihtir, belki de yöntemdir. Hayvanın peşinde koşmaktan kaynaklanan bir zorunluluk değildir. Bizim gerek ovada gerek yaylada her türlü medeniyeti hayran bırakacak mekan organizasyonumuz var. Semerkant, Buhara, İstanbul, Bursa vb. bizim kurduğumuz şehirlerdir. Yaylamız, konalgalarımız, yayladaki düzenimiz bellidir. Antalyalılar bin yıldır Korkuteli’ne, Söbüce’ye, Aksu ve Manavgathlılar Anamas’a ve civarına, Alanyalılar Gedevet’e, Türbelinas’a, Demirtaş’a çıkarlar. Hayvan olsa da olmasa da bu bugün de böyledir. Bu mutlak anlamda hayvanın peşinde şekillenen bir kültür değildir. Hayvan olsa olsa geçim açısından bu kültürün tercih edilen bir ögesi olabilir. Aksi halde bugün yaylaya giden kimsenin kalmaması gerekirdi. Diğer hayvancı topluluklara pek benzetemedikle-

rinden Bahaddin Ögel ve Fransızların ünlü tarihçisi Fernand Braudel bu durumu yalnızca “yayla tutkusu”yla açıklıyorlar. Kısacası bugün nasıl yaz tatiline çıkma, dinlenme ihtiyacı hissediyorsanız ve artık bunu bir tutkuya dönüştürmüşseniz bu da öyle... Yalnız bir farkla. Yörükler dünyaya bakış açıları gereği, mevsimlerle dövüşmek istemezler. Tabiatları neyi gerektiriyorsa ona direnmezler, tabiatla kardeşçe geçinirler. Tarih boyunca gerçekleştirdikleri mekan organizasyonlarında (şehir ve konut mimarisinde) bunu görmek mümkündür. O halde alt kültür belirtisi olarak sunulan konar-göçer, göçebe, yarı göçebe gibi kavramları üst kültürün tanımı olarak kabul edip, kendimize reva görmeyelim lütfen. Bu alanda kullanılan kavramları ve özellikle seçilen araştırma sonuçlarını kesin veriler gibi kabul etmeyip, yeniden gözden geçirmek ve bunların arkasında yatan düşünceyi ortaya koymak zorundayız. Başarılı oluruz ya da olamayız, önemli olan bu değil. Önemli olan, gelenekle hayatımız arasında bir bağ kurmak ve kendi ayaklarımız üzerinde yükselebilmektir. Bu zor coğrafyada ayakta kalabilmenin sosyal ve fiziksel saldırılara karşı koyabilmenin tek çıkar yolu da budur. En azından bir gün gerektiğinde, kendimize has olanı bulup, ortaya koyabilmek için bu hassasiyeti göstermek gerekiyor.

O zamana kadar siz kimsiniz sorusunun sorulmayacağı umuduyla...

Göçer Kültür ve Anadolu Yerleşim Dokusu

Çeşitli araştırmalar göçer kültürün “geçici mekan anlayışıyla” Anadolu yerleşim dokusu üzerinde hala etkili olduğunu gösteriyor. İlk bakışta bu etkinin günümüzde de hissediliyor olması ilginç bulunabilir ama, aslında bir kültür söz konusuysa bunun yıllar boyunca etkisini sürdürmesinde şaşılacak pek bir şey yok. Ne var ki, Oyyüz-yılımızda patlamalar şeklinde yaşanan toplumsal değişiklikler çok şeyi ilginç hale getirebiliyor. Göçer kültürün etkilerinin bugünkü algılanışı da böyle. Oysa yakın geçmişimize baktığımızda sözgelimi, daha 30 yıl öncesine. Özellikle güney illerimizde göçerliğin köklü bir gelenek olarak sürdürüldüğünü görüyoruz. Nedendir bilinmez, göçer toplulukların kendiliklerinden aldıkları bir kararla şaşalı törenlerle başlayan büyük yayla göçlerinin 60’lı yılların sonlarına doğru birden kesilmesi, şimdi bizde bu kültürün

yüzyıllar öncesine ait olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Belki de bu yüzden, göçer kültürün Anadolu yerleşim dokusundaki etkilerini hala sürdürüyor olmasını ilginç buluyoruz. Bu durumda günlük yaşantımızda, yoğunlaştırılmış bir zaman ve mekan anlayışının hakim olduğunu söylemek pek yanlış olmasa gerek. Yani bırakın durup dinlenmeyi çoğu zaman yürümeye bile vaktimiz yok, hep koşmak gerekiyor.

Geleneksel kültürümüzde önemli bir yeri olan göçerlik yalnızca bizde değil, iklimi ve coğrafyası bizimkine benzeyen ülkelerde de hayvancılıkla geçinen toplulukların, hayvanın peşinde şekillendirdikleri yaşama biçimidir. Sıcak iklimin zorlamasıyla beliren, taze otla dolu serin yüksekliklere çıkma isteği geniş toplulukların göçüne dönüşünce önemli bir kültürün doğmasına da yol açmıştır. Yazın yaylaya kışın ovaya göç etmeyi gerektiren bu kültürde her şey hareket halinde olmaya göre düzenlenmektedir. Barınaklar, kullanılan araç ve gereçler hatta yeme içme alışkanlığı bile çarçabuk toparlanıp yola çıkmaya uygundur. Bu toplulukların dağınıklıktan kurtarılıp kontrol altında tutulabilmeleri içinse sert bir disiplin uygulanmaktadır. Denilebilir ki, hayvanlar bile bu disiplin içinde yerlerini ve nasıl hareket edeceklerini bilirler. Birçok araştırmacı, göç zamanı geldiğinde hayvanların kendiliklerinden yola koyulduklarını ve katar içindeki yerlerini aldıklarını belirtmektedir.

Bu durumun, iklimi ve coğrafyası bizimki gibi olan ülkelerin hemen hemen hepsinde birbirine benzediği söylenebilir. Yalnız diğer ülkelerde yaylaya çıkmak hayvancılı-

ğın gerektirdiği bir zorunlulukken ve küçük çoban toplulukları için söz konusuysen, bizde bunun zamanla tutkuya dönüştüğünü görüyoruz. Öyle ki, son zamanlara gelinceye kadar neredeyse her yaştan Anadolu insanı hayvancılık terk edildikten sonra bile yazın yaylaya çıkmanın özlemini çeker olmuştur. Yaz geldiğindeyse hiç kimseyi yerinde tutmak mümkün değildi.

Günümüzden yaklaşık 160 yıl önce Antalya yöresine gelen Charles Texier “yazın buraya gelindiğinde insan kendini mezara girmiş sanır. Bomboş olan şehrin bekçiliği zorla bulunabilen yaşlı bir adama verilmiştir” diyor.³⁰ Onun gözlemlerinden çok önce Murat Paşa Vakıfnamesi’nde yer alan bir maddeyse yine aynı yöredeki insanların yayla tutkusunu açıklayan ilginç bir örnek.

Murat Paşa Vakıfnamesi’n de şöyle deniliyor:

“Yaz gelip Antalya ahalisi yaylaya çıktığında memurlar görevde olmadıklarından ücretleri verilmeyecektir.”³¹

İnsanımızın yayla tutkusu göçten önce ve göç sırasında bulunulan yerleri “geçici mekan” kıldığından, köy ve kent yerleşiminde de bu anlayışın hakim olmasını sağlıyordu. Günümüzde başta doğu illerimiz olmak üzere Anadolu’nun bütünündeki yerleşme dokusunda bu geçici mekan anlayışının izlerine rastlıyoruz. “köy altı” denilen ve birkaç haneden oluşan birimlerle, köylerde iyice belirgin olan bu izler, şehirlere gelindikçe silinmektedir. Ne var ki, tamamen kaybolduğunu söylemek oldukça zor. En azından geçici mekan anlayışı şekil değiştirmiş olsa bile “yazın gidilecek yer” yani yazlık düşüncesi etkisini hala sürdürmektedir. Tabii, geçmiştekinden farklı olarak sosyal yapı-

mızdaki değışikliğin getirdiği tatil anlayışı yazlığın yaylada değil de sahilde olmasını gerektirmiştir.

Bu arada son zamanlarda gelişen yayla turizmiyle yazlık düşüncesinin önemli ölçüde yaylaya yöneldiğini ve yaylaların eskiden olduğu gibi canlanmaya başladığını söyleyebiliriz. Kim bilir, gelişen yayla turizmi ve yaylada yazlık ev edinme düşüncesi belki de göçer kültürden günümüze taşıdığımız yayla tutkusunu yeniden canlandırabilir. Yine belki çok geçmeden bir de bakarsınız Falih Rıfkı Atay'ın hayali gerçekleşip, Antalya kışlık turizmin merkezi haline geliverir. Biliyorsunuz Falih Rıfkı Atay Antalya'yı kışlık, Eğirdir'i de yazlık turizmin merkezi olarak görüyor, yapılacak demiryoluyla da buralara gelen insanları trenlerin almayacağını hayal ediyordu. Daha ayrıntıya inmek gerekirse şöyle diyordu Falih Rıfkı Atay:

...Antalya'da kışın pek az ağaç yapraksız kalır. Körfezler, burunlar, koylar, mağaralar, düşer sular, Antalya kıyılarına eşı bulunmaz bir güzellik verir. Bunun yanında şehrin batısında, bir yaz günü, beş-altı saat içinde dört mevsim dolaşılabilir.

Bu yüzden hiç şüphe yok ki, bir gün Akdeniz'deki bütün yatlar Antalya'ya uğrayacaktır. İstanbul-Antalya, Ankara-Antalya ekspreslerinin bir gecede getirdikleri kış yolcularını görür gibi oluyorum. Ekspreslerden inenler, otomobil veya elektrikli trenlerle en güzel deniz tabiatını ve tarih toprağını geçerek, Alanya'ya gideceklerdir.³²

Göçer Kültürden Günümüze Yansıyan Önemli Mekan Anlayışı³³

Büyük kentlerimizden köylerimize, mekana ilişkin düzenleme ve kullanım anlayışımızda hatta inanışlarımızda görülen bu benzerlik, bir rastlantı mı yoksa göçer kültürünün bazı alışkanlıklarını hala sürdürüyor muyuz?

Bu arada sözünü ettiğimiz göçerlikten, dolayısıyla çadır yaşantısından köklü bir geleneği ve yaşama biçimini kastettiğimizi, bunun, genellikle yerleşim alanları kenarlarında karşılaştığımız derme-çatma, çadır benzeri yapılardaki yaşantıyla karıştırılmaması gerektiğini hemen belirtelim.

Ülkemizde “Yörük-Türkmen” gibi isimler alan göçerler, yörelere göre bazı değişiklikler gösterse de ovayla yayla arasındaki yaşantılarında hayvancılık ve hayvancılığa dayalı ticaret yapan topluluklardır. 16, 17 ve 18. Yüzyıllarla Cumhuriyetin ilk yıllarında sürekli iskana zorlandıklarından, günümüzde hala çadır geleneğini sürdürenlerin

sayıları yok denecek kadar azalmıştır. Onların da artık eskisine pek benzemediklerini görüyoruz. Köklerinin ve yaşama biçimlerinin Orta Asya'ya kadar uzandığı düşünülürse, aslında çoğumuzun bir biçimde bu topluluklarla ilgisi bulunduğu söylenebilir.

Hayvancılığa bağlı sürekli hareket etmeyi gerektiren göçer kültürünün yapı alanındaki en önemli ögesi çadır olmuştur. Bu, mekanın hem düzenleyicisi hem de kullanıcısı olan göçer kültürün kaçınılmaz bir sonucudur. Çadırın kolay üretilebilir ve sökülüp kurulabilir olması, yüzyıllarca göçerlere büyük rahatlık sağlarken, bu süre içinde önemli bir kültür birikimine de zemin hazırlamıştır. Düzenlenmesinden kullanımına, süslenmesinden hakkındaki inanışlara kadar yayılan bu birikimin, çadır terk edildikten sonra etkisini sürdürmesi olağandır; çünkü basit bir alışkanlık değil, yaşama biçimi şeklinde tanımlanan bir bütün söz konusudur. Bu yüzden adı kara çadır, kıl çadır, alaycık, alacık, topak ev, ak ev, keçe ev, derin evi veya tür-lük ne olursa olsun, bunlar uzmanlara göre yaşama biçimlerini bir ölçüde günümüze yansıtmıştır. Üstelik şekilleriyle de kümbet, kubbe, eyvan gibi bir çok mimari anlayışa kaynaklık ettikleri söylenmektedir.

Yazımıza konu ettiğimiz, kullanımlardaki önemli mekan anlayışına gelince; bu da kanımızca göçerek yaşama biçiminin zorlaması sonucunda gelişmiştir. Sürekli hareket halindeki bu yaşama biçiminin konaklama unsuru çadırlar, kalıcı yapılar olmadıklarından basit ve rahat kullanıma uygun düzenlenmeliydiler. Bunun için süslemeden günlük hayatta kullanılan araç gereçlere kadar her şey, ko-

lay üretilebilir ve taşınabilir malzemelerden oluşmaktaydı. Ayrıca hayvanların ve hareket halindeki toplulukların kontrol edilebilmesi aile bireylerinin bir arada bulunmasını gerektiriyordu. Bir arada bulunuş, göç disiplinin ve geleneklerin özellikle gençlere öğretilmesi açısından da önemliydi.

Böyle bir anlayışta herkes aynı koşulları paylaşıp, aynı yaşama biçimine sahip olduğundan, çadırların çok küçük ayrıntılar dışında birbirine benzemesi doğaldır. Bu benzerlikte ayrı tutulması gereken tek şey belki de çadırın eşiğinden sonraki alanda yaşanan özel ilişkilerdir.

Çadır girişindeki eşik ipiyle sınırlandırılan bu özel ilişkilerin gizliliği eşikle ilgili bazı inanışlara da yol açmıştır denilebilir. Günümüzde eşikte durmanın hala hoş karşılanmaması, bu geleneğin bir devamı şeklinde açıklanmaktadır. Bunun yanı sıra ev damı, can oda, evin direği gibi benzetmeler de göçer kültüründen günümüze aktarılan mekan anlayışının uzantılarıdır.

Çadıra halk mimarisi ya da geleneksel mimarideki izleri açısından baktığımızda “önemli mekan” anlayışının yani oturlan, yemek yenen, yatılan, hatta ocağı olan alanın günümüz konutlarına da taşındığını görüyoruz. Bu önemli alan kent mimarisindeki konut anlayışında “salon” olarak kendini göstermektedir. Çok kullanılmayan, çocuklara yasak edilen, en pahalı şeylerin bulunduğu bu yerin yalnızca önemli misafirlere açılması, bir bakıma, çadırdaki önem verilen alanla yani “can oda” ile “ev damı” ile aynı olmasını düşündürmektedir.

Basamak basamak günümüzden çadıra gidildiğinde ya da çadırdan günümüze gelindiğinde, mekan anlayışındaki

benzerlikler ve yerleşik hayatın etkisiyle meydana gelen değişiklikler görülebilir. Göçerlikten yerleşikliğe ilk geçişin köylerde gerçekleştiği, bunun uzun yıllar içinde şehirlere doğru yayıldığı düşünülürse, köylerden şehirlere gildikçe önemli mekan anlayışının içeriğinde de bazı değişikliklerin olduğu fark edilecektir. Sözgelimi; köyde çadır- la aynı işleve sahip olan hatta ev damı, can oda gibi aynı isimlerle anılan bu özellikli ve önemli mekan, şehirde önemini korumakla birlikte “salon” a dönüşerek, günlük kullanımından uzaklaşmıştır. Belki de şehirde ev dendiğinde salon akla gelmektedir. En çok emek ve para burası için harcanır. İşlemeler, nakışlar hep salondadır. Buradaki eşyalar kirlenmesin, yıpranmasın diye özenle korunur. Bu açıdan bakıldığında, çadırda ve köyde can oda ya da ev damı neyse şehirde de salon odur.

Yani, göçer kültürdeki tek mekan anlayışı bir bakıma günümüzde de sürmektedir. Tabii bu bir görüş.

Şüphesiz zaman içinde anlayışların değişmesinde veya benzemesinde birçok etkilenme söz konusu olabilir

Mekanın Vatan Oluşu

İlk anda biraz garip gelebilir ama, mekanın vatana dönüşmesini insanın kişiliğinin oluşmasından başlayarak ele almak istiyoruz. Bunun için de çocukluğun ilk yıllarına gitmemiz gerekiyor.

Belirtildiğine göre insan kişiliği çocukluğun ilk yıllarında görülen “benim” demekle, benimsemekle, kendilemekle başlamaktadır; çünkü bu dönemde insan kendini ilk defa fark eder ve bundan sonraki bütün tanınmalarını kendi üzerinden gerçekleştirir. Bir bakıma bütün enerjisini kendisi üzerinde yoğunlaştırır. “benim organlarımdan” başlayan, benim annem, benim evim, benim arkadaşlarımla devam eden bu süreç benim vatanımla noktalılır. Tabii, insanın çocukluktan başlayan bu benimseme, kendileme eğiliminin zaman içinde sevgi, aşk, tutku hatta birtakım

aşırılıklarla da desteklendiğini hemen belirtelim. Joel Kovel bu gelişimi Tarih ve Tin adlı çalışmasında “insanın grup varlık, grup içinde varlık” oluşuyla açıklıyor. Ona göre insan, dış dünyanın farkına varmaya başladığı andan itibaren, kendini hep bir grubun içinde algılar. Kimliğinin oluşumu da dahil olduğu bu grupla yakından ilgilidir. Martin Heidegger, Kovel’inkine benzer bir şekilde bu durumu “buradan varolmak, belli bir yerin varlığı” anlamlarına gelebilecek “da sein” kavramıyla ele alıyor. Yani insanın yapıp ettiği, düşündüğü her şeyin, içinde bulunduğu mekanın fiziksel ve sosyal uzantısı olduğunu söylüyor.

Bu tespitlerden hareketle denilebilir ki, insan hiçbir zaman tek başına bir varlık değildir. Kendini açıklayabilmesi, anlayabilmesi ve tanıyabilmesi için mutlaka bağlı bulunduğu bir grubu olmalıdır. İşte burada vatan, sınırları belirlenmiş bir mekan olarak bağlı bulunulan en büyük grubu temsil etmesi açısından önem kazanır. Aksi halde, eğer sınırlarınızı çizip “biz” demezseniz, kendinizi tanıta-
cak ya da kolayca tanınmanızı sağlayacak bir kimliğiniz olmayacaktır. Belki bu yüzden son zamanlarda bir “grup maneviyatından” söz ediliyor. Vatan bir ağaca dallar da gruplara benzetilirse insan için vatan sevgisi, bütün grupların birliğini ifade eden derin bir maneviyatın ve güven duygusunun dışı vurumu olarak kabul edilebilir. Bu sevgi aynı zamanda insanın gelişimi ve kemale ermesiyle de doğru orantılıdır. Yalnız vatan sevgisi ya da aşkı hiçbir zaman şan ve şeref arzusuyla yanıp tutuşan, yanlış anlaşılmış bir kahramanlık ruhuyla beslenmemelidir; çünkü o zaman insanın, erdemle açıklanabilecek vatanını sevme özelliği

diğer grupları baskı altında tutmayı gerektiren sorunlu bir duruma dönüşür. Bu aşamada vatan sevgisi ya da vatan düşüncesi değil, olsa olsa olgunlaşmamış bir kişiliğin ihtirasından söz edilebilir. Sanırız Rousseau “gereğinden fazla kahramanın ve kahramanlığın olduğu bir yerde asla vatan sevgisiyle yoğrulmuş sorumlu yurttaşlar bulunmaz” derken bunu vurgulamaya çalışıyordu.³⁴

Bu açıdan bakıldığında vatan sevgisinin, insanın kimliğini kontrol altında tutan bir “üst-benlik” olduğu düşünülebilir. Bu benlik, bir yandan insana sorumluluklarını hatırlatırken diğer yandan da taraf olmanın boyutlarını öğretmektedir. Ayrıca öteki gurupları ya da vatan sevgilerini tanıyabilmek, onlara saygılı olabilmek de bu benliğin gelişmesine bağlıdır.

Doğum ve Ölüm

Doğum ve ölüm mekanı vatana dönüştüren ve vatana duyulan sevgiyi yoğunlaştıran iki önemli olgu; çünkü her insan kendi ülkesinde çocukların umutla doğup büyümesi ve ölümlerin rahatça uyuması düşüncesine meyillidir. Ölüm yaşanan topraklar üzerinde geçmişle bağlantı kurarak, doğum da gelecekte varolabilme umudu vererek vatan sevgisini anlamlı kılar. Gurbet, baba ocağı, anayurt hepsi bu olguların çok derinden hissedilmesiyle ilgili kavramlardır.

Bu arada sanırız, vatan sevgisiyle ilgili bir başka noktaya da değinmekte yarar var.

Maurizio Viroli Vatan Aşkı başlıklı çalışmasında vatan sevgisinin bazı durumlarda karşılık isteyebileceğini, bu

yüzden insanların vatanlarına bağlanabilmeleri için mutlaka adaletin gözetilmesi gerektiğini şöyle özetliyor:

Evet, vatan insanın kimliğinin oluşmasında önemli. Ölüm ve doğum olguları bu sevgiyi anlamlı kılıyor, ama nasıl olsa insanın doğasında vatanını sevmek var diye de bunun her zaman aynı dozda yaşandığını düşünmemek gerekir; çünkü ülke yani vatan, herhangi bir insanından önce vardır ve ondan sonra da varolacaktır. Bu yüzden ülke insanının mutlak bağlılığını istiyorsa, her türlü oluşumuyla onu bağrına basmalı ve sevginin herkes için fışkırdığı adil bir kaynak olmalıdır. İşte o zaman insan onun uğruna ve onun kucagında ölmeyi hiçbir zaman reddetmeyip, seve seve kabul edecektir. Aksi halde, bir zamanlar kastlar halinde yaşayan Hindular gibi, insanlar, yaşadıkları toprakları vatanları olarak görmeyecektir.³⁵

Kent Olarak Mekan

Kent pek çok açıdan yorumlanabilir. Psikolojinin kavramları. Cetvel-pergel, sanat-edebiyat, nostalji duygusu, ilerleme düşüncesi... Hepsiyle farklı açılardan kent ele alınabilir.

Sosyal bilimcilere göre kent veya şehir her şeyden önce bir sürecin yani oluşumunda yer alan olumlu ve olumsuz her türlü gelişmenin ifadesidir. Onu daha küçük ölçekteki kasaba ve köyden ayıran özellik yalnızca binalarının dolaşısıyla nüfusunun çokluğu olarak düşünülmemeli. Belki bunlar yerleşim yerinin büyüklüğünü belirtmek açısından önemli, ama kent nüfus ve binadan çok öte bir anlam taşıyor. Her şeyden önce yıllara hatta yüzyıllara dayanan bir tarihi var kentin. Barındırdığı insanları etkileyen, onlara kentli olma havasını veren bir kültürü var. Kimliği var. Dahası ruhu var.

Ahmet Hamdi Tanpınar İstanbul, Bursa, Konya, Ankara ve Erzurum'u kaleme aldığı Beş Şehir adlı eserinde Bursa'yı anlatırken, sözünü ettiğimiz kentle ilgili özellikleri şöyle özetliyor:

Şimdiye kadar gördüğüm şehirler içinde Bursa kadar muayyen bir devrin malı olan bir başkasını hatırlamıyorum. Bursa Türk ruhunun en halis ölçülerine kendiliğinden sahiptir denilebilir. Bu hakikati gayet iyi gören ve anlayan Evliya Çelebi Bursa'dan söz ederken ruhaniyetli şehirdir der.

Bu şehre tarih damgasını kuvvetli ve derin basmıştır. Şehir her yerde kendi ritmi, kendi hususi zevkiyle vardır. Her adımda önümüze çıkar. Bir türbe, bir camii, bir han, bir mezar taşı, burada eski bir çınar, ötede bir çeşme olur. Geçmiş zamanı hayal ettiren manzara ve isimle ve bütün çizgilerine hasret sindiren geçmiş zamanlardan kalma aydınlığıyla sizi yakalar. Sohbetinize ve işinizin arasına girer, hülyalarınıza yön verir.³⁶

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Bursa'yla özetlediği kent özellikleri, içinde yaşayanları öylesine etkiliyor ki, hani neredeyse yaşadığımız yeri söylediğimizde kendimizi de az çok tanıtmış olacağız. Belki de bu yüzden özellikle savaşlarda hırs ve öfkeyle, hangi dönemden kalırsa kalsın kente havasını veren yapılar yok ediliyor. Çünkü bunları yok etmek hasmı maddi bir zarara uğratmaktan çok, tarihini ve kültürünü dolayısıyla kimliğini ve ruhunu yok etmek anlamına geliyor.

Aslında bazı yapıların savaşta yıkılması kadar bazı yapıların da barışta inşa edilmesi kentin ruhuna zarar verebilir. Son zamanlarda güya şehre ruh kazandırmak için inşa edilen yapıların şehrin ruhuna ne kadar ters düştüğüne tanık oluyoruz. Bir sürecin eseri olmayan bu yapılar, kentin manevi havasıyla uyumlu olmadığından kentle savaşıyor izlenimi uyandırmaktadırlar.

Fransız düşünür J.J. Rousseau “yapılar bir kent doğururlar, ama siteyi yapanlar yurttaşlardır” diyor.³⁷ Burada site kent, şehir anlamına geldiği gibi, yasalarla yönetilen, özel kuralları olan küçük eski çağ devleti anlamını da içeriyor. Bunu günümüze uyguladığımızda şehrin kendine has “kent kültürü” denilen bir yaşama biçimi olduğunu söyleyebiliriz. Nüfusun yoğunluğu dolayısıyla bir işbölümünden oluşan bu yaşama biçiminde ortak alanlar ve değerler kabul edilip, onların gereklerine ayak uydurulabildiği ölçüde kentli olmak hak edilebilir.

İşte bir kentin kent olma düzeyi bu anlamdaki kentlilerin kent üzerindeki etkileriyle doğru orantılı olarak değerlendirilmektedir. Yoksa ne bir kentten söz edilebilir ne de kentlilikten. Olsa olsa bir kalabalık ve bu kalabalığa karışan insanlar söz konusu olabilir.

Peki kentleşme bir eğilim midir? Her insan daha geniş bir sosyal çevreye ve daha karmaşık bir yapıya katılmayı arzu eder mi?

Birçok sosyal bilimciye göre evet. İnsanlar böyle bir eğilim taşırlar çünkü; bu aynı zamanda gelişmeye, öğrenmeye ve medeniyet oluşturmaya dönük bir eğilimdir. O halde insanların bu eğilimlerini doğru değerlendirmeleri ve oluşturdukları medeniyete katkıda bulunmaları gerekmektedir. Bu yolla herkesin kente katılımı sağlanabilir. Kentleşme eğilimi doğru ele alınamazsa yani kentlilerin kent oluşumuna katılımları sağlanamazsa çarpıklıklar ve uyumsuzluklar kendini gösterecek, akla ilk gelen düşüncenin kentten uzaklaşmak olması da kaçınılmaz hale gele-

cektir. Oysa bir Alman atasözünde şöyle deniliyordu:

“Kentın havası insanı özgür kılar.”

Şehir ve Kültür

Mi marinin en heybetli şekilde boy gösterdiği şehirlerin, kültürel gelişme için de önemli birer merkez olmaları alışıl gelmiş bir şeydir. Tarihsel akışı göz önüne aldığımızda şehrin böyle bir merkez haline gelebilmesininse siyasi iktidar tarafından seçilmesine bağlı olduğunu görüyoruz. Yani bir bakıma siyaset-şehir-kültür üçlüsü tarih sahnesinde birlikte ortaya çıkmaktadır.

Kendisinden 500 yıl sonra kurulacak sosyolojinin habercisi sayılan ünlü filozof İbn-i Haldun, toplum hayatının “bedevilik” yani “ilkellikle” “hazerilik” yani medenilik arasında bir mücadele olduğunu söylüyor. 14’üncü yy. düşüncesine damgasını vuran dünyanın ilk tarih felsefecisi İbn-i Haldun’a göre medeni olmak; devlet kurabilmek, doğal ve kültürel koşulları değerlendirerek hukuk sistemi oluşturabilmektir. Bunlar da ancak şehirli toplumlar için

söz konusudur. Şehirliliğin en olgun dönemiye, mimari ve güzel sanatlarda ulaşılmış başarıyla ölçülür. Bu dönemde siyasi ihtişamın, sosyal yapının en küçük birimine ve her türden kuruma yansıdığı söylenebilir. Tabii İbn-i Haldun bunu, şimdi burada ayrıntıyla yer veremeyeceğimiz kadar geniş bir biçimde ele almaktadır.

Günümüzde de büyük ölçüde geçerliliğini koruyan İbn-i Haldun'un bu görüşü, bir cümleyle özetlenecek olursa tekrar denilebilir ki, şehir ve kültür ilişkisinde şehrin siyasi bir merkez olması kültürel zenginliğin gelişmesi açısından önemlidir. Bir başka ifadeyle, zaten birer devlet olan Antik Dönem şehirlerinin dışında da şehirlerin siyasi merkez olmalarıyla, kültürel merkez olmaları arasında bir paralellik bulunduğu ileri sürülebilir. Bir zamanlar bizde "şehir" dendiğinde bunun "yönetim yeri" olarak anlaşılmasının nedeni de bu olsa gerek; çünkü siyaset şehri şehir de kültürel yapıyı biçimlendirmektedir. Mimariden eğitime, sanat edebiyattan iş hayatına kadar kendini gösteren bu biçimlenişin, şehrin siyasi merkez olma özelliğini kaybettikten sonra bile devam ettiğine tanık oluyoruz. Semerkand'ı düşünün...Buhara, Horasan, Konya'yı...Bursa, Edirne ve İstanbul'u...

Buralar siyaset ve dolayısıyla kültür merkeziydiler. Bugün siyasi özelliklerini kaybetmelerine rağmen, şehir ve kültür merkezi olarak önemlerini hala korumaktadırlar. Mustafa Armağan'ın Şehir Ey Şehir kitabında yer alan ve Başkentler Arası Dialog başlığıyla Bursa Edirne İstanbul'u anlatan Ramazan manileri bu açıdan oldukça ilginç bir noktaya dikkatleri çekmektedir:

Gezinelim sağ ile sol

Ağam daim safada ol
Üçü dahi payitahttır
Edirne Bursa İstanbul

Edirne'nin Atpazarı
İstanbul'un Batpazarı
Bursa'nın Tahılpazarı
Edirne Bursa İstanbul

Edirne şehri Tunca'sı
Bursa'nın da kaplıcası
İstanbul'un dolmabahçesi
Edirne Bursa İstanbul

Bursa'daki Emir Sultan
İstanbul'da Eyyüb Sultan
Edirne bağ ile bostan
Edirne Bursa İstanbul

Edirne'den Meriç akar
Bursa dağı anber kokar
İstanbul'dan irfan çıkar
Edirne Bursa İstanbul

Bursa'nın var Keşiş Dağı
Edirne'nin çoktur bağı
Hem budur sözümün sağı
Edirne Bursa İstanbul

Bursa cennet misalidir
Şehr-i İstanbul yalıdır
Üçü de şehr-i alidir
Edirne Bursa İstanbul

Edirne Bursa ve İstanbul, Karacahisar, Yenişehir ve İz-
nik'in yanında Osmanlı'nın başkentliğini yapmış üç seçkin
şehirdir. Bunların kültür merkezi olmaları ve az önce ak-
tardığımız türden mani vb. ifade biçimleriyle halkın tasav-

vurunda yer etmeleri öncelikle yönetim merkezi olarak seçilmelerine bağlıdır. Bu arada Osmanlı'da, cumhuriyetin ilk yıllarında ve belki hala, askeri birliklerin de bir yerleşim yerini önemli kılmada etkili oldukları söylenebilir.

Son zamanlardaysa başkentlik yapmış şehirlerin dışında kalan bazı şehirlerin de üniversiteler ve diğer kurumlar sayesinde kültür merkezi olma yolunda epey mesafe kat ettiklerini görüyoruz. Sanayi, ticaret ve turizm gibi alanlarda yakaladıkları başarılarından dolayı birer ilgi odağı haline gelen Denizli, G. Antep ve Antalya bu gelişmeye örnek gösterilebilir.

Sanırız, toplumsal gelişmeye uygun olarak, bu yerler de sırası geldikçe önemli kültür merkezleri arasında sayılacaktır. Konuyla yakından ilgilenen araştırmacılar, şehirlik bilincinin artması ve şehre katılımın sağlanmasıyla bunun çok kısa bir zaman dilimi içerisinde mümkün olabileceğini belirtiyor. Yani bir yandan medeniyetin göstergesi olan kurumlar (günümüzde özel radyo ve televizyonları da bu gruba dahil etmek zorundayız. Medyanın şehirleşmedeki önemini bu bölümde bir alt başlık halinde ayrıca ele alacağız.) şehirli olmayı çabuklaştırırken, diğer yandan da şehirlilerin, ait oldukları medeniyeti daha ihtişamlı hale getirmeleri söz konusudur. Bu durumda belki yönetim merkezi olarak değil ama, yine de dolaylı yönden şehir ve kültür ilişkisinin siyasi yapının tavrıyla paralellik göstereceği düşünülebilir.

Şehirli olmak, devlet kurabilecek yeteneğe sahip olmak, başka bir deyişle yönetimi anlayabilmek ve hukuk sistemi oluşturabilmek yani şehirdeki karmaşık ilişkiler

ağına bilinçli bir şekilde katılabilmektir; çünkü şehir bir medeniyetin ya da siyasi sistemin ihtişamının sergilendiği yer, şehirlilerse bu yerin idarecileri, koruyucuları ve ziyaretçileridirler.

Özel Radyo ve Televizyonların Şehirleşmeye Katkısı

9 Mayıs 1990 tarihinde yayınlanan Tercüman Gazetesi'ndeki köşesinde Taha Akyol, Sivil Toplum başlığıyla şunları yazıyordu:

“Colalı meşrubata karşı yaygınlaşan boykot eylemleriyle Aliğa Termik Santrali yapımının “Yeşil Tepki” üzerine iptal edilmesi, bana Kemal Satır’la yaptığımız bir sohbeti hatırlattı.

1940’lı yılların sonudur. Demokrasiye geçilmekte, politikacılar halkın ayağına gitmektedir. Kemal Satır da Adana köylerini dolaşüyor. Yol yok, su yok, okul yok... Varolan şey sefaletten ibaret...

Satır köylülere bir isteğiniz var mı, diye soruyor. Köylüler hep bir ağızdan cevap veriyor:

– Sağlığınız efendi ağa!...

CHP’nin parti müfettişi olan Satır, yolun, suyun, okulun olmadığını hatırlatarak, neden bu yönde talepte bulunmadıklarını sorunca köylüler :

– Siz bilirsiniz efendim. Diyor.

Atatürk ve İnönü devrinde Türkiye’yi idare etmek kolaydı. Sessiz, itaatkar, kanaatkar bir toplum vardı. İsyanlar, sosyal taleplerden doğmamıştı. Hatta Osman Ulagay, Tek Parti Dönemi’nde toplumu suskun tutmak için şehirleşmenin önlendiğini yazıyor ki, biz de bu kanaatteyiz. Ne

grev yapacak bir işçi kesimi ne de fiyat artışlarına karşı boykota girişmeyi düşünebilecek şehirli...Hele sefalet öylesine yaygın ki, termik santral çevreyi kirletecek diye reddedilemez, alkışlanırdı ancak...

Taha Akyol'un bu yazısını hatırlatan, belki de tamamlayan benzer içerikli bir yazıda Atilla İlhan aynı dönemleri kısaca anlatıyor:

“Sizi bilemem ben Amele Taburları'nı gözlerimle gördüm. Yarı asker, yarı milis, galiba silahlı...9 Eylül'ün kutlandığı gün geçit törenine katılmışlardı. Amele Taburları ne demek?

Fabrika işçisi dikey örgütlenerek, zapt-ü rapt altına alınıyor. İzmir deneme bölgesi olarak seçilmişti. Aynı 9 Eylül günü biz ilkokul öğrencileri, şeref tribünü önünden kollarımızı öne uzatıp, faşizan bir selam verip, geçmiştik.

Limancı Hamdi bey'in “idari devletçilik” adını verdiği İsmet Paşa Devletçiliği budur. Kapsamlıdır da... Amele kısmını dizginlemekle kalmaz, köylü zümresini de zapt-ü rapt altına almayı planlar. Köy Enstitüleri Projesi ve uygulaması “Amele Taburlar” projesi ve uygulamasıyla bir arada düşünülürse, amacın, aşağından gelenleri denetlemek, hatta evcilleştirmek olduğu, o dakika anlaşılır. Enstitü tasarımının nihai amacı, köylüyü köyünde tutmaktı, yani işçileşmesini önlemek. İşçileşirse de “Amele Taburları” disiplinine sokmak.”

Cumhuriyet Gazetesi'ndeki Söyleşi köşesinde 6 Kasım 1998 günü, Nam-ı Diğer Faşizm, başlığıyla yayınlanan bu yazısında Atilla İlhan “İdari Devletçiliğin” İlericiliği, ekonomik düzeyden kültürel düzeye kaydırıldığını vurgulaya-

rak, bundan sonra nasıl bir politika uygulandığını da şöyle özetliyor:

“İnkılapçılık anti-emperyalist bir demokratik eylem olmaktan çıkarılıp, Batı Kültür Modeline uymak, onu benimseyip, uygulamak şekline sokuluyordu. Bu modeli tabana yayabilmek amacıyla da” Halkevleri” örgütlenmişti. O gün, bugün Türkiye’de ilericilik, Batı Klasik Müziği’ni sevmek, Yunan/ latin klasiklerini okuyup, Selçuklu/ Osmanlı kültür sentezini yermek, Dil Devrimi’ni “özleştir-mecilik “diye alıp, Türkçe’nin anlaşılmaz hale düşmesini savunmak sayılır...”

İlk bakışta “Amele Taburları” Köy Enstitüleri, isyan ah-lakı ve köy-kent ayrımıyla radyo ve televizyonun doğrudan bir ilgisi yokmuş gibi görünüyor. Yalnız, konuya Türkiye’deki sosyal tepkinin gelişmesi ya da gerilemesi açısından yaklaşıldığında, rd-tv gibi kitle iletişim araçlarının diğer etkenlere oranla hemen öne çıktığı söylenebilir.

Şüphesiz, az önce iki ayrı kaynaktan alıntılanan anlayışın, yayın politikası üzerinde etkili olmadığı düşünülemez. Bu anlayışa göre, başta kırsal kesimdekiler olmak üzere kitleler, haklarında karar verilen, yönlendirilmesi gereken, alt kültüre mensup insan topluluklarıdır. Kitle iletişim kavramı da üst kültürün alt kültüre öğrenmesi gerekenleri aktarması şeklinde algılanmaktadır. Kitleyle kitleyi belli amaçlara yönlendirmeyi hedefleyen otoritenin ilişkisinde “opinion leader” denilen aydın, sanatçı, politikacı ve bilim adamlarının, kültür taşıyıcıları olarak önemli rol oynadıkları düşünülebilir. Kaynak-mesaj-araç-hedef kitle şemasıyla özetlenebilecek tek yönlü bu iletişimde,

şartlı refleksi andıran olumlu ya da olumsuz birkaç tepki dışında “feed-back” denilen geri dönüş hemen hemen yok gibidir. Böyle bir durumda iletişimden değil, bir “iletim-den” söz edilmesi daha doğrudur çünkü; iletişim, geri dönüşlü yani çift yönlü bir iletim eylemidir.

Tam burada, iletişim eylemini belirleyen iletişim araçlarına, kimin sahip olduğu ya da yön verdiği sorusunun önemi kendini gösteriyor. Bu sorudan hareket edildiğinde, özel Radyo ve televizyonların, iletişimde geri dönüşün sağlanabilmesi açısından değer kazandıkları görülebilir. Bir başka ifadeyle söylenirse, özel radyo ve televizyonlar sosyal tepkinin / talebin gelişmesinin zeminini oluşturmaktadır. Bu gelişme, şehre yönelmenin, şehirli düşüncelerle tanışmanın, yönetime katılmanın veya en yaygın bilinen şekliyle sesini duyurmanın önemli bir basamağı olarak kabul edilebilir. Yine bu gelişme Mike Featherstone’un, modern Post modern karşılaştırmasında yaptığına benzetilirse, kurumsallaşmış sanata, akademik beğeni hiyerarşilerine, kulaklık ve ekranlardan verilenlerin kutsanmasına karşı “postmodern bir başkaldırı” sayılabilir. Bu başkaldırı, iletişimde yalnızca iletilen taraf olmamanın, şeklen de olsa geri dönüşle iletişim ağını tamamlayabilmenin bir göstergesidir. En azından bu başkaldırı, kitlelerin idari mekanizmalara yaklaşabilmesinin yolunu açmıştır. Hatta bazen yolun kendisi olmuştur.

Şehir genel anlamda yönetim yeri, organizasyon merkezi olduğuna göre (şehrin sözlük anlamı incelendiğinde gerçekten de bu sonuç çıkmaktadır) şehre yaklaştırmacı unsurlar da yönetime katılmayı sağlayan araçlar olarak görü-

lebilir. Günümüzde yayın pratiğinde karşılaşılan olumsuzluklara rağmen, ulusal, bölgesel ve yerel çaptaki 250'nin üzerinde tv, 1300 civarındaki rd. istasyonunun öncelikli işlevi, her alanda şehre doğru bir hareketliliği başlatmak olmuştur. Bu da büyük bir ihtimalle, bundan sonra insanların kolay kolay yönetilemeyeceği anlamına gelir ki, yalnızca bunu sağlamalarından dolayı bile özel rd ve tv'lerin hakkını teslim etmek gerekir.

Tabii bu arada, rd ve tv'lerin teknik özelliklerinden kaynaklanan standardizasyon, birey-toplum karmaşası, yalnızlaştırıcılık... Yayın anlayışından kaynaklanan yapay gündem, tecimsel kaygı, sansasyonel tutum gibi, özünde ahlaki sorunların, önemsiz olduğu düşünülmemelidir.

Radyo ve televizyonların teknik özelliklerinden kaynaklanan sorunlar, bir yana bırakılırsa, yayın anlayışından kaynaklanan ahlaki sorunlar, tüketim toplumu ve popüler kültür içinde ele alınıp, şehirleşmede yaşanan aksaklıklar olarak değerlendirilebilir.

Şehir Kültür İlişkisinde Özel Radyo ve Televizyonların Olumsuzluğu

İletişim araçlarına ve başta bilgisayar olmak üzere, yüksek teknolojiye ilgiden dolayı içinde bulunduğumuz dönem "İletişim Çağı" olarak da adlandırılmaktadır. Yalnız bu dönem aynı zamanda iletişimsizliğin de belki de en çok konuşulduğu dönemdir. Öyle ki, insan topluluklarının toplu savaşlarda topluca yok edildiği dönemlerde bile, iletişimsizlikten bu denli söz edilmemiştir. Başlangıçta kitle iletişim araçlarının teknik özelliklerine güvenerek "bilgiyi

herkese paylaştırmayı düşünenler, sonradan bu düşüncüyü “herkesin bilmesi gerekene” dönüştürmüşler ve “haberdar etmekle” yetinmişlerdir. Bu eylemde kat edilen mesafe gerçekten de “dünyanın küçük bir köy olduğunu” hissettirecek düzeydedir. Bugün, dünyanın hiç tanınmayan bir ülkesinin enflasyon rakamı bilinir de apartman komşusunun kim olduğu bilinmez. Artık yeni bir insan ve yeni bir toplum tipinden söz ediliyor. İtici güç olarak maddi değer üretimini esas alan bu “bilgi toplumunda” vitrini enformatik unsurlar oluşturmaktadır. Nabi Avcı'ya göre “bir önceki toplum yapısının insanları (sanayi toplumu) işsizlikten, savaştan ve diktatörlükten korkarken, günümüzde insanlar, hızlı gelişme ayak uydurmamaktan, olanlardan habersiz kalmaktan ve mahremiyetlerine daha fazla müdahale edilmesinden korkmaktadırlar.” Bir yanda imajlardan oluşan dış dünya, diğer yanda dışarıdaki yapıya ters düşen, daha çok doğal uyaranlardan kurulu iç dünya...

Kısacası içinde bulunulan dünya, herkesin bildiği ve bildiğini uygulayabildiği bir dünya değil, yalnızca haberdar olunan bir dünya...

Bu durumda bir bilinç yarılmasından söz edilebilir. Maalesef içki, sigara ve diğer kötü alışkanlıkların sağlığa zarar verdiği bilindiği halde eğlencenin bunlarsız düşünülmediği gibi, bu toplum yapısında da kitle iletişim araçları bu halleriyle zarar verseler bile bir başka işlevle düşünülmemektedir.

Peki kitle iletişim araçlarından sunulan hiçbir bilginin önemi yok mu..?

Konu tek tek programlar, yapımlar veya mesajlar şek-

linde ele alındığında var elbette. Yalnız, hiçbir araç izleyiciye tek bir programla veya tek içerikle seslenmez. Bunlarda 24 saat içinde birbirinin tam zıttı olabilecek yüzlerce bilgiyle karşılaşılır. Ertesi gün hepsi unutulmuş, her şey yeniden... Uçuşan binlerce imajın bombardımanına uğrayan izleyicilerde karar verme ve inisiyatif kullanma yeteneği, bu dağınıklık yüzünden yok olmaktadır. Bu durumda rd ve tv'lerin karşısında bulunan izleyicilerin, zihni bir alışkanlığın esiri olduğunu söylemek çok yanlış olmaz. İşin kötüsü, bu alışkanlığın dozunun giderek artmasıdır. Oysa gerçek bilgi ortamı, izleyiciyi buraya değil, insani değerler çerçevesinde bildiklerini yaşamaya ve bir üst boyutu anlayabilmeye itmeliydi.

Bilgi-haber ya da bilgili haberli karışıklığını andıran bir başka karışıklık da birey-toplum algılayışında yaşanmaktadır.

Büyük kitlelere ulaşma imkanı, iletişimi yönlendirenleri, her bireyi toplum toplumu da birey gibi kabul etme açmazına itmiştir. Nedenine gelince:

Dinleyen ya da seyreden meçhul. En azından bu, bilinen ve davranışları izlenen biri değil. Programlar hazırlanırken, kamuoyu yoklamaları yapılırken, insanlar tek tek göz önüne alınıyor. Oysa yayında, hazırlanmış olanlar milyonlarca kişiye iletiliyor. İnsanların birey ve kitle halinde tepkileri farklı olduğuna göre, bu yapımların geri dönüşünü ölçmek çok zordur, belki de imkansızdır. Hazırlanma ve geri dönüş (feed back) aşamasında toplumu esas aldığı-nı söyleyen bir yapımcı bile, toplumdan söz ederken aslında bireyi kastetmektedir. Çünkü toplum, gözle görülür, ta-

nımlanabilir somut bir gerçeklik olsa da haklar, istekler, zevkler ve algılayışlar açısından soyut bir varlıktır. Yani toplum hakkı, isteği, zevki, vicdanı, algılayışı dendiğinde her zaman tek tek diğer insanlardan söz edilmektedir ki, bunlardan toplum adına bir sonuç çıkartmaya kalkmak anlamsız olur. Bir yapımcı için toplum demek, orta düzey bir insan demektir. Bu insan tipi hayalde canlandırılarak, adına kararlar verilir. “Halk böyle istiyor” demek de “görebildiğim kadarıyla o insan böyle istiyor” anlamına gelir. Bu anlayışın hep, düzeyli yapımların ortaya çıkmamasına yol açtığı söylenebilir. O halde bu anlayış devam ettiği sürece bir kalite sorununun yaşanması kaçınılmaz olacaktır.

Kitle iletişim araçlarının izleyicileri karşı karşıya bıraktığı en önemli sorunlardan biri de zihni alışkanlık, dolayısıyla inisiyatifsizlik. (İnisiyatif, ancak, gazeteyi seçmekte ya da istasyon seçmekte kullanılmaktadır.)

Kanadalı ünlü iletişim kuramcısı Mc Luchan “kitle iletişim araçları vücudun uzantılarıdır” diyor. Televizyon gözün, radyo kulağın... Ona göre dış dünya televizyonla görülüyor, radyoyla duyuluyor. Bir bakıma gözün gördükleri ekrandakinden, kulağın duydukları radyodakinden başka bir şey değil. Görülmesi ve duyulması gerekenleri sunarak, gündemi belirleyen araçlarla izleyici arasında kapalı devre bir hayat oluşturulmuş gibi... Joshus Meyrowitz bunu daha somut bir ifadeyle belirtiyor:

“İnsanların televizyondan daha fazla zaman ayırdıkları çok az faaliyet var. Beşiğin parmakları arasından bakmaya başladığımız televizyonu, yaşlanıp, gözlerimiz katarakt bağlayıncaya kadar seyretmeye devam ediyoruz. Çoğumuz

dünyayı televizyonun çerçevesi içinde görüyor, politikayı, eğlenceyi, haberi, dramı, tiyatroyu ve hemen hemen her şeyi onun bize verdiği açıyla düşünebiliyoruz.”

İşte o zaman da öylesine karışık bir dünyanın içine düşüyor ki, hangi birine tepki gösterileceği bilinemeyen olaylar karşısında izleyici bütün benliğini bastırmış olarak kalakalıyor... Ardından kabul ediş, şaşırmama, derin bir sessizlik ve tepkisizlik. Belki de bir yüz buruşturma...(trafik kazaları, cinayetler, yolsuzluklar, eşcinseller vb. karşısındaki tutumunuzu düşünün) Belki, bu yanlarıyla kitle iletişim araçları asıl işlevlerinin tersine sosyal tepkisizliği bir başka şekilde yeniden ortaya çıkarıp, kent toplumunun oluşmasını olumsuz yönde etkilemektedir

Mekan ve İşlevsellik

Meşhur fıkradır bilirsiniz... Hani, insanları etkilemeye meraklı biri, uzun bir deniz yolculuğu için gemiye biner. Çok geçmeden kaptan köşküne çıkar ve kaptanı görmek ister. Kaptan: “buyrun” der “ne istemiştiniz?” “Hiç” der adam “itibarlı kişiler içinde bulunmak istedim.”

Az sonra bir sohbet başlatmak, dolayısıyla kendini göstermek için kaptana sorar:

– Etkili ve düzgün konuşma sanatını bilir misiniz kaptan bey, yapabilir misiniz?

Kaptandan hayır cevabını alınca “tüh” der “desenize ömrünüzün yarısı boşa gitti...” Kaptan bu küstahlığa çok bozulur, ama yine de sesini çıkartmaz.

Derken gemi bir kayaya çarpar ve batmaya başlar. Herkes telaşla sağa sola koşuşturur. Bu sırada kaptan adama

dönüp sorar:

– Yüzme bilir misiniz?

– Hayır, der adam.

Artık yapacak bir şey yoktur.

– Desenize, der kaptan. Ömrünüzün tamamı boşa gitti.

Şüphesiz, hiçbir bilgi küçümsenip, yabana atılmaz, ama öyle sanıyoruz ki, bilgi öncelikle yaşanabilirliğe dönük olmalı ve zorunlu olanı karşılamalı. Ardından süslenip, inceltip, zenginleştirilmeli...

Mekanın işlevselliğinden söz ettiğimize göre, bu önerme mimari yapılar için de geçerli olabilir. Yani bir konut ya da bina, öncelikle yöreye, iklime, kültüre uygun olmalı. Isı yalıtımı, oda sayısı, yükseklik, ulaşılabilirlik özellikleriyle ihtiyaca cevap vermeli. Sonra güzelleştirilmeli, korunmalı ve temiz tutulmalı. Aksi halde iskeletin sağlamlığını düşünmeden, vücut güzelliğini düşünen ve yalnızca görünüme önem veren bir anlayış söz konusu olur ki, bunun da zamanla anlamsızlaşması kaçınılmazdır.

Mimarlık tarihine baktığımızda yaşamaya dönük olmayan bu anlamsızlaşmanın yüzlerce örneğine tanık oluyoruz. Sözelimi, uç görüşlerin “ideal” örneği olarak sunulan yapıların büyük bir çoğunluğu insanlar tarafından benimsenmemiş, iddialı çıkışlarının aksine hızla terk edilmişlerdir. Bunu uzağa gitmeye gerek kalmadan, yaşlı yakınlarımızın mekan konusundaki tutumlarıyla açıklayabileceğimizi sanıyoruz.

Çok defa karşılaşmışsınızdır. Köyde zor şartlar altında yaşayan genellikle yaşlı kadınlara şehirde gayet rahat, hayatını kolaylaştıracak küçük apartman daireleri sunulduğunda, onlar belki de hiçbir mantıklı gerekçe gösterme-

den, hayatlarını zorlaştıran kerpiç evlerini tercih etmişlerdir; çünkü yaşadıkları mekanlar onlar için barınmaktan ve biçimli olmaktan öte bir anlam taşımaktadır. Komşular, ağaçlar, güneş, gölge, toprak, giriş-çıkış, bulaşıklık, yük-lük, hayat, sofa onlar için son derece önemlidir ve vazge-çilmez unsurlardır. Bir gün vazgeçmek zorunda kalıp, sö-züm ona ellerini sıcak sudan soğuk suya değdirtmeyecek bir rahata kavuştuklarındaysa, ne kadar mutlu (!) olduk-ları hepimizin malumudur. Bu durum ideal mekan düşle-yenlere anlamsız gelebilir, hatta onları kızdırabilir, ama ya-şamak, dolayısıyla işlev söz konusu olduğunda evdeki he-sap çarşıya uymayabilir. Bu o kadar böyledir ki, insanlar Le Courbusier gibi çığır açmış mimar şehircilerin evlerin-de bile oturmak istemeyebilirler ya da içlerine girdikten sonra kendilerine göre değişiklik yapabilirler. Nitekim Le Courbusier, insanların bu tutumu karşısında “haklı olan mimar değil, hayattır” demek zorunda kalmıştır.

Bu şüphesiz, hiç kimse yeni bir şey ortaya çıkarmasın, işlev adına güzellikten vazgeçsin demek değildir. Elbette her türlü güzellik denenmeli, amaca uygunluktan sonra güzellik her zaman aranan bir unsur olmalı, hatta güzel ol-mayan yapılara ruhsat bile verilmemeli. Yalnız, estetik adı-na da zorunlu olanlar bir yana itilmemeli, insanlar zor du-rumda bırakılmamalı. Yararlı olan, üzerinde anlaşma sağ-lanmış olan özenle korunmalı...

1960 yılında 25-30 kadar mimarlık öğrencisi, ünlü mi-mar Mies Van Der Rohe'nin atölyesini gezerken, kendileri gibi birkaç öğrencinin bir pencereye su sıktıklarını görür-ler. Meraklarını gizleyemeyip, pencereye'neden su sıktık-larını sorduklarında “pencereyi test ediyoruz” cevabını

alırlar. Bu cevap üzerine “iyi ama” derler “bunlar 15 yıl önce tasarlanıp, denenmedi mi?” Pencereye su sıkan öğrencilerin, hocalarının ilkeleri doğrultusunda verdikleri ikinci cevap ilginçtir:

– Bir şeyin yanlışı bulunmadıkça değiştirilmez..!

Kanımızca, bir yapının gerçekten mimarlık ürünü sayılabilmesi için işlevselliğinin yanı sıra estetik kaygısını da taşıması gerekiyor. Aslına bakılırsa mimarlık alanında güzellik, biçimin işleve uygunluğu şeklinde anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili uzmanlar bu durumu “canlı mimari” kavramıyla açıklıyor ve özellikle geçmişe atıfta bulunarak, günümüze hayıflanıyor. Genellikle diyorlar ki:

Mimarinin canlı olduğu dönemlerde bir kentteki evlerin hemen hemen hepsi güzelken, şimdi bunların bir tekini bile görmek bizi şaşırtmakta ve heyecanlandırmaktadır.

Bu durumda fazla söze gerek yok sanırız. Bugün mimari alanda eski yapılar bize hala şirin, hatta büyüleyici geliyorsa, her türlü ilerlemeye rağmen, anlayışımızda bir şeylerin aksadığı söylenebilir.

G. Perec’in merdiven konusundaki düşüncelerinin bu durumu açıkça ortaya koyduğunu söyleyebiliriz:

Merdiven (apartmanlardaki) hem herkese ait olan hem de kimse olmayan, insanların birbirini görmeden karşılaştıkları, apartman hayatının uzak ve düzenli bir şekilde yansıdığı nötr bir alan. Çoğu kez, sadece eşiklerde biten komünite hayatın embriyonları, kırmızı halının örtüğü keçelenmiş küçük görüntüler ve ortak alan denen yerlerde küçük olaylar, kazalar, kırıntılar, döküntüler, çatlak yankılar algılanıyor. Aynı lojmanın sakinleri birbirlerinden birkaç santimetre mesafede yaşıyor, basit bir duvar onları ayırıyor, katlar boyunca tekrarlanan benzer mekanları paylaşıyor, aynı jestleri aynı zamanda yapıyor. Musluğu açmak, tuvaletin sifonunu çekmek, ışığı yakmak, masayı hazırlamak,

kattan kata, binadan binaya, sokaktan sokağa tekrarlanıyor. Lojman sakinleri kendi özel kısımlarında siperdeler ve siperden hiçbir şeyin çıkmasını istemiyorlar ya da çok az şeyin (dışarı salınan köpek, ekmek almaya yollanan çocuk, uğurlanan veya tersyüz edilen ziyaretçiler) çıkmasını istiyorlar. Mektuplar, davetiyeler, hamalların getirdiği veya götürdüğü mobilyalar, acil bir durum için çağrılan doktor, olan biten her şey merdivenden geçiyor. Merdiven anonim, soğuk hatta düşmanca bir yer. Eski evlerde hiçbir şey merdivenler kadar güzel değildi. Bugünkü apartmanlardaysa onlardan daha çirkin, daha soğuk, daha düşmanca, daha bayağı bir şey yok.³⁸

Michel Tournier, G. Perec'in merdiven konusundaki düşüncelerini bir başka açıdan şöyle destekliyor:

Bir merdivenleri koruma derneği kurulması gerekir. Onları ortadan kaldıran ya da en küçük ölçüsüne indiren yoksullukçu mimarlık, olsa olsa kınanır. Dev kuleler, asansörleri, bu yürek kabartıcı inip çıkmaca oyuncaklarını, bu elektrikli düşey tabutları kaçınılmaz kılınakla kendi kendilerini mahkum ediyorlar. Şehirciliğin –yoksa şehirciliğin inceliğinin mi demeli– eski bir yasası bir sahanlıktan öbür sahanlığa merdivenin 21 basamağı aşmamasını isterdi. İnsanca ölçü buydu.

Ebette gereksiz, anıtsal, görkemli merdiven de vardır. Öylesi ölçü tanımaz. Evin efendisi olur. Çağcıl dünyanın bizden gitgide daha çok esirgediği iki şeyi, boşluk ve çabayı alabildiğine ister. Süslü, gösterişli büyük merdiven, kocaman bir yelpaze gibi yayılan merdiven, boşluğu büyük bir iştahla tüketiverir. Saraylarda, konaklarda en önemli yer, merkeze geçer. Besbelli her yeri kaplamak iç oylumun tümünü kapmak düşünce kapılmıştır. Basamaklarında yaşamamızı, sahanlıklarında uyumamızı telkin etmektedir....³⁹

Mekanın ve işlevselliğin boyutunu büyütüp, şehre taşıdığımızda karşımıza çıkan tablonun daha da anlamsızlaşığına tanık oluyoruz.

Şehir genel olarak “insan hayatını düzenleyen, yönlendiren ve çerçeveleyen, ama aynı zamanda insan tarafından da biçimlenen en büyük yapı” şeklinde tanımlanmaktadır. İnsanla karşılıklı etkileşim içinde olmasının bu yapıyı son

derece karmaşık hale getirdiği söylenebilir. Bu karmaşıklığın, şehrin, tarım dışında insanla ilgili her şeyi barındırmasından kaynaklandığını sanıyoruz. Öyle ki, trafikten çevre düzenlemesine ve her türlü alt yapı hizmetlerine, sağlıktan göçe, doğumdan ölüme kadar uzanan ilişkiler ağı, şehirde yerine göre bir sorun yumağına dönüşmektedir. İlgililer, bu sorunları tamamen aşmanın, bir bakıma sorunsuz bir şehir mekanı oluşturma'nın hemen hemen imkansız olduğunu belirtiyorlar; çünkü şehir, hiç durmadan yenilenen yapısıyla her gün yeni sorunlara yol açmaktadır ve tabii bu sorunların ardından yeni çözüm önerilerine...

Mevlana Mesnevi'sinde şöyle diyor:

“Cihan bir dağdır, yapıp ettiklerimizse bir ses

Dağa ne kadar kuvvetli bağırırsanız, yankısı aynı nispette olur.”

Kanımızca, insanla dünyanın karşılıklı ilişkisini vurgulayan bu beyit, şehir-insan ilişkisini de özetlemektedir. Böylesine iç içe geçmiş bir neden-sonuç ilişkisindeyse, mutlak çözümün pek mümkün olamaması normal karşılanmalı. Hele işlevsellik söz konusuysa çözüm önerileri, birbiriyle çakışan yüzlerce soruyu cevaplamak, yüzlerce noktayı hesaba katmak zorunda kalacaktır.

Sözgelimi, kent yalnızca temiz hava, iyi kanalizasyon şebekesi, geniş caddeler ve herkese yetecek sayıda barınak demek midir? Yalnızca soğuktan, sıcaktan, yağıştan ve hastalıklardan korunarak yaşanabilir mi?

Ömrünü şehirler kurmaya, yeni planlarla yeni çözümler sunmaya adanmış Le Courbusier, yıllar önce Paris'i dolaşırken not ettikleriyle bu sorumuzu şöyle cevaplıyor:

Kentteki insanları düşünüyorum...

Vosges Meydanı'ndan Bourse'a uzanan yürekler acısı biçimde is-

tiflenmiş mahallelerden geçiyorum. Buralar Paris'in en pis mahalleleri. Sokaklarda, iplik gibi ince kaldırımlarda birbiri ardına dizilmiş insanlar...

Ne var ki, burada, kent topluluğunun bir mucizesini görüyorum. Her şeye rağmen, insanlar gülüyor, şakalaşıyor, gösteriş yapıyor yani hayat devam ediyor.

O halde ne yapmalı? İnsanlara güneşli ve temiz bir kent verirken, bu mucizevi yanı nasıl öldürmemeli..? Bunun nasıl olacağını ne kentli tek başına ne de mimar şehirci masa başında bilebilir. Bir kentin kurulması muhakkak ki, bu ikisine bağlı değil, ama bu ikisi kararlı bir biçimde baş başa verirse başkalarına da çok söz kalmayabilir.⁴⁰

Öyle anlaşıyor ki, birçok alanda olduğu gibi, şehrin işlevselliği söz konusu olduğunda da sorunun büyük ölçüde çözümü için şehirlinin şehre katılımı gerekmektedir. Aksi halde masa başında üretilen şehirler muhteşem matematiksel oranlara ve görüntülere sahip olsa da Le Courbusier'nin deyimiyle içlerinde şakalaşmalar, gülüp-eğlenmeler, gösteriş yapmalar, kısacası hayat olmayabilir. Sanırsanız böyle bir durumda şehrin kamp yerine benzeyen modern bir toplanma alanına dönüşmesi kaçınılmaz olacaktır. Bu da şehrin insani ve kültürel değerleri geliştirmek gibi önemli işlevlerini yitirmesi anlamına gelir.

Oysa kentte insanı doğrudan etkileyen her türlü işlevselliğin çok iyi düşünülmesi gerekiyor.

Biraz ütöpik olacak ama yine de şehrin işlevselliğine örnek olması açısından sizi Italo Calvino'nun hayal kenti Andrea'ya götürmek istiyoruz.

Andrealılar, kentteki değişikliklerin gökyüzüyle simgeledikleri toplumu nasıl değiştirdiğini şöyle anlatıyorlar:

Kentimizle gökyüzü arasındaki karşı olum öylesine kusursuzdur ki, Andrea'daki her değişiklik, yıldızlara da bazı yenilikler getiriyor. Andrea'daki her değişiklikten sonra gökbilimciler gökyüzü-

nü tıyor yeni bir yıldızın doğuşunu, gök kubbenin uzak bir noktasının portakal renginden sarıya döndüğünü, bir nebula'nın genleştiğini, Samanyolu'ndaki bir spiralın büküldüğünü sapıyorlar. Her değişiklik gerek Andrea'da gerekse yıldızlar arasında bir sürü zincirleme değişiklik yaratıyor. Kent ve gökyüzü asla aynı kalmıyor. Bu yüzden biz Andrealılar, kentteki her değişikliğin, gökyüzünün biçimini etkileyeceğinden emin olduğumuzdan her karar öncesi diğer kentlerde, yıldızlarda, dünyada doğacak risk ve yararları uzun uzun hesaplıyoruz.⁴¹

Evet, daha önce de söylediğimiz gibi, bu bir hayal. Yalnız, şehirle insan arasındaki etkileşimi, işlevselliğin katılım, uyum, önlem, düzen, ölçü, saygı ve gelişme öğeleriyle açıklayan bir hayal. Aslına bakılırsa biz, Calvino'nun hayal kurmaktan çok olması gerekeni söylediğini sanıyoruz; çünkü söylendiğine göre, bu öğeler bir şehrin işlevselliğinin ölçüsüdür.

Ayrıca bir an için anlatılanların hayal olduğunu düşünelim. Hayalsiz yaşanabilir mi?

Bir duvar yazısında şöyle deniliyordu:

“Gerçekçi olun, imkansız isteyin.”

Galiba şehre katılımın sağlanabilmesi için herkesin öncelikle güzel bir mekan hayali olması gerekiyor...Ama bu hayal mutlaka işlevi içermeli. İşlevden kastımız mutlak anlamda elden geçmiş, işe yarar, yaşamayı kolaylaştırır olarak anlaşılmamalıdır. Yapılanın psikolojik rahatlık sağlaması, doğala ve insani ölçülere uygun olması da işlevden sayılmalıdır. Michel Tournier'in *Ağaç İle Yol*'undan alıntı yaparak sözünü ettiğimiz türden işlevi açıklamaya çalışalım:

Yolun genişliği ne kadar önemliyse yolun yapıldığı madde de o kadar önemlidir. Bir köyde taş döşeli bir caddenin ya da bir top-rak yolun yerine asfalt bir yol yapmakla değiştirilen yalnız bir yol

değildir. Bu köyün görünüm dirikliği ve bilinci de sarsılmıştır. Çünkü taş da toprak da pütür pütür yüzeylerdir. En önemlisi geçirgendirler. Gözün takılmasını sağlayıp, bakışı oyalarlar. Geçirgenlikten dolayı da göz ve bakış yeraltının karanlıklarıyla ilişkiye girer. Oysa asfaltın kusursuz, geçirimsiz şeridi üzerinde göz kayar, bakış akıp gider, uzaklara yönelir. Bundan dolayıdır ki, eskinin kaba grift taşları ne kadar övülse azdır. Bu taşlar, tekerlekler için hoş olmasa bile, göz için, kafa için bir sevinç kaynağıdır.

Çünkü kabul etmek zorundayız. Uygarlığımızın küçük dramlarından biri tekerlekle ayağın birbiriyle bağdaşmaz istekleridir. Tekerlek düzlük ister, kauçuk gibi bir yola sıkı sıkıya yapışmak ister. Batmaktan, zıplamaktan, hele hele kaymaktan hiç mi hiç hoşlanmaz. Ayaksa böyle ortamlara bayılır, yerine göre kaymaktan bile hoşlanabilir. Ama en çok sevdiği azıcık kumlu ya da çakıllı zemini gıcırdatmak, bir halı üzerindeymişçesine biraz –çok değil– gömülmek. Doğal yapısı gereği, bastırılamaz bir yüzey üzerinde sertçe sekmek istemez. Güneş altında biraz toz, yağmur yağdığında biraz çamur, onun için yaşamın niteliğinin bir parçasıdır.⁴²

Öyle anlaşıyor ki, mekan-insan ilişkisinde işlevsellik, insan psikolojisi de göz önüne alındığında oldukça önemli bir konuma yükselmektedir. Ama yine de doğal ve insani ölçülere uygunluk kaygısı taşınırsa birçok şey kendiliğinden hallolabilir.

Sanayileşme ve Çarpık Kentleşme

Sanayileşme ve çarpık kentleşme Sanayi Devrimi'nden kısa bir süre sonra birbirini etkileyen, hatta belirleyen iki olgu. Biri olmadan diğerini düşünebilmek neredeyse imkansız. Yaklaşık 200 yıl öncesine giderek ele alabileceğimiz bu olguların sonuçlarına baktığımızda kentlerin olumsuz yönde etkilendiğini görüyoruz. Doğal çevreden insan ilişkilerine, kalkınmadan gelir dağılımına kadar uzanan bu olumsuzlukların sosyal, kültürel ve ekonomik yapıyı alt üst ettiği söylenebilir. Hangisinden başlarsanız sizi diğerine götüren bu olgular, günümüzde özellikle metropoller ve büyük şehirler için sorunlar zincirinin iki ucunu oluşturmaktadır. İşin ilginç yanı, her büyük kent bu zincire dolandığı halde yeni büyümekte olan bir diğerinin durumdan ders çıkaramamasıdır. Sanayi Devrimi'yle başlayan ve hemen hemen yeryüzünün her yerinde aynı sorun-

larla devam eden bu süreç, ülkemizde de farklı gelişmiyor. Bir kentin 10 yıl önce yaşadıklarını diğer kent 10 yıl sonra yaşamak zorunda kalıyor. Nedense “kentsel oluşum sürecinin sonuçları” olarak tanımlanan bu sorunlara, örneklerden yararlanılarak bir türlü önceden önlem alınamıyor. Böyle giderse bu oluşumun uzun bir süre daha benzer şekilde yaşanacağı söylenebilir.

Şimdi, günümüzden yaklaşık 200 yıl öncesine giderek, bugün sorunlarla birlikte düşünülen kentsel oluşum sürecinin nasıl geliştiğini öyküleştirmeye çalışalım.

İngiltere’de 1700’lü yılların sonlarıydı. Her şey işi daha kolay yapıp, daha ucuz üreterek, daha çok kazanma düşüncesiyle başladı. Önceleri ticaret yaparak zenginleşmek isteyenler, artık güçlü makineler sayesinde bunu gerçekleştirmek istiyorlardı.

Ve buhar gücüyle çalışan büyük makineler geliştirildi. Sonra bu makineler arttırılarak, enerjinin kolay sağlanabileceği su kenarlarına yerleştirildi. Buralar aynı zamanda Manchester, Liverpool ve Londra gibi önemli şehirlere yakın yerlerdi.

İşler ilerledikçe fabrikalar büyütüldü. Hammadde ve diğer ihtiyaçların kolayca giderilebilmesi için şehirler arasına demiryolları yapıldı. Bunlar zamanla şehirlerin içlerine kadar uzatıldı.

Giderek, fabrikalarda çalışacak daha fazla insana ihtiyaç duyulmaktaydı. Demiryolları bir taraftan bu insanları fabrikalara taşıırken, diğer taraftan da geçtikleri yerleri sanayi merkezlerine dönüştürüyordu. Sonunda işi olan ya da olmayan herkes buralara yerleşmeye başladı. Yalnızca barınabilme amacıyla yapılmış barakalar, kötü koşullarına

rağmen, karın doyuracak kadar iş bulabilenler ve iş bulabilmek umuduyla göç edenlerle birlikte çoğalıyordu.

50 yıl içinde Manchester'ın nüfusu 4, Londra'nın nüfusu da 2, 5 katına yükseldiğinde hayat iyice pahalalanmış, insanların çoğu fakirleşmişti. Üstelik nüfusun önemli bir bölümü çok kötü koşullarda yaşarken, plansız yapılar da şehirleri son derece sevimsiz hale getirmişti...

Öyküleştirmeye çalıştığımız Sanayi Devrimi'yle başlayan bu süreç, yaklaşık 200 yıldır iş türünün artması dışında, her yerde hemen hemen aynı şekilde yaşanıp, aynı sonuçlara yol açmaktadır.

İş bulmak, işi genişletmek, çocuklara iyi bir eğitim imkanı bulmak ya da memuriyette yükselmek düşüncesiyle geline daha büyük kentlerin, bir süre sonra benzerleriyle aynı kaderi paylaştığına tanık oluyoruz. Üstelik eskiden yalnızca işçi olunabilen kentlerin günümüzde çok çeşitli imkanlar sunması bu göçü daha da hızlandırmıştır. Bugün kentlerde farklı alışkanlıkları olan, bir biçimde köyleriyle ilişkilerini sürdüren, değişik amaçlar taşıyan insanların oluşturduğu bir yapı söz konusudur. Artık, insancıl bir kültür ortamı ve güzellik kaygısı değil, sanayi siteleri, iş hanları ve derme-çatma yapılarla "işe yarama" düşüncesi öne geçmiştir. Özellikle bu düşünceyle kurulan ve kent büyüdükçe büyüyen sanayi siteleri bir yandan kentin görüntüsünü rahatsız edici hale getirirken, diğer yandan göç için cazip olmaya devam ediyor. Bu da kontrol edilemeyen bir hız ve planlanamayan bir yoğunluk anlamına gelmektedir.

Zamanının ünlü mühendisi Belçikalı Jobard 1849 yılında kaleme aldığı bir makalede şöyle diyor:

Büyük mimari devrimler, her zaman büyük toplumsal devrimlerle izlenmiştir. Ne kadar uzun olursa olsun ara dönemler boyunca yalnızca küçük değişiklikler olur. Radikal bir galeyan, fikirleri kazıyınca kadar eskisiyle yetinilir.⁴³

Öyle sanıyoruz ki, günümüzde kentlere hakim olan mimari şekil ve düşünce Sanayi Devrimi'yle beliren oluşumun uzantısıdır. Oysa, kentlerin aslında olumluluk ve hareketlilikle birlikte anılması gerekmektedir. Çünkü kentler çok çeşitli ilgi alanlarının birbirini etkilediği, ilişkilerin gelişip, zenginleştiği kültür ortamlarıdır. Onların giderek içinden çıkılamaz sorunları çağrıştırmasıysa

Oluşumlarında yaşanan aksaklıklardan kaynaklanmaktadır.

Sorunlar nasıl ve ne zaman çözülür bilemiyoruz, ama herkes şimdiden çözüm aramaya ve yaşadığı kentte sorumlu davranmaya yönelmeli. Mimariden sosyal yapıya kenti hep birlikte oluşturuyoruz. Bu oluşuma katılım düzeyi, aynı zamanda kentin yaşanabilirlik düzeyi olacaktır.

O halde, kentin ortak alanları ve ortak değerleri, kentlilerin saygıyla korumaları ve yeniden üretmeleri gereken unsurların başında gelmelidir.

Aynılaşma - Farklılaşma

Standartizasyon

G ünümüzden yaklaşık 150 yıl önce döneminin ünlü yazar, sanatçı ve eleştirmenlerinden İngiliz John Ruskin, Sanayi Devrimi'nden sonra yapılara hakim olmaya başlayan tekdüzeliği eleştirirken şöyle diyordu:

“Mimarlarınıza hep aynı şeyi yeniden yeniden yaptırıyorsunuz ve bunun sizi etkileyeceğini sanıyorsunuz.”

Ona göre kültürel bir bütünlük olan şehir, canlı bir organizma gibi düşünölmeli ve güzellik, adeta birbirinin tekrarı olan simetrik yapılarda değil, çeşitlilikte aranmalıydı. Mimariyi “herkesin öğrenmesi gereken bir sanat” diye niteleyen Ruskin, bu çeşitliliğin sağlanması için de geleneksel mimarının duygusal iklimine iyi bakılmasını istiyordu.⁴⁴

John Ruskin'ın yanı sıra Francoise Choay, Pugin ve William Morris gibi tanınmış mimar ve yazarların da dö-

nemin mimari anlayışından yakındıklarını görüyoruz. Yakınmalarının ortak noktasını, eskisinden farklı olarak, evlerin yalnızca sığınacak bir yer ve geçici mekan şeklinde algılanması oluşturunuyordu. Endüstri şehirlerinin kapkara, hüzün verici siteleri, insanı istifleyen isli gri yapıları, yerlerini bir an evvel sıcak ilişkilerin yaşandığı güzel konutlara bırakmalıydı.

Şehirlere hakim olan tekdüze yapı anlayışının, hep aynı müziği dinlemeye benzetilerek, sürekli eleştirildiği o dönemlerden günümüze çok zaman geçti, ama yine de anlayışta pek bir şey değişmemiş gibi görünüyor. Yalnızca, bu geçen sürede tekdüzeliği oluşturan aynı yapıların bir araya gelerek, biz ve diğerleri düşüncesiyle, farklı gruplar halinde şehrin değişik yerlerine kümелendiği söylenebilir. Bu da belirli grupları ekonomik, siyasi ve kültürel olarak benzeştirirken, kendileriyle diğerleri arasında yani şehrin bütününde, sosyal ve mimari açıdan kopukluklar yaşanmasına neden olmuştur. Küreselleşme kavramıyla birlikte hız kazanan bu anlayış, geleneksel mimarının izlerini silecek, başta metropoller olmak üzere, aynılaşıma ve farklılaşma olgularını dünyadaki bütün şehirlerin kaçınılmaz görüntüsü haline getirmektedir.

Bu açıdan bakıldığında, geleneksel mimaride iklime, işleve ve yere uygun bir anlayışla biçimlenen yapıların, dolayısıyla şehirlerin ayırıcı özelliklerini yavaş yavaş kaybedip, nazım planlarıyla da giderek birbirlerine benzediklerine tanık oluyoruz. Küreselleşmenin ekonomik, siyasi ve kültürel boyutlarıyla açıklanabilecek bu benzerlik insan ilişkilerine de yansımaktadır. Bugün, şehir içinde şehir gibi duran, yerine göre belirgin sınırlarla şehirden ayrılan

hatta çoğu zaman özel olarak korunan ve genellikle isimlerinin sonuna birer “kent” alan bu oluşumlar, sosyal yapılarıyla da bu yansımaya örnek gösterilebilir.

Aynılaştan yapıların diğerleriyle arasını açması, bir yandan bu anlayışla düzenlenen şehirleri birbirine benzetirken, bir yandan da şehirlerin farklı bölümlerindeki insanları birbirinden uzaklaştırmaktadır. Bu yüzden neredeyse insanların bulundukları mekanlara göre değerlendirilmeleri söz konusudur. Dahası, artık, mekanların kendilerine has insanları olduğu ve bu insanların kendi grupları içinde birbirleriyle aynılaştığı gözlenmektedir. Bunu Prof Dr. Nuri Bilgin’in Sosyal Gruplarda Eşya Sistemleri ve İnsan Eşya İlişkileri adlı çalışmasındaki Amerikalı örneğiyle açıklamaya çalışalım:

Sözünü ettiğimiz şehrin farklılaşmış bölümlerinden birinde yaşayan Amerikalı bir gün, evi yerine yanlışlıkla alt kata girer ve uzun bir süre o evin banyosunu, tuvaletini, salonunu kullanır. Evin gerçek sahipleri geldiğinde çıkan tartışma sonucu kendi evinin bir üst kat olduğunu anlar. Onun evi sahiplenmek gibi bir niyeti yoktur. Hırsızsa hiç değildir. İşin garibi, yaşadığı süre içinde alt katı hiçbir biçimde yadırgamamıştır.

Ülkemizde hızlı bir şehirleşme süreci yaşandığı halde aynılaşıma ve farklılaşma olguları, özetleyerek sunmaya çalıştığımız bu örnekteki düzeyde değil. Yalnız, özellikle aynı apartmanda ya da aynı sitede yaşayan insanların birbirlerini numaralandırmaları oraya doğru hızla gittiğimizin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. İlk bakışta kolaylık gibi düşünülen “dün 10 numaralardaydık. Bugün 7 numaralarda toplanacağız” ifadeleri, şehrin farklılaşmış bölüm-

lerindeki insanların yavaş yavaş aynılaştıklarını çağrıştır-
maktadır. Bu durumla daha çok giyimleriyle, rütbeleriyle
ve sosyal konumlarıyla da birbirine benzeyen askeri loj-
manlarda karşılaşılması basit bir rastlantı olmasa gerek.

Oysa tam tersine şehirler, insanları aynılaştıran ve aynı-
laşan grupları diğerlerinden ayıran değil, kültürel zengin-
liğin sağlanması için uzlaştıran ve en geniş ölçüde çeşitli-
liği barındıran mekanlar olmalıydı.

Standardizasyona gelince...

Standardizasyon son zamanlarda sıkça sözü edilen bir
kavram, ama üretilen herhangi bir şeyi olduğu gibi insan-
ları da bir örneğe uydurma, yani görüşleriyle, yaşantıları-
yla, tercihleriyle standart hale getirme, aslında hiç de yeni
değil. Kaynaklara bakılırsa tarihin en eski devirlerinden
günümüze, yeryüzünün değişik yerlerinde bu türden giri-
şimlerin varlığına tanık olmak mümkün. Çünkü doğadaki
uyumun bir yansıması olarak düzenleme, yaygın söyleni-
şiyle organizasyon düşüncesi insanla birlikte var. Herkes
kendisi veya bir başkası için her şeyi, her zaman yolunda
giderken görmek istiyor. Meydana gelebilecek bir aksama,
karamsarlık, yerin huzursuzluk ve mutsuzluk demek.

Bu durum insanlar tek tek düşünüldüğünde böyle. Gi-
derek kalabalıklaştığında, şehirler kurulmaya, karmaşık
ilişkiler geliştirilmeye başlandığındaysa düzenleme eğilimi
hayati bir önem kazanıyor.

Kısacası, insanlar kendi başlarınaayken de toplum halin-
deyken de bir düzen şart. Buraya kadar kimsenin itirazı
yok. Sanırız asıl sorun, herkesin kendi anladığı düzenli ol-
ma halini gerekirse zor kullanarak, bir başkasında da gör-
mek istemesinden kaynaklanmaktadır.

İşte burada, standardizasyon kavramının sosyolojinin konusu olduğunu görüyoruz. Artık bundan sonrası düzenli olma düşüncesinin günlük hayatta, kültürde, mimaride, kentleşmede “bir örnek” olunması şeklinde anlaşılmasına varmaktadır. Belki, toplumsal hayatın hemen hemen her alanında ideal ya da öne çıkarılmış bir örneğin bulunması, bu anlayışın bir sonucu olarak yorumlanabilir. Geçmiştekinden farklı olarak günümüzde tespit edilen örneklerle uygun davranmanın, genellikle özenme veya özendirme yoluyla gerçekleştiğine tanık oluyoruz. Bilimsel çevrelerce “kültür taşıyıcıları” denilen bu örnekler, standardizasyon düşüncesinin vazgeçilmez unsurları olarak değerlendirilmektedir.

O halde sosyal alanda standardizasyon, her şeyden önce, sunulan örneğe bir biçimde uyulmasından dolayı “aynılaşma” olarak da anlaşılabilir. Kentleşmeden ekonomik ilişkilere, mimariden eşya kullanımına kadar birçok konuyu içeren bu kavram, yerel kültürlerin ayırıcı özelliklerini yavaş yavaş ortadan kaldırmaktadır. Bir başka ifadeyle, tarih içinde kendiliğinden oluşumlarla kimlik kazanan şeylerin standardizasyon kavramıyla birlikte bu kimliklerini kaybetmeye başladıkları söylenebilir. Yani bütün dünyada bunca zamanın ördüğü bir değerler manzumesi göz göre göre yitip gitmektedir. Üstelik yarın ne olunacağı ve nasıl bir anlayışla karşılaşılacağı bilinmeden, bilinmeden...

Sanırsız, yarın ne olunacağının bilinmemesi, bugünkü bilgilere de pek güvenilmemesi gerektiği sonucunu doğurmaktadır. Her gün, bilinenleri unutmak ve yeni şeyler öğrenmek zorunda kalmak, yaşananları anlamsız kılacağından, insanları teslimiyetçi bir anlayışa itebilir. Bu durum-

da herkes gününü gün etmeye çalışacak, toplum hayatıyla ilgili insani değerler de kaybolmaya yüz tutacaktır. Bu sonuç standardizasyonun en tehlikeli boyutu olarak görülmektedir; çünkü bundan sonrası kar için her yola başvurma, mimariyi, kentleri, kültürel mirası, insani değerleri hesaba katmamanın mubah sayıldığı noktadır.

Bir gün halktan biri Zen ustası Ikkyu'ya "ustam en yüce bilgeliğin temel kurallarını şu kağıda yazıver" deyince, Ikkyu hemen kalemi alıp, kağıda "dikkat" yazar. Adam "hepsi bu mu" diye sorunca, usta bu kez kağıda "dikkat dikkat" yazar. Adamın canı sıkılır ve "bu yazdığında öyle ince bir anlam, fazla bir derinlik göremiyorum" der. Bu defa da Ikkyu usta yeniden adamın elindeki kağıdı alıp, yazar. "Dikkat dikkat dikkat"⁴⁵

Gelecek günler yerel değerler, kültür, geleneksel mimari ve kentleşme açısından ne getirir bilemiyoruz, ama eğer kültürel kimliğin korunması söz konusuysa, Zen ustası Ikkyu'ya kulak verilmesi gerektiğini düşünüyoruz. "Dikkat."

Teknolojik Gelişme ve Mekan

G eride bırakmak üzere olduğumuz bu yüzyılın başlarında Alman Psikolojik Estetik Okulu Wörringer taraftarları ve Paul Klee, ⁴⁶ mimari biçimlerle ruh hallere arasındaki yakın ilişkiyi gündeme getiriyordu. Bu ilişkiye göre azamet, tevazu, sadelik, sükunet, vakar, huşu gibi insani hallerin, mimari biçimde ya da herhangi bir sanat eserinde bir karşılığı vardı.

Sözgelimi, ortaya konan eserin güçlü, haşin, zarif vb. ifadelerle sahip olmasını istemek, bizzat bu halleri taşımaktan veya taşımak istemekten kaynaklanıyordu. Bu yüzden tasarımcı, mimar ya da sanatçı, ifadeler ve etkiler alemini içinden belli ifade ve etki biçimlerini tercih ederek, eserine o nitelikleri vermeyi amaçlamakta ve bunu başarmaya çalışmaktaydı. Bu aynı zamanda eseri izleyen insanların etkisinde kalacakları tavrın sergilenmesi anlamına da geliyordu.

Bu tespitten yola çıkıldığında gösterişsiz, yalın bir ifadeye sahip yapıyı ya da yapılar topluluğunu tasarlayan kişilerin, burada yaşayan insanları da böyle görmek istedikleri, ilişkilerde bu halleri tercih ettikleri sonucu çıkartılabilir.

Tam tersine yapıların kaba, yüksek, güçlü, gösterişli bir ifadeye sahip olması da buraları kullananlarda bu hallerin görünmek istenmesi anlamına gelebilir.

Safranbolu, Antalya Kaleiçi, Afyon, Bursa, Sultanahmet evleri veya herhangi bir Geleneksel Türk Mimarisi örneğiyle gökdelenleri, kaba ve büyük taşlardan oluşmuş geniş hacimli yapıları gözünüzün önüne getirin lütfen... Sanırsız o zaman az önce açıklamaya çalıştıklarımız daha iyi anlaşılacaktır.

Diyelim ki, her iki yanında da yüksek yapılar bulunan bir caddede ilerliyorsunuz... Hiç durup, hayran hayran “ne güzel binalar...” der misiniz? Şimdiye kadar dediğiniz oldu mu?

Oysa Safranbolu’da, Kaleiçi’nde, Bursa’da, İstanbul’da bunu defalarca söylersiniz; çünkü bunlar, mimari gibi insanı çok yakından ilgilendiren bir sanat eserinin, hayatın her anında fark edilmesini isteyen bir anlayışın ürünüdürler. Diğerleriyle her zaman güçlü olanın kazanacağını vurgulayan bir anlayışın...

İşte, konuyla ilgilenenlerin birçoğuna göre, bugünkü haliyle teknolojik gelişmelerin mekan düzenlemelerine yansması daha çok güç gösterisi açısından değerlendirilmelidir. Bu bir bakıma günümüz mimarisinde insani ölçülerin değil, teknolojik imkanların öne çıkarıldığı anlamına gelmektedir. Öyle ki, artık mimarlar binanın insan ihtiyaç-

larına en uygununu, insani ölçülere en yakınını değil, en büyüğünü, en gelişmişini, en yükseğini yapabilmek için yarışır olmuşlardır. Hatta bunun ülkeler arası bir itibar konusu haline geldiği bile söylenebilir. Sizce, Mega Kule (560 m. 120 katlı -Avustralya) Şanghay Dünya Finans Merkezi (95 katlı 460 m.-Çin) Petronas İkiz Kuleleri (452 m.-Malezya) Sears Tower (443 m.-Chicago ABD) Eyfel Kulesi (320 m.) Monparnas (60 katlı-Fransa) ve Mersin'deki Metropol İş hanı (52 katlı-Dünyanın en yüksek betonarmesi) başka bir şeyle açıklanabilir mi?

Ünlü Mimar Mies Van Der Rohe “bir mimari ürünün yanlışı bulunmadıkça değiştirilmez”⁴⁷ diyor. Acaba şimdiye kadar bütün yapılanlar yanlışı şeylerdi de herkes doğrusunu bulma peşinde mi?

Evet, amaç insan ihtiyaçları ve insani ölçülerse bir önceliğin yanlışı bulunarak, mimaride her gün bir başka gelişmeye tabii ki yer verilmeli. Yalnız amaç güç gösterisi ve daha çabuk, daha kolay üretip, daha çok kar etmekse buna diyecek bir şey yok...

Her şeye rağmen, mimaride aslolan, insan ihtiyaçları ve insani ölçülerdir ve tabii ki, estetik...

Herhangi bir tasarımda bunlar öne çıkarıldığında, teknoloji pekala da olumlu bir şekilde insanlığın hizmetine sunulabilir. Aksi halde, bütün insancıl tavırlar ve sorumluluklar, daha çok kazanabilmek uğruna feda edilecektir ki, bu da gerçekten kaybetmek ve mutsuzlaşmak anlamına gelir.

Umarız, hiçbir zaman için bina, sokak, kasaba, kent, yani en geniş anlamıyla mekan, yalnızca bir endüstri ürünü olarak algılanmaz.

Baskıcı Düşünce-Katılımcı Düşünce ve Mekan

Bilinebilen tarihi hızlıca gözden geçirdiğimizde, oluşan uygarlıkların hemen hemen hepsinin öncelikle insanı ve insanın yeryüzünde bulunuş nedenini açıkladığına, ardından, geliştirdiği sistemi hakim kılmaya çalıştığına tanık oluyoruz. Uygarlıkların bu eğilimleri, belki birey olarak insan ele alındığında da söz konusudur. Yani insanın da önce kendini tanıyıp, anladığı, ardından geliştirdiği tarzı bir başkasına aktarmak istediği hatta bunun için zaman zaman zora başvurduğu düşünülebilir.

Bu durumun “olma ve hakim olma” söylemiyle açıklanabileceğini sanıyoruz. Buradan yola çıkarak, konuya mekan açısından baktığımızda, şehrin yapısına bütün yönleriyle hakim olma çabalarının her zaman varolduğunu söyleyebiliriz. Bu çabaları bazıları, M. Ö 3000 li yıllara, bazıları da gerçek anlamda karmaşık kentlerin kurulmasına kadar götürmektedir. Öyle ya da böyle. Hakim olma çaba-

ları ister 3000 li yıllardan veya daha öncesinden, ister karmaşık kentlerin kurulmasından başlatılsın, sonuçta şehrin, düşünce sistemleri ve akımlar tarafından belirlenmek istenen ilgi çekici bir mekan olduğunu görüyoruz. Bir bakıma her görüş ya da sistemleşmiş her düşünce, şehri kendi çizgisi doğrultusunda düzenleme eğilimi sergilemekte, böylece belki de hakimiyetini sağlama almayı amaçlamaktadır. Caddelerden meydanlara, sokak görüntülerinden kurumsal yapılara kadar yansıyan bu eğilim, başlangıçta çok iyi niyetli bir düşünce olsa da giderek, diğer anlayışları yaşatmamaya çalışan baskıcı bir sisteme dönüşmektedir. Sokrates'in surlarla çevrili şehirler kurması ve insanları buralarda yaşatmak istemesi, Cengiz Han'ın bütün Asya'nın kalıcı yapılarını yok etmeyi ilahi bir görev sayması, Halife Mansur'un kendi düşüncesince Bağdat'ın dairevi yapısını sınırlayıcı bularak dümdüz etmesi, Eski Paris'in Haussmann tarafından yıkılarak, yeniden yapılması, Le Courbusier'nin "makine çağının mimarisini yapacağız" diyerek, 1930 ların Moskova'sıyla ilgili planları, daha yüzlercesi bir anlamda bu baskıcı eğilimle açıklanabilir. Şüphesiz bütün bunlar "en güzel, en işlevsel şehri kurmak ve cennetten bir köşe yapmak" amacıyla gerçekleştirilmişti.

Ne var ki, bu amaçla yola çıkan her anlayış zamanla şehirleri iradelerinin sergi alanlarına dönüştürerek, buralarda yaşayanları hesaba katmamaya yöneldi. Sonunda ne en güzel mekanı kurmak isteyenler mutlu olabildi ne de bu mekanları kullananlar; çünkü şehir yalnızca evlerin, resmi binaların, cadde, sokak ve meydanların yan yana ya da alta bir toplamı değildi. Burada bulunanlar da yalnızca ko-runmak ve karınlarını doyurmak amacıyla bir araya gel-

memişlerdi. Şehir insanı ve her türlü yapısıyla canlı bir organizma gibi, her parçanın birbirini etkilediği bir bütünlüktü. Bu durumda yaşayanlara danışmadan, geometrik şekiller çizerek caddeler açmak, parklar yapmak, buralara küp, dikdörtgen prizma gibi evler yerleştirmek şehir oluşturmaya yetmeyecekti. Nitekim yetmedi de... Çölün ortasına kondurulan Brasil, birkaç günde yıkılan Paris, 90 derecelik dik sokaklarıyla dikkati çeken Pekin, genellikle masa başında bir gecede şehirler oluşturan bu düşüncelerin uygulamalarına örnek gösterilebilir.

Peki bu sakıncalıysa ne yapılabilir?

Aslında bu soruya cevap verirken, çok yeni şeyler söylemiş olmayacağımızı biliyoruz; çünkü birçok yerde bu soruya başarılı uygulamalarla zaten cevap verilmektedir. Bu uygulamalara göre:

-Her şeyden önce şehirle ilgili düzenlemelerde o şehirde yaşayanlara danışılabilir. Bu aynı zamanda şehirde yaşayan insanın her yönüyle şehre katılmasını da sağlayacaktır.

-Şehirle ilgili yetkililer ve uzmanlar belirlemekten çok yönlendirici ve ortak alanları gözetleyici olabilir.

-Şehir mekanını paylaşılanlar çeşitli birlikler aracılığıyla şehir hakkında söz sahibi olmaya teşvik edilebilir.

Son zamanlarda bu türden uygulamalar “demokratik ya da katılımcı mekan düşüncesi” nin gereği şeklinde tanımlanıyor.

Şehir yönetim yeri, şehirli de yönetim ilişkilerini anlayan ve yönetime katılan insan olduğuna göre uygarlık düzeyi şehrin yapısına ve şehirli olmaya dayandırılabilir; çünkü hangi nedenle olursa olsun, kalabalık topluluklar

halinde bir arada bulunmak öncelikle bir düzenlemeyi ardından da düzenlenen yapıyı güçlendirmeyi gerekli kılar. Bu, şehirli insanın organizasyon düşüncesiyle yoğrulması demektir ve gelişmenin, dolayısıyla da uygarlıkların şehir üzerine şekillenmesi kaçınılmazdır. Burada asıl sorun, zenginliğin ihtişamını yansıtan heybetli bir şehirle, yaşayanların oluşumuna katıldığı insancıl bir şehir arasında seçim yapabilmekte yatmaktadır.

Az önce de sözünü ettiğimiz gibi bu konuda geliştirilen sorulara yüzyıllar boyunca farklı cevaplar verildi. Zaman zaman güçlü olan kendi cevabından başkasını görmek istemedi. Herkes veya her düşünce kendince oluşturduğu ideal şehri, en geniş anlamıyla ideal mekanı, bir başkasına zorunlu hale getirdi. En azından bazı eksikliklere rağmen, herkes birtakım zorunlulukları ileri sürerek, ideal bir mekan düşü kurdu. Kimi “aslolan insanlara iyi-kötü başlarını sokacakları bir yer sağlamaktır” dedi ve şehri “toplucu barınılan bir mekan” olarak düşledi. Kimi de kendilerine göre “betona ve balık istifi gibi sıkıştırılmış” mekana karşı çıkarak, ferahlık, estetik ve temizliğin ya da geleneğin önemli olduğunu savundu. Sözgelimi, Le Corbusier Hindistan’da Sandigarh için plan hazırlanırken, kendisine ülkesinin geleneklerini hatırlatan bir mimara “eğer siz makine, pantolon ve demokrasi istiyorsanız, ne demek Hintli gelenekleri” diyordu. Francoise Choay, John Ruskin ve Pugin’se “güzelliği, çeşitliliği öne çıkararak, kültürün ve geleneğin mimarının kilidi” olduğundan söz ediyordu. Tabii bu görüşler ve anlayışlar içeriklerine uygun isimlerle daha da çeşitlendirilebilir. Tarih içinde bunların bazılarının diğerlerine tercih edildiğini, bazen de siyasi iradenin

çözüm önerisi şeklinde eksiksiz uygulandığını görüyoruz.

Kısacası denilebilir ki, mekan düzenlemesinde hangi amaçla yola çıkılırsa çıkılsın, uygulamada ne derece başarıya ulaşılsa ulaşılsın eğer bir baskı ya da yok saymak söz konusuysa, bu katılımcı düşünce açısından onaylanacak bir durum olamaz.

Yine eğer demokrasiden yani demos kratos yani halkın ya da Antik Dönem'deki gibi şehirlinin üstünlüğünden söz ediliyorsa, bu ancak değişik istek ve gereksinimleri olan insanların tanınmasıyla sağlanabilir. Şehircilik alanında kendisine danışılanlar planlamadaki becerilerini, şehirdeki insanları ya da farklı kültürleri koruyarak ve geliştirerek sergileyebilirler. Bu şekilde bir taraftan alt yapı eksiklikleri giderilirken diğer taraftan da çeşitlilik korunarak, kültürel zenginlikler arttırılabilir. Sanırsanız, şehirle ilgili bütün kararların, şehir sakinlerinin oluşturduğu birliklere danışılarak alınması bu uygulamayı mümkün kılabilir. Böylece “vekaletle” değil, katılımıla şehir kurmak ve şehirli olmak gerçekleşebilir. Belki bundan sonrası için şehri yaşanılır kılacak da teknolojik gelişmelerden çok bu anlayış olacaktır.

Tüketim Toplumu Modernizm-Postmodernizm ve Mekan

Tüketim Toplumu ve Mekan

Türk Dil Kurumu'nun hazırladığı Türkçe Sözlük'te tüketim: “üretileş şeylerin kullanılması, harcanması ve yoğaltılması” şeklinde tanımlanıyor.

Şimdi bu tanımdan yola çıkarak, tüketim toplumu ve tüketim kültürü kavramlarını ve bunlardaki mekan anlayışını irdelemeye çalışalım. Böylece, daha baştan işimizi epeyce kolaylaştırmış olacağız.

Dikkatinizden kaçmadiysa tüketim tanımında varolan şeylerin değil “üretileş şeylerin” kullanılması, harcanması ve yoğaltılmasından söz ediliyor. Bir bakıma tüketim her şeyden önce üretim merkezli bir eylem olarak kabul ediliyor.

Peki bir üretimde aslolan kaygı, insanın ihtiyacının giderilmesi midir, yoksa iştiyakı, eğilimi, zaafı, kıskanması,

özenmesi ya da toplumsal konumunun açığa çıkarılması mıdır?

Satın alınan her neyse, bu gerçekten tüketilir mi, yoksa, daha kullanım değeri, ekonomik ömrü dolmadan modası geçtiği için gözden düşer mi?

Tüketim maddeleri, tüketicileri, sunuluşunda özendirilen hedeflere ulaştırabilir mi? Sözgelimi, bu maddelerin kullanıldığı ortamlarda boş zaman faaliyetleri artar mı? İnsanlar işlerini aletlere yaptırdıklarından dolayı, bulaşıktan, çamaşırdan, hesaptan arta kalan zamanlarını sevdikleriyle ve dostlarıyla paylaşmaya mı ayırırlar ya da tam tersi yoğun bir stres ortamında hiçbir şeye vakit bulamamaktan mı yakınırılar?

Tüketim maddeleri, tüketiciler arasında simgesel bir farklılık yaratır mı? Bu maddeler yapay olarak abartılıp, yüceltilerek, ulaşılması zor bir hale getirilir mi?

Bize öyle geliyor ki, bunlara benzer soruları cevaplandırma çabası, tüketim toplumu ve tüketim kültürü kavramlarının da az çok anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

İsterseniz ilk sorumuzu cevaplamaktan başlayıp, bunu kısaca açıklamaya çalışalım...

Birçok sosyal bilimci açısından üretim, bugün, eskisinden farklı bir amaca yönelmektedir; çünkü üretim eskiden genel olarak insanların ihtiyaçlarına hatta zorunlu ihtiyaçlarına yönelikken, günümüzde yalnızca daha çok kara yönelererek, israfı kamçılar hale gelmiştir.

George Simmel bunu şöyle açıklıyor:

Üretim bugün, bir yandan insanların imrenme, eşitleme ve taklit duyguların kıskırtırken, diğer yandan da farklılaşma, bireyselleşme veya belli bir gruba bağlanma, o grupla kaynaşma, kendi gru-

buyla ötekiler arasında ayırım yapma eğilimini güçlendirmektedir.

Tasarruftan söz edildiği halde, tüketilen nesnelerin bunca çeşitlenmesi, insanların, bir önceki eskimeden bir sonrakine özendirilmesi, metropolleşen mekanlarda modanın hararetli değişimleri, tüketicilerdeki hızlı değişimin bağlı bulunulan gruba karşı toplumsal bir görev gibi algılanması bunun göstergelerinden sayılabilir.⁴⁸

George Simmel gibi birçok araştırmacı, son zamanlarda iyice yaygınlaşan tüketme eyleminin üreticilerin özendirmesinden kaynaklandığını vurgulamaktadır. Bu arada “değişikliğe ayak uydur, şimdi al yaşa sonra öde, uygun olanı seç, farklılığın tadını çıkar, ünlü..... da onu kullanıyor” söylemleriyle sunulan bu özendirme işleminin daha çok kent mekanında yaşayan orta gelirli insanları hedef aldığı belirtiliyor. Kitle kültürü kavramıyla da desteklenen bu özendirmenin “zengin olmanın 10 yolu, insanları etkileme sanatı, başarının altın anahtarı” benzeri yayınlarla da kamçıldığını görüyoruz.

Böyle bir ortamda gerçek bir tüketimden, layıkıyla gerçek ihtiyaçların giderilmesinden dolayısıyla özel ustalık gerektiren gerçek üretimden söz edilebilir mi bilemiyoruz. Bilebildiğimiz, üretilenlerin niteliğinden dolayı üretici ve tüketicilerin gruplara ayrıldığı ve herkesin kendine düşen payı arttırmaya çalıştığıdır. Baudrilard bunun özellikle kitle iletişim araçlarındaki reklam ve promosyonlar sayesinde gerçekleştiğini vurguluyor.⁴⁹

Tüketilen maddelerin tüketiciler arasında simgesel bir farklılık yaratıp yaratmadığına gelince...

Bu konudaki araştırmalarıyla tanınan Douglas ve Isherwood'a göre “bizim tükettiğimiz ya da sahip olmak üzere

olduğumuz mallardan aldığımız zevk, kısmen ihtiyacımızla ilgilidir. Bunlar asıl birer sembol olması dolayısıyla ve bizi bir gruptan saydırmasıyla önemlidir. Hatta bazı tüketim maddeleri simgesel değişimi belirttiğinden, yüceltilerek hayatın hedefi olurlar.”⁵⁰

Tüketim toplumunun önemli söylemlerinden olan “boş zaman yaratma girişimi” uygulamadaki sonuçlara bakılırsa bizi büyük bir hayal kırıklığıyla karşı karşıya bırakmaktadır. Daha çok teknolojik gelişmeleri çağrıştıran ve teknolojiyi pazarlamaya çalışan bu söylemin gerçekte “işten artan zamanı sevdiklerimizle paylaştırdığını” söyleyemeyiz. Schumacher bu tespiti ana hatlarıyla şöyle özetliyor:

Teknolojinin birincil görevi, insanın yaşamak ve saklı gücünü geliştirmek için taşımak zorunda kaldığı iş yükünü hafifletmek olmalıdır. Herhangi bir makineyi işlerken izlediğimizde teknolojinin bu amacı yerine getirmek istediğini kolayca görebiliriz. Örneğın, bir bilgisayar memurların ve hatta matematikçilerin çok uzun bir zamanını alacak ve belki de onların hiç başaramayacakları bir işi saniyede halledebilir. Ne var ki bütün olarak toplumlara bakıldığında bu sıradan önermenin doğruluğundan emin olmak güçleşmektedir. Dünyayı ilk kez gezmeye başladığımda varlıklı ve yoksul ülkeleri ziyaret ettikçe, ekonominin birinci yasasını şu biçimde koymaya zorlanmıştım:

Bir toplumun yararlandığı gerçek boş zaman süresi, kullandığı emekten tasarruf edici makine miktarıyla ters orantılıdır.

Ekonomi profesörleri bu önermeyi sınav kağıtlarına geçirip, öğrencilerinden tartışmalarını isteseler iyi ederler.

Her neyse, bu önermeyi doğrulayan gerçekten güçlü kanıtlar vardır. Örneğın, telaşsız bir hayat yaşanan İngiltere’den Almanya’ya veya Amerika’ya gittiğinizde oralardaki insanların çok daha gerginlik içinde yaşadıklarını görürsünüz. Bir de Burma gibi sanayi gelişme tablosunun en diplerinde yer alan bir ülkeye gittiğinizde, insanların hayatın tadını çıkarabilecekleri çok geniş bir boş zamana sahip oldukların fark ederseniz. Doğal olarak, kendilerine yardımcı olacak emekten tasarruf sağlayıcı makineler çok daha az olduğundan, bizlerden çok daha az iş başarmaktadırlar. Ancak

bu başka bir konu. Gerçek şudur ki, hayatın yükü onların sırtlarına bizimkilerden çok daha az baskı yapmaktadır.⁵¹

Öyle anlaşıyor ki, bugün tüketim toplumu diye ifade edilen ve tüketim kültürüyle desteklenen sosyal yapı yalnızca bol üretime ve bol tüketime dayanmaktadır. Bu durumun belki en pahalıya satın alınacak şey olan mekanda bile geçerli olduğu söylenebilir. Birbirine benzeyen yüzlerce bina, gerçek ihtiyacı karşılamaktan çok, iyi-kötü bir yer sahibi olmayı amaçlayan mekan yatırımları ya da daha itibarlı bir semtin hayaliyle yapılan birikimler başka neyle açıklanabilir?

Sanırsız mekan üretimi ve düzenlemesindeki anlayış da diğer tüketim maddelelerinininkinden çok farklı değil. Kent yaşamının en belirgin özelliklerinden biri olan bu anlayış karşısında tüketicilerin edilgin bir konumda kaldığına tanık oluyoruz. Öyle ki, insanların günlük yaşantılarının tamamen üretici gruplar tarafından belirlendiği gelişmiş ülkelerde, ev eşyaları ve iç mimari başta olmak üzere, büyük binalar bile sık sık yıkılıp, yeniden yapılmaktadır. Hatta buralarda özel yıkım mesleklerinin epey revaçta olduğu bile söylenebilir.

Türkiye’de binanın yıkılıp yeniden yapılması anlayışı henüz yaygın değil, ama böyle olması konusunda girişimler var. Kim bilir bakarsınız çok geçmeden biz de bu sahnelere tanık olmaya başlarız.

Modernizm ve Mekan

İçinde bulunduğumuz asrın ilk yıllarında mimarlar başta olmak üzere birçok fikir ve sanat adamı, yalnızca tüketme-

ye yönelen üretim anlayışını değiştirip, yeni bir anlayış getirmek istedi. Eğer başarabilirlerse niyetleri üretim-tüketim ilişkisinde yeni bir ahlak anlayışı da getirmektir. Kendilerine “modernist” demişlerdi. Bir akım olarak öne sürdükleri modernizmin ilkelerini de “ilerleme, gelişme, akılcılık, teknolojiye inanç, eşitlik, sadelik, yakınlık, ergonomi, kolaylık, açıklık ve gerçekçilik” şeklinde belirlemişlerdi. Onlara göre bireycilik küçümsenecek bir şeydi. Aslolan toplumdur; çünkü bireycilik duygusallık demektir, romantizm gibi “kitsch” tir. Kitsch Almanca bir sözcük. Belki Türkçe’deki arabeskle karşılanabilir.

Bu anlayışta sadelik o kadar ileri boyutlara vardırılmıştı ki, süsleme yapmak adeta suçtu. Üstelik de ağır bir suç. Her şey sade, anlaşılır, yalın bir gerçekliğin eseri olmalıydı. Sözgelimi, mekandaki ortak alanlar, iş yerleri ve diğer binalar, ne için yapılmışsa yalnızca ona uygun olmalıydı o kadar. İşin görülmesi her şeyin önündeydi. Onu güzelleştirme çabaları anlamsızdı. Bir iş için ya da bina için fazla harcama yapılmamalıydı. Malzemeler en yakından ve en ucuza nasıl bulunabiliyorsa ondan olmalıydı.

Modernizm akımına dahil olduğunu düşünen fikir ve sanat adamları işte bu ilkeler doğrultusunda eser verdi. Belki biraz katı, ama işe yarar.

Bu arada hemen hatırlatalım, modern olmakla modernizm taraftarı olmayı birbirine karıştırmamak gerekir. Modern, Türkçe sözlükte de belirtildiği gibi çağa uygun, çağcıl, çağdaş, asri anlamlarına gelmektedir. Modernizm de az önce sayıp kısaca açıklamaya çalıştığımız ilkeleri içeren önemli bir akımdır.

Ne var ki, çıkışındaki iyi niyetine ilkelerinin halka dönüklüğüne rağmen modernizm de çok geçmeden birçok akım gibi tüketim toplumuna ve tüketim kültürüne hizmet eder hale gelmiştir. Hatta öyle ki, onun ilkeleri biraz kılık değişikliğine uğratarak, tamamen tüketimin dolayısıyla karlılığın aracı olmuştur.

Sonuçta modernizmin ilkelerinin öne sürülmesiyle resmin, filmin reklama, mimarının teknik mühendisliğe, el sanatlarının endüstriyel üretime dönüştüğüne tanık oluyoruz. Günümüzde, başlangıçta hiç de hesaplanmadığı halde modernizmin ilkelerinden gerçekçilik yapaylaşmış, mimari inşaat haline gelmiş, kentler doğal olandan koparak, tamamen binalarla dolmuştur. Artık modern kentler içinde doğan ve büyüyen çocukların bu yapay kent manzaralarını doğallık olarak tanıdıklarını, yaşlıların da maziyi aradıklarını düşünüyoruz. Kim bilir belki nostalji bu olumsuzluklara bir tepki olarak doğmuştur...

Bu olumsuzlukların doğurduğu bir başka kavram da modernizm ötesi anlamına gelen Post-modernizm...

Post-modernizm ve Mekan

Post-modernizm kavramı ilk defa 1934 yılında Frederico De Onis tarafından kullanılmasına karşın, birçok sosyolog, bu kavramın 1980'li yılların başında gerçek anlamını bulduğunu kabul etmektedir çünkü; Frederico De Onis'nin "modernizme karşı küçük çapta bir tepki" olarak tanımladığı post-modernizm 1980'li yılların başında iki büyük düşünür Habermas ve Foucault'nun uzun tartışması sonucunda içeriği netleşen bir akım olmuştur.

Post-modernizmin etkisinin ağırlıklı olarak görsel sa-

natlarda, mimaride ve kent düzenlemelerinde hissedildiğine tanık oluyoruz.

Duygularda yoğunluk, çeşitlilik, gündelik hayatta estetik, her türden azınlığın kent içinde yaşama hakkına sahip olması, kurumsallaşmış ve katılaşmış mekan düzenlemelerine karşı çıkış, popüler kültür bu akımın önemseddiği şeylerdi.

Günümüzde özellikle sanayi açıdan gelişmiş ülkelerde şehirlerin görüntüsünü belirlemeye çalışan bu iki akım ya da anlayış (modernizm ve post-modernizm) kıyasıya mücadele halindedir. Bu anlayışlardan hangisi diğerini şehirleşme pratiği dışına itebilir bilemiyoruz, ama tüketim kültürünün dolayısıyla tüketim toplumunun her ikisini de karlılığa dönüştürdüğü açık.

Bu yüzden, şimdiye kadar çözüm için sunulan modernizm ve post-modernizmin dünyadaki ve bizdeki uygulamasına baktığımızda sanırız şöyle söylemek mümkün:

Mekan konusunda galiba daha farklı öneriler ve uygulamalar üzerinde düşünmek gerekiyor.

Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, modernizm ve post-modernizm olumlu düşüncelerle ortaya çıkmasına karşın, zaman içinde belki anlaşılamadığından belki uygulanamadığından belki de başarılı uygulama şansı olmadığından dolayı amacına ulaşamadı.

Oysa mekan konusunda her iki akımın da söylemlerini tarih içinde başarılı bir şekilde birleştirebilen bir uygulama var. Bu bizim geleneksel kent ve konut mimarimiz. Bunu “her şeyin iyisi vallahi yine de bizde” mantığıyla söylemiyoruz. Bu konunun gerçekten düşünülmesini istiyoruz.

Eğer yapılanları mutlaka belli bir akıma dahil etmek

gerekmiyorsa, mimarlarımız bunu yeniden düşünüp ele alamazlar mı?

Mekan ve Şiddet

Mekan ve Şiddet başlığıyla özellikle şehir mekanının şiddet eğilimine etkisi üzerinde durmak yerinde olacaktır. Tabii buna günümüzdeki şehir mekanının demek daha doğru olur.

Aslında tarihin başlangıcından bugüne insanın gelişim evreleri göz önüne alındığında şehir mekanı ve şiddet birbirini çağrıştırmayan, çağrıştırmaması gereken iki kavram. En azından şehir kurma mücadelesini “uygarlık tarihi” diye adlandıran insanoğlunun yüzyıllar boyunca yaşadığı maceradan öğrenilen budur.

Sokrates, Phaidros’la tartışmaya dalıp, bir süre sonra şehirden uzaklaşmış olduğunu fark ettiğinde paniğe kapılarak, şehre hemen geri dönme arzusuyla şöyle diyordu:

“Kırlar bana bir şey öğretmiyor. Oysa şehirdeki insanlar öyle mi?”

Yine Sokrates'tan yıllar sonra, arada gelip geçen filozofların birçoğu gibi, ilk felsefe tarihçisi İbn-i Haldun'da "insanın gerçek mücadelesinin bedevilikten yani ilkelikten, hazeriliğe yani şehirliliğe geçmek olduğunu" söylüyordu.

20. yy.ın başlarına kadar Avrupa'da "şehrin havasının insanı özgür kıldığından" söz ediliyordu.

Kısacası, gelişmiş olgun insan olmak şehirli olmakla bir tutuluyordu.

Peki ne oldu, nasıl oldu da bugün "cürüm" yani suç işleme oranları şehirlere doğru gidildikçe azalması gerekirken artıyor, büyük şehirlerdeyse hat safhaya varıyor?

Genellikle şehir mekanın çağrıştıran teknoloji, neden çocuklar için hazırlanan ve geleceği konu alan bilim-kurgu yapımlarında bile şiddete yöneliyor?

Dahası siyaset, spor, müzik, hatta güzel sanatlar neden şiddet unsurlarını içeriyor?

İlerledikçe, geliştikçe tam tersi olması gerekmez miydi?

Tarihsel sürece bakıldığında gelişme, dolayısıyla şehirleşme insan tekinin ve küçük toplulukların doğal eğilimi gibi görülmektedir. İnsan bu eğilimi sayesinde organizasyon düşüncesini geliştirip, uygarlık adına kalıcı eserler ortaya koyabilmektedir. 20. Yüzyılın başlarına kadar insanlık bu konuda sıkıntı yaşamadı. En azından önemli bir sıkıntı yaşamadı. Ne var ki, bu zamana kadar uygarlık tarihinin olumlu yöndeki kaçınılmaz sonucu olarak görülen şehirleşmenin, Sanayi Devrimi'nin etkisini iyice hissettirmesinin ardından olumsuzlukla birlikte anıldığına tanık oluyoruz. Bunun genellikle şehirleşme pratiğinde yaşanan aksaklıklardan kaynaklandığı belirtilmektedir.

Şimdi bu aksaklıkların neler olduğuna ve giderek nasıl

şiddete yol açabildiğine değinmeye çalışalım...

Öyle sanıyoruz ki, şehirleşme pratiğinde yaşanan aksaklıkların başında Sanayi Devrimi'nden kısa bir süre sonra enerji merkezleri çevresinde hızla yoğunlaşan nüfusun yol açtığı düzensiz büyüme geliyor. Günümüzdeki şehirleşme olgusunun o dönemlerde şekillendiği düşünülürse birçok yer için büyümedeki düzensizliğin hala söz konusu olduğu söylenebilir. İş bulmak ya da iyi yaşamak amacıyla şehre göç edenlerin oluşturduğu bu düzensizlik, önce, daha fazla kar düşüncesiyle ihmal edilmiş, sonra da yapay planlamalarla önlenmeye çalışılmıştır. Masa başı çözümlü denilen bu planların genellikle birbirini kesen dik sokakları ve bir diğerinin aynısı, dikdörtgen prizma şeklinde uzayıp giden binaları içerdiğine tanık oluyoruz. Günümüzde özellikle büyük şehirlerde yapılan birçok araştırmada böyle bir yapının insanın doğasına aykırı olduğu, ona sıkışmışlık hissi verdiği ve başka unsurlarla birleştğinde şiddeti çağrıştırdığı sonucunu ortaya koymaktadır. Bu yapı, dünya haritası üzerinde sınırı düz çizgilerle yapay olarak belirlenen bölgelerin sorunlu durumuna benzetilmektedir. (Neredeyse Afrika'nın tamamı, masa başında çizilen düz çizgiler nedeniyle sorunludur.) Doğal uyaranlardan uzak, yalnızca barınabilme konusundaki uzlaşmanın sağlanmaya çalışıldığı bu planlarla kurulan şehirler hayatın doğal akışına pek uymadığından "uyku şehirleri" olarak adlandırılmaktadırlar.

Şehirleşme pratiğinde yaşanan ikinci aksaklığın nedeni, şehir dokusunda varolması gereken çeşitliliğin uyumlu bir biçimde kaynaştırılamamasına bağlanabilir. Bunlara,

siyasi otoritenin kültürel dayanaklara ters düşen tercihi ve şehirde oturanların şehre katılma bilincinin gelişmemesi de eklenirse, mekanın stres ve şiddeti çağrıştıracığı düşünülebilir.

Ayrıca Paul Klee'nin ortaya koyduğu gibi, mimari biçimlerle ruh halleri arasında bir ilişki bulunduğu göz önüne alınırsa, 20. Yy. şehirlerinin insanı sükuna kavuşturduğunu söylemenin çok zor olacağını sanıyoruz.

Bunun dışında mekan ve şiddet değerlendirmelerinde aynı şeylerden şikayetçi olan insanların bir araya geldiği zaman gaddar, hoyrat ve yıkıcı içgüdülerinin açığa çıktığını da unutmamak gerekiyor. Kitle psikolojisi açısından konuya yaklaşıldığında bu güdülerin ne kadar rahat ortaya çıkabileceği görülecektir. Gustave Le Bon şöyle diyor:

“Bir kitlenin telkine karşı direnecek derecede kuvvetli şahsiyete malik fertleri sayıca pek azdır ve genel cereyan onları sürükler. Şuurlu şahsiyetin kaybolması, şuuraltı ile hareket eden şahsiyetin hakimiyeti, hislerin, fikirlerin sirayet yoluyla aynı istikamete yönelişi, telkin olunan fikirlerin hemen icrasına başlama isteği, işte kitle halinde bulunan ferdin başlıca özellikleri bunlardır. Artık bu adam kendisi değildir. İradesi kendisine rehber olmaktan uzak bir otomattır.

Bu halde, bir kitleye mensup olması yüzünden insan, medeniyet merdiveninden birçok basamak aşağıya iner. Yalnız bulunduğu zaman terbiyeli, aydın bir kimseyken, kitleyle olduğunda içgüdüleriyle hareket eden bir mahluk yani bir vahşi olur. İlkel bir adamın şiddetine, merhametsizliğine, heyecanlarına ve kahramanlıklarına bürünür. Sözcüklerden, hareketlerden, tavırlardan kolay etkilenir.

En açık menfaatlerini bile ayaklar altına alır. Kısacası kitle içindeki fert, rüzgarın kaldırdığı kum taneleri arasında, bir tek kum tanesi gibidir.”⁵²

Sigmund Freud Le Bon’u değerlendirdiği bir yazısında kitleyi şöyle tanımlıyor:

Hiçbir eylem kitlede önceden düşünülüp, tasarlanmaz. Kimi şeyleri ele geçirmek için tutkuyla davrandığı zaman bile uzun sürmez tutkusu. Sürekli karar vermek gücünden yoksundur. Gönünde uyanan şiddetli arzuların ertelenmesine katlanamaz, her şeye gücü yeterlik gibi bir duygu içerisinde yaşar. Kitle bireyi “olmaz” diye bir şey bilmez...

Ahlak konusunda da doğru bir yargıya varabilmek için, kitle bireylerinin bir araya gelmesiyle bütün kişisel engellemelerin ortadan kalktığını ve çok eski zamanlardan bir kalıntı olarak bireyin ruhunda uyuklayan tüm gaddar, hoyrat ve yıkıcı içgüdülerin kendilerini, serbestçe doyum sağlamak üzere aktif duruma geçirdiğini düşünmek gerekir.⁵³

Mekan ve şiddet incelemelerinde sıkça geçen vandalizm yani yıkıcılığın daha çok genç nüfus için söz konusu olduğu görülmektedir. Birçok araştırma sonucuna göre gençler öncelikle, oluşumuna katkıda bulunamadıkları şehir mekanlarını özgürce kullanmak istedikleri zaman karşılaştıkları engellemelerden dolayı bu tepkiye yönelmektedir. Özellikle büyük şehirlerde birbirini tanımamanın ve ya diğer insanlar tarafından tanınmamanın verdiği rahatlığın da genci, başta şehir mobilyalarına karşı hoyrat davranmak olmak üzere çeşitli alanlarda şiddete yönelttiği söylenebilir.

Kentleşmede Yeni Arayışlar ve Geleceğin Şehirleri

Içinde bulunduğumuz çağ, kimilerine göre “bilgi” kimilerine göre de “iletişim” çağıdır. Bu çağı yaşayan toplumlar da bilgi ya da iletişim toplumu olarak adlandırılmaktadır. İlk bakışta bu tür adlandırmaların pek önemi olmadığı sanılabilir. Adı ne olursa olsun, bu, günlük hayatımızı değiştirmez, bilgi çağı, iletişim çağı, iletişim toplumu ya da bilgi toplumu ne fark eder ki, denilebilir.

Gerçekten de bu tür adlandırmaların günlük hayatta geçim telaşına düşmüş insanları pek ilgilendirdiği söyleyemeyiz. Yalnız bir önceki yapının ve geleceğin değerlendirilmesi açısından durumun hiç de böyle olmadığı görülecektir. Yani günlük hayatta zaman içinde meydana gelen değişikliğin belirtilmesi, anlaşılması ve gelecekte olabileceklerin tahmin edilmesi söz konusuysa bu tespitler önemli hale gelmektedir.

Sözgelimi, bundan öncesi Sanayi Devri ve Sanayi Top-

lumu'ydu, ondan öncesi de geleneksel toplum.

Geleneksel toplumda herkes kendine yetecek kadar gelir sağlayan işlerle uğraşıyordu. Mimari, dolayısıyla kentin şekillenmesi yerel ustaların elindeydi. Bu ustalar yörenin özelliklerini ve insanlarını iyi tanıdıklarından konut ya da kent ölçeğinde insanla mekan arasında sıcak bir bağ kurabiliyorlardı. Bu mekanlarda yaşayan insanlarda genellikle kendi işlerinin başında fazla kayıpları, beklentileri ve gelecek endişeleri olmadan geçinip gidiyorlardı. Bulundukları mekanlar mücadele ortamı değil, yaşama ortamı olarak kabul edilebilirdi. Yönetimle ilgili pek kaygıları da yoktu. Her şey yerel ölçekte halledilebiliyordu.

Derken Sanayi Devrimi ve Sanayi Toplumu geldi. Sanayi tesisleri ve onların yan kuruluşları dolayısıyla şehirler kalabalıklaştı, bürokrasi ağırlaştı. Toplu işsizlik ve toplu savaş gibi sorunlar ortaya çıktı. Şehirlere doğru büyük göçler başladı. Nüfus artışı yöneticileri zorunlu çözümlere ittiğinden, toplu konut ya da sosyal konut denilen mekan düzenlemelerini gerekli kıldı. Ekolojik denge bozuldu. Şehirler sorun yumağına dönüştü. Yoğun trafik, hava kirliliği, stres, çarpık yapılanma, düzensiz büyüme sanayi toplumunun şehirlerinde görülen belirleyici özelliklerdi.

Bu bunalımlı durumdan kurtulmak için girişilen arayışlar, her türlü çözüm önerisini yüksek teknolojiye çıkardı. Artık, dinlenme ve özellikle çevre açısından temizlenme zamanıydı. Yalnız ne hikmetse şehirlerde yaşayanlar yine zaman bulamadı, üstelik yakın bir gelecekte dünyanın teknoloji çöplüğü olacağından söz ediliyordu.

Bir önceki Sanayi Toplumu'nun korkusu işsizlik, savaş ve diktatörlükken, yüksek teknolojinin yönlendirdiği bil-

gi ya da iletişim toplumunun korkusu da gelişmelerin hızına ayak uyduramamak ve yalnız kalmak şeklinde kendini gösteriyordu. Kısacası, insanlar yine tedirgindi. Bu tedirginliğin giderilmesi için bakışlar geleceğe yöneltildi.

Günümüzde, ileri teknoloji her türlü sorunun çözümü için gelinen son nokta gibi kabul edildiğinden, şehirleşmedeki arayışları da onun yönlendirdiğine tanık oluyoruz. Bir bakıma, ileri teknoloji hayranlık uyandıran çekiciliğiyle, kendisiyle iç içe olan insanların bilinç yapılarını belirlemiştir denilebilir. Trafik, ileri teknoloji sayesinde üstesinden gelinebilecek basit bir sorundur artık. Sağlık, eğitim ve çevre kirliliği de öyle...

Herkes, başta şehirleşme olmak üzere her türlü soruna yüksek teknolojiyle çözüm bulunacağına inanmaktadır. İnsanlık kendini düzlüğe çıkaracak kurtarıcısını bulmuştur. Ütopya denilen erişilmez hayaller bile erişilmez olmaktan çıkıp, sıradanlaşmıştır; çünkü ileri teknoloji yapabildikleriyle güven telkin etmektedir. Bu yüzden bilgi toplumu insanının kafasında, gelecekteki şehirleşme önerilerinin yüksek teknolojiye endekslediği söylenebilir.

İşte, başta sözünü ettiğimiz içinde bulunulan yapıyı adlandırma çabaları, bu açıdan yani geleceğe dönük önermeler açısından önem kazanmaktadır.

Mekan konusundaki önermelere gelince...

Sanırsız, çok uzak olmayan bir gelecekte şehirleşme konusunda birçok ilginç öneriyle karşılaşabiliriz. Günümüzde hala 20.yy. teknikleri kullanılsa da yani hala taş üstüne taş konarak şehirler kurulsa da gelecekte teknoloji, kendine yakışır bir şekilde konuyu ele alacağı benziyor. Önümüzdeki çok kısa zaman dilimi içinde başka alternatifler

bulunmazsa, şimdilerde şehirleşme konusunda gündemi işgal eden tartışma konuları hep teknolojinin başarabileceği içerikte. Yüzen kentler (Tokyo kadar bir kent şamanıdıralar üzerine kuruluyor) yer altı kentleri, köprü kentler (binalar kazıklar üzerinde yerden kaldırılıyor ve toprak çeşitli etkinlikler için kullanılıyor. Aslında bu öneri 1920'lerde Le Corbusier'ye ait) yol kentler (binaların üzerini yol şeklinde birleştiren kentler) Uzak kentleri yani gökyüzünde kent modelleri vs.

Anlaşıldığı kadarıyla gelecek de insanların mutluluk arayışlarından çok çözüm adına bir güç gösterisine dönüşecek. Geçtiğimiz yy, da en yüksek binayı yapabilen bu gücün sahibiydi gelecekte en zor ve en karmaşık kenti kurabilen olacak.

Şimdilik, bu önerilerin hemen hemen hepsinin teknik açıdan ele alındığı söylenebilir. Yani öneriler ağırlıklı olarak ulaşımı, kolaylığı, temizliği, araçları, işyerlerindeki verimi öne çıkarıyor. Şüphesiz bu sorunların çözümü oldukça önemli, ama biz, şehirleşme arayışında sosyal, kültürel ve ekolojik taleplerin göz önünde bulundurulmasının da en azından bunlar kadar önemli olduğunu sanıyoruz. Kırımımızca o zaman ileri teknoloji gerçekten kendinden beklenen hizmeti vermiş olur. Aksi halde kendisi bir soruna dönüşür ki, bunun üstesinden gelmek hiç de kolay görünmüyor; çünkü şehir karmaşık bir yapı. Yalnızca binalardan, cadde ve sokaklardan, yeşil alanlardan, elektrik-su şebekelerinden, yani belediye hizmetleri içine giren unsurlardan ibaret değil. Birçok araştırmacıya göre o tıpkı canlı bir organizma gibi. Nefes alıyor, bun alıyor, bunaltıyor, büyüyüp, gelişiyor. Hatta bir hafızası var. Yüzlerce,

binlerce yılı unutmuyor. Sevecen bir edayla, acıların ve sevinçlerin bulunduğu anılarımızı tazeliyor. Yerine göre intikam alıyor. Ona yapılanları kargaşa, stres ve huzursuzluk şeklinde iade ediyor. Onun da bir ruhu olduğu söylenmektedir. İvan Illich “ancak ruhu yok edilirse bir şehri tarihten silmek mümkündür” diyor. Anlattığına göre eskiden muska ya da tılsım yapılmış şehirlere, ruhu zarar görmesin, kimliğine nazar değmesin diye...Şehir ziraatla uğraşıyorsa toprağa, sulaksa suya, çöldeyse rüzgara yapılan bu tılsımın, kimliği koruyacağına inanılırmış.⁵⁴

Bununla da kalmıyor şehrin ruhundan söz edenler. Kimilerine göre şehrin kendisi ruh yerine geçip, bizzat canlı oluşu simgeliyor. Hindistanlı düşünür Esadullah Han Galip’in Delhi’si gibi..

“Ruhuma sordum” diyor Galip. “Delhi nedir?”

Cevap verdi:

“Dünya cesetse Delhi onun ruhudur.”

Hindistan’dan batıya doğru gelindikçe bu benzetmenin İstanbul, Roma ve Kartaca için de yapıldığına tanık oluyoruz. Kısacası, şehirler canlıdır ve asla da unutmayarak, yaşamak için çabalamaktadır.

Günümüzde küresel gelişmelerin de etkisiyle, şehirlerin birer yaşama ortamından çıkıp, birer mücadele ortamına dönüştüğünü görüyoruz. Onların gergin, tempolu, çoğu zaman da riskli hali, mücadele ortamı olma özelliklerini deyim yerindeyse “can pazarına” çeviriyor.

Bu durum kaçınılmaz mıydı? Şehirler gelişimleri gereği böyle olmak zorunda mıydı? Bilemiyoruz, ama şehir yapısının karşılıklı etkileşimlerle giderek karmaşıklaştığı, neredeyse içinden çıkılamaz bir hal aldığı açık. Sanki bü-

t n planlamalar, alt yapı hizmetleri  ehri, koşullara ayak uydurabilmek adına, bu mücadele ortamını daha da kızıştırarak oluşumlara hazırlıyor. Küresel etkilenme dolayısıyla koşullar Antalya'yı turizmin iyi pazarlandığı bir dünya kentine doğru götürüyorsa, kentte yapılan bütün yatırımlar da bu amaca dönük oluyor. Orayı yaşama ortamı kabul edip, orada ömür geçirmek isteyenler yani kentlilerse, nehre d  en bir yaprak gibi, batmama tela ıyla akıntının onları götürüp bıraktığı yere kadar gitmek zorunda kalıyor.  evre, sağlık, eğitim, trafik, güvenlik de öncelikle turizme yönelik olarak ele alınıyor.

Dünyanın birçok yerinde bunun gibi sanayi ve ticaret şehirlerinin de benzer gelişmelere sahne olduğu söylenbilir.

Oysa aslolan, bir şehrin her şeyden önce sakinleri için huzurla yaşanabilecek bir yaşama ortamı haline gelmesini sağlamak olmalıydı. Küresel gelişmelerin yanında ekolojik denge, kültürel kimlik, tarihsel miras korunup, yerel özellikler de geli tirilmeliydi.

Daha önce de sözünü ettik. Şimdilik her türlü sorunun     m  için bütün umutlar yüksek teknolojiye bağlanmış durumda.

Umarız her şeye rağmen, mekanı g zelle tirme ve insancıl bir ortam oluşturma niyeti, gelecekteki arayışlar için de önemini korur. Eskilerin dediği gibi:

“Niyet varsa yol bulunur...”

DİPNOTLAR

1. Çevresizsiniz, Deniz Gürsel, İnsan Yay. İst. 1989.
2. Age.
3. Mesnevi, Mevlana, MEB Yay. İst. 1990.
4. Geleneksel Formlar ve Kozmik Devirler, Rene Guenon, İnsan yay., İst. 1997
5. Doğu Düşüncesi, Rene Guenon, İnsan Yay., İst. 1997
6. İslam Kozmoloji Öğretilerine Giriş, S.H. Nasr, İnsan Yay., İst. 1985
7. Buhari, Zekat 54.
8. Düşünce ve Devingen, Henry Bergson, MEB. İst.1986.
9. Descartes Hayatı ve Eserleri, C. Adam, MEB Yay. İst. 1991.
10. Küçük Güzeldir, E.F. Schumacher, Cep Yay. İst. 1985.
11. B-age
12. Küçük Güzeldir, E.F. Schumacher, Cep Yay. İst. 1985
13. Küçük Güzeldir, E.F. Schumacher, Cep Yay. İst. 1985
14. İslam ve İnsanlığın Kaderi, Gai Eaton, İnsan Yay. İst 1992
15. Akdeniz Mekan ve Tarih, Fernand Braudel, Metis Yay. İst. 1990.
16. Çocuk Yüzlü Yazılar, Mustafa Ruhi Şirin, İz Yay. İst. 1997.
17. Çocuk Yüzlü Yazılar, Mustafa Ruhi Şirin, İz Yay. İst. 1997.
18. Age.
15. Modernleşme ve Bilinç, Peter I. Berger, Brigitte Berger, H. Kellner, Pınar Yay. İst. 1985.
16. Akdeniz, F. Braudel, Metis Yay. İst. 1990.
17. Hayat Ağacı Motifi ve Tekstildeki Yeri, Ayten Sürür, Kültür Bak. Yay. Ank. 1992.
18. Türklerde Taşla İlgili İnançlar, Hikmet Tanyu, A.Ü.İ.F.Yay. Ank. 1968
19. Şehir Ey Şehir, Mustafa Armağan, İz Yay. İst. 1997.
20. Araştırma, İbrahim Ethem Arıoğlu, Ankara 1999
21. Eski Türk Dini Tarihi, Abdülkadir İnan, Kültür Bak. Yay. İst. 1976
22. a.g.e.
23. Türk Kültür Tarihine Giriş, Bahaddin Ögel, Kültür Bük. Yay. Ankara 1978.
24. Yarım Asrın Arkasından, Macit Selekler, Ankara 1960.
25. Age.
26. İslam'da Şehir ve Mimari, Turgut Cansever Bütün Eserleri 2-İz Yay. İst 1997
27. Akdeniz Mekan ve Tarih, F. Braudel, Metis Yay. İst. 1990.
28. Simyacı, Paulo Coelho, Can Yay. İst. 1997.
29. Akdeniz Mekan ve Tarih, F. Braudel, Metis Yay. İst. 1990.
30. Söz Uçarı Yazı Kalır, Şenol Göka, Antalya Gazeteciler Cem. Yay, Ant. 1996

31. Age.
32. *Bizim Akdeniz*, Falih Rıfkı Atay, İst. 1934.
33. Bu bölüm AÜ DTCF Öğr. Ü. Yrd. Doç Dr. Muhtar Kutlu'nun tespiti-
tinden hareketle yazılmıştır.
34. *Vatan Aşkı*, Maurizio Viroli, Ayrıntı Yay. İst. 1997
35. *Vatan Aşkı*, Maurizio Viroli, Ayrıntı Yay. İst. 1997
36. *Beş Şehir*, Ahmet Hamdi Tanpınar, Dergah Yay. İst. 1995.
37. *İtiraf*, J.J.Rousseau, MEB Yay, İst. 1991.
38. *Eşya Sistemleri Ve İnsan Eşya İlişkileri*, Doç. Dr. Nuri Bilgin, Kelebek
Yay. İst. 1986.
39. *Gergedan*, Ocak 1988 s. 88.
40. *Demokrasi Arayışında Kent*, Kürşat Bumin, Ayrıntı Yay. İst. 1990.
41. *Görünmez Kentler*, Italo Kalvino, RK İst. 1990
42. *Gergedan*, Ocak 1988
43. *Demokrasi Arayışında Kent*, Kürşat Bumin, Ayrıntı Yay. İst. 1990.
44. *Demokrasi Arayışında Kent*, Kürşat Bumin, Ayrıntı Yay. İst.1990.
45. *İdeolojiler ve Modernite*, Etyen Mahcupyan, Yol Yay. İst. 1997.
46. *İslam'da Şehir ve Mimari*, Turgut Cansever, İz Yay. İst.1997
47. *Demokrasi Arayışında Kent*, Kürşat Bumin, Ayrıntı yay. İst. 1990
48. *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, Mike Featherstone, Ayrıntı Yay.
İst. 1996
49. Age
50. Age
51. *Küçük Güzeldir*, E. F. Schumacher, Cep Yay. İst 1985
52. *Kitleler Psikolojisi*, Gustave Le Bon, Yağmur Yay. İst. 1974
53. *Kitle Psikolojisi*, Sigmund Freud, Bozak Yay. İst. 1975.
54. *Şehir Asla Unutmaz*, Mustafa Armağan, İz Yay. İst. 1996.

insan ve mekan şenol göka

Mekan "olmak"tan türeyerek, varoluşu anlatıyor. İnsan da ünsiyeti; varoluşun temeliyle yakınlığı, uyumu ya da nisyani; yani unutabilen ilk varlık olarak varoluşu unutmayı... İster yalnızca insan ve kapladığı alan, ister kainat, madde ya da mana nasıl ele alınırsa alınsın, mekanla insan arasında derin bir bağ vardır.

"Sen kendini küçük bir cisim sanma, sende bir alem gizlidir" diyor, Hz. Ali. Görülebilirse alem insandır, insan da alem.

Tarih sahnesinde yer alan bütün uygarlıklar, hayatı anlamak ve anlamdırmak için bu derin bağı hep gözetmişler. Bütün mekan organizasyonlarını insanla mekan arasındaki bu bağı yorumlayarak, gerçekleştirmişler.

Bugün, her alanda felsefesiz, en temel anlayışları bile gözardı eden bir hayatı yaşıyoruz. Mekana karşı duyarsızlık dayanılmaz boyutlarda. Hiçbir düzenlemede insanla mekan arasındaki bağ gözetilmiyor.

Mekan "kevn"den geliyor. Kevn, olmak demek. İnsanla mekan arasında "olmak" kadar önemli bir bağ var. Tarihin bütün dönemlerindeki mekan düzenlemelerinde bu bağ gözetilmiş. Yeni adına bu bağı görmezden gelmek ve insanı mekandan ayrı düşünmek anlamsız. Farabi'nin dediği gibi: "Kainat büyük insan, insansa küçük kainat."

Bu çalışmada, çoğu zaman farkına varmadığımız, ama bazan acı bir gülümsemeyle derinden hissettiğimiz mekanla insan arasındaki söz konusu bağ, çeşitli açılardan ortaya konulmaktadır.

PINAR YAYINLARI

İstanbul Kitap Kültür Merkezi
Büyükdere Paşa Cad. No:22/16
Vezneçiler/İstanbul

www.pinaryayinlari.com

ISBN 975-352-138-3

9 789753 521383

çalışma son

8.00

internetten sipariş için
www.kitapyurdu.co